

VIDAUS REIKALŲ
MINISTERIJA

Finansuota pagal Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir
pilietybės programą (2014–2020)

NEAPYKANTOS NUSIKALTIMŲ PAŽEIDŽIAMŲ BENDRUOMENIŲ KOKYBINIO TYRIMO ATASKAITA

*Ataskaitą parengė tyrimo vadovas
dr. Liutauras Labanauskas*

**Vilnius
2019**

Tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „Atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas Lietuvoje stiprinimas“, finansuotą pagal Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietybės programą (2014–2020). Projekto partneriai: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (koordinadorius), Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra ir Žurnalistų etikos inspektoriatas tarnyba.

Vidaus reikalų ministerijos užsakymu tyrimą atliko VŠĮ „Vilniaus verslo konsultacinis centras“.

Visa atsakomybė už ataskaitos turinį tenka autoriams ir projekto koordinatoriui. Ataskaitos turinys negali būti vertinamas kaip atspindintis Europos Komisijos nuomonę.

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkojame 84 šiame tyrime dalyvavusiems informantams už įžvalgas per diskusijas ir interviu. Taip pat dėkojame Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės Vilniaus ir Kauno skyriams, Nacionalinei LGBT teisių organizacijai, Baltijos regiono romių asociacijai, Lietuvos romų bendruomenei, Ruklos pabėgėlių priėmimo centrui, Marijampolės apskrities moters užimtumo centrui, Lietuvos sveikatos mokslų universitetui, Kauno technologijos universitetui, Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedrai, ISM vadybos ir ekonomikos universitetui, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Kūrybos komunikacijos katedrai, Klaipėdos universitetui. Taip pat šiems asmenims, kurie vienaip ar kitaip prisidėjo prie tyrimo: Almai Arelienei, dr. Jolitai Viluckienei, Romui Zabarauskui, Danilui Pavilioniui, Grytei Ruzgei, Mindaugui Kluoniui, Mariui Gorochovskiui, Amit Belaitei, Michael R. Crusoe, Jolitai Liepytei, Goni Cohen, Vaivai Tomaševič, Ištvan Kvik, dr. Brigitai Bublytei, Birutei Rusevičienei, Rasmai Pažemeckaitei, Monikai Antanaitytei, Geršonui Taicui, Ievai Černevičiūtei, Monikai Kondratavičiūtei, Jelenai Smalskienei, Simonai Puidokienei ir Evgeni Brish.

Dėkojame vertėjui Hichamui Ibrahimui, padėjusiam susikalbėti su Sirijos piliečiais Ruklos pabėgėlių priėmimo centre. Už emocinę paramą ir palaikymą atliekant tyrimą nuoširdžiai dėkojame Gal Zim.

TURINYS

ĮVADAS	5
Tyrimo tikslas.....	6
Tyrimo uždaviniai ir tyrimo klausimai.....	6
Neapykantos kalbos ir nusikaltimų sąvoka, klasifikacija, poveikis ir žala visuomenei.....	7
Situacijos Lietuvoje apžvalga.....	10
1. TYRIMO METODOLOGIJA	15
1.1. Grupinių diskusijų organizavimas ir dalyvių atranka	15
1.2. Giluminių interviu organizavimas ir informantų atranka.....	18
1.3. Pažeidžiamų grupių tyrimų specifika	19
1.4. Tyrimų su pažeidžiamomis bendruomenėmis principai.....	19
1.5. Etikos standartai	20
1.6. Kontaktų užmezgimas ir pasitikėjimo ryšių kūrimas.....	21
1.7. Interviu su romų bendruomene specifika	21
1.8. Tyrėjo pastabos dėl tiriamųjų atrankos ir šališkumo.....	22
1.9. Tiriamųjų kalba ir jos aprašymas tyrime.....	22
1.10. Interviu kaip psichoterapija ir tyrėjas kaip problemų sprendėjas.....	23
1.11. Grupinė diskusija, vienas ar keli interviu?	23
1.12. Tyrėjo patirtys dėl neapykantos incidentų	24
2. Žydų bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai	26
2.1. Žydų bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis	26
2.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis žydų bendruomenei	30
2.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priežastys.....	33
2.4. Žydų bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms	35
3. Romų bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai	37
3.1. Romų bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis.....	37
3.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis romų bendruomenei	41

3.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priešastys	44
3.4. Romų bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms	46
4. LGBT bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai	48
4.1. LGBT bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis	48
4.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis LGBT bendruomenei	51
4.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priešastys	54
4.4. LGBT bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms	58
5. Musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenių tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai.....	60
5.1. Musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenių Lietuvoje pažeidžiamumo pobūdis.	60
5.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenėms	68
5.3. Neapykantą kurstančių kalbų ir neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priešastys.....	71
5.4. Musulmonų ir kitos rasės bendruomenių Lietuvoje poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms	75
IŠVADOS.....	78
LITERATŪRA.....	87
PRIEDAI.....	90
1 priedas. Socialinė-demografinė grupinių diskusijų dalyvių charakteristika	90
2 priedas. Socialinė-demografinė kokybinių giluminių individualių interviu dalyvių charakteristika	93
3 priedas. Grupinės diskusijos gairės	96
4 priedas. Giluminių interviu gairės	98
5 priedas. NVO ir pilietinės visuomenės organizacijų, atstovaujančių pažeidžiamoms bendruomenėms, sąrašas	100

IVADAS

Šioje ataskaitoje pristatomi neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių¹ kokybinio tyrimo rezultatai. Tyrimas atliktas vykdant projektą „Atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas Lietuvoje stiprinimas“, finansuotą pagal Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietybės programą (2014–2020). Projekto partneriai: Vidaus reikalų ministerija (koordinatorius), Generalinė prokuratūra ir Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba. Pagrindiniai šio projekto tikslai orientuoti į veiksmingo atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo užtikrinimą; kompetentingų institucijų supratimo ir žinių apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančių kalbų poveikį bendruomenėms, taip pat pažeidžiamų bendruomenių poreikius ir lūkesčius stiprinimą; problemų dėl nepranešimo apie neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas sprendimą ir kitas prevencines veiklos priemones.

Atlikus kokybinį penkių pažeidžiamų bendruomenių (žydų, romų, LGBT, musulmonų ir kitos rasės asmenų) tyrimą Lietuvoje, įvertintas bendruomenių pažeidžiamumo pobūdis, neapykantos latentškumo lygis ir poveikis bendruomenėms bei bendruomenių poreikiai dėl jų apsaugos, o tyrimo rezultatai gali būti naudojami rengiant politikos rekomendacijas kompetentingoms valstybės institucijoms.

Tikimasi, kad šis tyrimas padės gerinti kompetentingų valstybės institucijų ir įstaigų žinias ir supratimą apie rasizmo, ksenofobijos ir kitų netolerancijos formų poveikį, ypač neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas, taip pat leis geriau atpažinti įvairių formų netoleranciją ir diskriminaciją. Kokybinio tyrimo rezultatai gali suteikti informacijos rengiant pagrįstas tyrimais politikos rekomendacijas bei prevencines priemones, skirtas tinkamai padėti nukentėjusiems asmenims. Be to, tyrimo ataskaitoje pateikiami duomenys gali būti naudojami kaip policijos pareigūnų, prokurorų ir teisėjų mokymų medžiaga. Tikimasi, kad tyrimas taip pat sudarys prielaidas tinkamai įgyvendinti 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvą 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

---

¹ Sąvoka „bendruomenė“ apima visus tiriamosios grupės asmenis nepriklausomai nuo jų dalyvavimo formaliose organizacijose, turinčiose juridinio asmens statusą, kurių pavadinimuose taip pat yra žodis „bendruomenė“ (pvz., „Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė“, „Lietuvos romų bendruomenė“). Jei ataskaitoje minima organizacija, vartojamas visas arba sutrumpintas organizacijos pavadinimas.

Tyrimo tikslas

Šio tyrimo tikslas – įvertinti žydų, romų, LGBT², musulmonų ir kitos rasės asmenų pažeidžiamumo pobūdį, neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos poveikį bendruomenėms, neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygį, nustatyti nesikreipimo į teisėsaugą priežastis, bendruomenių poreikius dėl jų apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms.

Tyrimo uždaviniai ir tyrimo klausimai

1. Įvertinti bendruomenių pažeidžiamumo pobūdį. Kokio pobūdžio neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalbos yra patiriamos, kokios galėtų būti tiriamųjų patiriamos situacijos, jų įvardijamos kaip dažniau tikėtinos ar tipinės? Kaip tiriamieji supranta neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbas? Kaip tiriamieji suvokia neapykantos nusikaltimo ir neapykantos kalbos skirtumus? Kaip galima nustatyti, kad tai – neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalbos?

2. Įvertinti neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos poveikį pažeidžiamoms bendruomenėms. Kaip tiriamieji reaguoja į tokio pobūdžio nusikaltimus (baimė, saugumo jausmo mažėjimas)? Kokios atsakomosios priemonės ar veiksmai siūlomi, kokie tiriamųjų poreikiai ir lūkesčiai siekiant užkardyti tokius nusikaltimus?

3. Įvertinti neapykantą kurstančių kalbų ir neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygį ir nustatyti nesikreipimo į teisėsaugą priežastis. Įvertinti, ar tiriamieji žino, kad gali kreiptis (t. y. kad padarytas nusikaltimas, pvz., viešai tyčiojamasi, niekinama), ar visada kreipiamasi į teisėsaugą, viešinama informacija dėl neapykantos nusikaltimų? Kodėl galimai atsisakoma kreiptis į teisėsaugą dėl tokio pobūdžio nusikaltimų? Kokios priežastys tai stabdo ar skatina daryti? Kokios yra asmenų iš pažeidžiamos grupės patirtys dėl neapykantą kurstančių kalbų ir nusikaltimų prieš juos? Į ką dažniausiai kreipiasi patyrę neapykantą kurstančias kalbas ar nusikaltimus ir kas paskatintų nukentėjusiuosius kreiptis į teisėsaugą? Kokią turi bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis teigiamą ar neigiamą patirtį?

4. Nustatyti bendruomenių poreikius dėl jų apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms. Kokia apsauga nuo neapykantos nusikaltimų, jų nuomone, yra veiksmingiausia? Kokios paramos nusikaltimų aukoms reikia? Koks bendradarbiavimo su institucijomis ir bendruomene modelis būtų priimtinausias?

---

² LGBT – šioje ataskaitoje vartojama LGBT santrumpa reiškia socialinę grupę, kuriai priskiriami šių kategorijų asmenys: lesbietės, gėjai, biseksualūs ir translyčiai asmenys (įtraukiant visus kitus galimus lytinės tapatybės ar seksualinės orientacijos atvejus). Skirtinguose šaltiniuose gali būti vartojamos ir kitos santrumpos LGBTI (įtraukiant interseksualius asmenis) arba santrumpos „LGBTQ+“ ar „LGBT+“.

Neapykantos kalbos ir nusikaltimų sąvoka, klasifikacija, poveikis ir žala visuomenei

Neapykantos nusikaltimais laikomi veiksmai, kuriais siekiama sumenkinti asmenį ar grupę, įskaudinti ar paniekinti orumą dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų (Iganski ir Levin, 2015; Barna, 2015; Herek, 2017). Beveik kiekviena nusikalstama veika prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimu, jei ji motyvuota prietarais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis apie minėtas asmenų grupes ar joms priklausančius asmenis. Neapykantos kalba ir neapykantos kurstymas yra viešas skleidimas (žodžiu, raštu) informacijos (idėjų, nuomonių, žinomai neteisingų faktų), kuria tyčiojama, niekinama, skatinama neapykanta, kurstoma diskriminuoti, smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų. Tokio pobūdžio informacija paprastai kelia įtampą visuomenėje, nepakantumą kitiems nei daugumos bruožams ir taip kliudo taikiam žmonių sugyvenimui ir socialinei sanglaudai, kuria konfliktams palankią terpę. Kurstant neapykantą, pabrėžiamas tautinis, religinis, rasinis išskirtinumas arba pranašumas – teigiama, kad viena žmonių grupė pagal kokius nors požymius yra pranašesnė už kitas grupes dėl pastarųjų grupių netobulumo.

Neapykantą kurstanti kalba ir neapykanta motyvuoti nusikaltimai retai būna nukreipti į konkretų individą kaip tokį. Įprastai pažeidėjai siunčia aiškią neigiamą žinutę žmonių grupėms, kurioms nukentėjusieji realiai ar tariamai priklauso (pavyzdžiui, LGBT bendruomenei ar tautinėms, religinėms bendruomenėms), jog šios grupės visuomenėje yra nepageidaujamos. Neapykantos motyvą turinčia kalba ir nusikaltimais taikomasi į tuos aukų tapatybės bruožus, kurių nukentėjusieji dažniausiai negali kontroliuoti ar pakeisti, tokius kaip rasė, lytis, seksualinė orientacija, religija, imigracijos statusas ar negalia. Neapykantą kurstančios kalbos ir nusikaltimai sukelia nukentėjusiesiems didelį nerimą, baimę ir daro psichologinę žalą.

Neapykantą kurstančios kalbos ir nusikaltimai ir kalba gali būti klasifikuojami pagal tikslą, veikimo būdus (atviras ar latentinis priešiškus) ir šalių konfrontaciją: individas prieš individą, individas prieš grupę, grupė prieš individą, grupė prieš grupę. Aiškinant neapykantos incidentus ir nusikaltimus dažnai remiamasi Levin ir McDevitt (2008) neapykantos kalbų ir nusikaltimų tipologija (žr. 1 pav.). Ši tipologija nėra baigtinė, nes individualūs incidentai gali turėti skirtingų bruožų „derinį“.

1 pav. Neapykantos kalbų ir nusikaltimų tipologija

Klasikiniai neapykantos nusikaltimai (angl. *hate crime, bias crime*) – tai teisės normų pažeidimai, iš dalies arba visiškai motyvuoti faktu ar suvokimu, kad auka skiriasi nuo pažeidėjo pagal kurį nors priklausymo grupei požymį. Grasinama ir kurstoma imtis smurtinių veiksmų prieš tam tikros rasės, tautybės, kilmės, kalbos, lyties, religijos, seksualinės orientacijos ar kitais grupinio apibrėžtumo požymiais apibrėžtą žmonių grupę ar jai priklausančius atskirus asmenis dėl tokios jų priklausomybės.

Gynybiniai neapykantos nusikaltimai (angl. *defence hate crimes*) – psichologine gynyba motyvuoti neapykantos nusikaltimai, nukreipti prieš konkrečius „pašalinius“ asmenis, kurie laikomi (ekonominiais) konkurentais ar nepageidaujamais (pvz., imigrantai, kitos religijos asmenys,

gyvenantys kaimynystėje, konkurentai dėl darbo vietų, imigrantų vaikai, lankantys tą pačią mokyklą, ir pan.). Formuojamas negatyvus etnis, rasinis, tautinis, religinis ar kitoks stereotipas, neigiamas tam tikros tautos, rasės, religijos įvaizdis.

Etninė, rasinė, religinė neapykanta, homofobija, transfobija, ksenofobija – neapykanta, nulemta prietarų ir klaidingų įsitikinimų apie tam tikras grupes, dažniausiai nepasireiškia tiesioginiu smurtu (nepažeidžia teisės normų). Praeities, dabarties, ateities negandos ir negerovės aiškinamos tam tikrų etninių, rasinių, religinių ar kitų grupių egzistavimu ir kryptinga jų veikla.

Neapykantos nusikaltimai kaip misija – teisės normas pažeidžiantys veiksmai, motyvuojami „kova“ prieš visus konkrečios grupės narius (pvz., „karas prieš musulmonus“). Viena tauta, rasė, religija, socialinė, kalbinė ar kita grupė, ar žmonių lytis išaukštinama kitos atžvilgiu. Kurstoma veikti prieš kokią nors tautą, rasę, religiją, lytį, socialinę, netradicinės lytinės orientacijos ar kitą žmonių grupę.

Modernus rasizmas, ksenofobija, homofobija – subtilios ir institucionalizuotos rasizmo, ksenofobijos, homofobijos formos (pvz., diskriminacija dėl kalbos akcento, šališkos atrankos į darbo vietą procedūros). Stengiamasi išstumti iš įvairių veiklos sferų (politinės, socialinės, kultūrinės, darbo, ekonominės ar kitos) tam tikros tautos, rasės, religijos ar kitos žmonių grupės atstovus. Reikalaujama apriboti piliečių ar kitų asmenų teises ir laisves arba sukurti privilegijas vienai ar kelioms žmonių grupėms pagal jų tautinį, rasinį, religinį, socialinį ar kitokį grupinio apibrėžtumo požymį.

Prietaurai ir išankstiniai nusistatymai – neigiamas požiūris į asmenis, priklausančius ar priskiriamus tam tikrai grupei (dažniausiai pagal rasės, religijos, tautybės, seksualumo, lyties ar kitus požymius). Neigiami atskirų individų bruožai ir ydos priskiriami visai tautinei, etninei, religinei ar kitai žmonių grupei ar rasei. Gali būti teisinamas genocidas prieš tam tikros tautos, rasės, religijos, socialinės ar kitos numatytos žmonių grupės atstovus, kiti nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai, įskaitant trėmimus ar represijas.

Keršto neapykantos nusikaltimai dažniausiai padaromi prieš individą kaip kerštas už tariamus visos grupės nusikaltimus (pvz., prieš musulmonų atstovą kaip kerštas už rugsėjo 11-osios įvykius). Už atskirų individų pripažintas nusikalstamas ar kitas neteisėtas, amoralias veikas užkraunama kaltė ir atsakomybė visai etninei, rasinei, religinei ar kitai grupei.

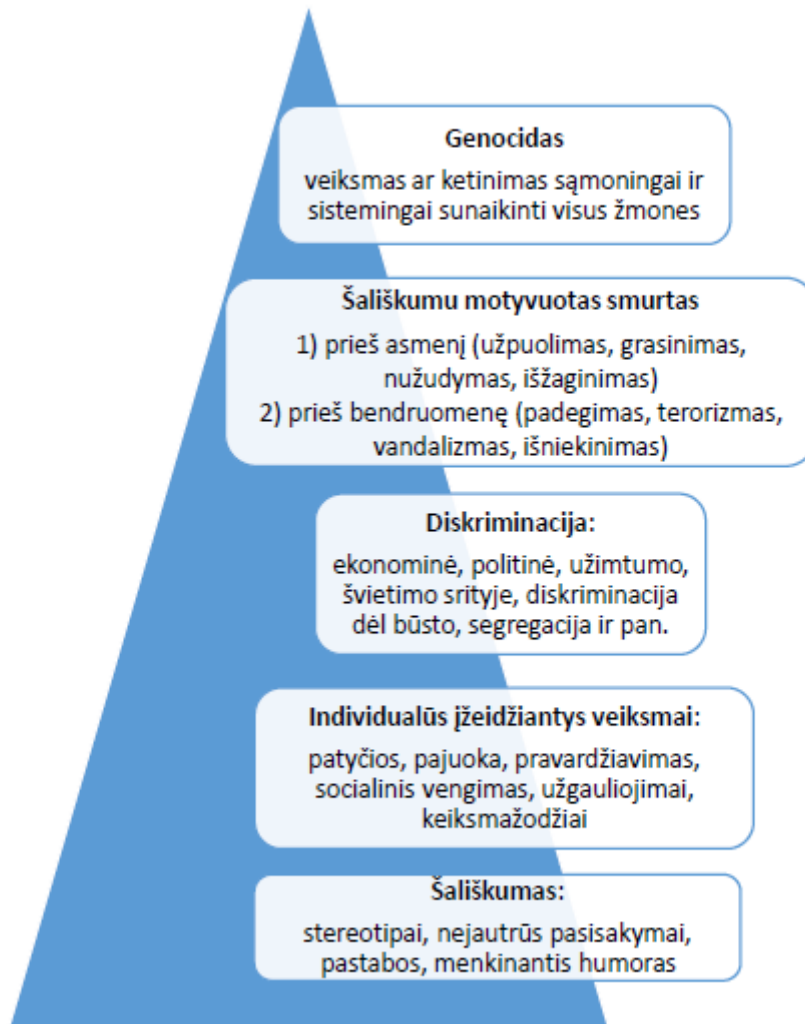
Pramoginiai neapykantos nusikaltimai – teisės normų pažeidimai prieš tam tikrą grupę, siekiant pasišaipyti, „pasilinksminti“.

Organizuotos neapykantos grupės (tiek realios, tiek virtualios), kurias vienija tikslas skleisti neapykantos idėjas dėl tam tikros kitos asmenų grupės ar grupių. Dažnai teigiama, kad viena tautinė, religinė ar kita grupė ar žmonių rasė turi slaptų planų, sąmokslų prieš kitas grupes ar rases.

Šaltinis: Levin ir McDevitt, 2008

Svarbu suprasti, kad tikrovėje įvairios diskriminacijos ir neapykantos formos dažnai yra daugialypės ir mišrios (Iganski ir Levin, 2015). Neapykantos piramidėje (Anti Defamation League, 2005) (žr. 2 pav.) parodytas hierarchinis neapykantos nusikaltimų modelis – nuo elgesio, su kuriuo galime susidurti kiekvieną dieną, iki ekstremalių smurto veiksmų.

2 pav. Neapykantos piramidė

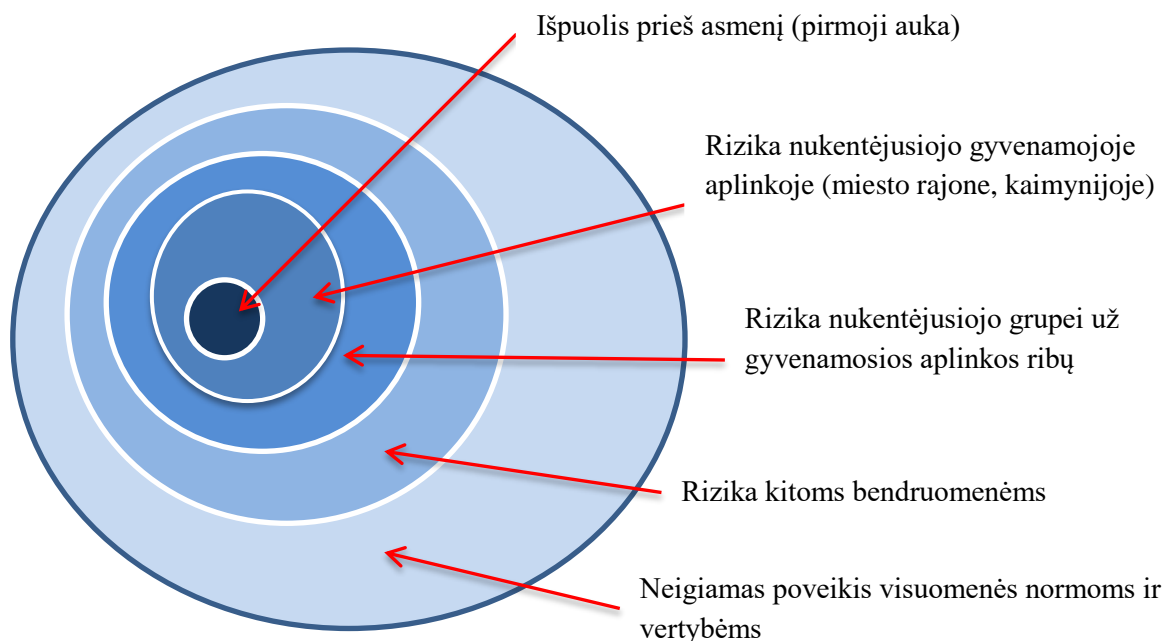
Šaltinis: Anti-Defamation League, 2018

Šios piramidės autoriai teigia, kad tokie iš pirmo žvilgsnio „nekalti“ veiksmai, išankstinės nuostatos, stereotipai, menkinantis humoras, užgaulūs žodiniai epitetai, keiksmazodžiai, kuria aplinką, kurioje gali skleistis neapykanta ir diskriminacija vienos ar kitos grupės atžvilgiu. Pirmoji hierarchinė šios piramidės pakopa – šališkumas – tai išankstinės nuostatos, stereotipai, apkalbos, pastabos, juokai, anekdotai, negatyvūs pasisakymai, disponavimas neigiama informacija apie grupę. Kita neapykantos pakopa – individualūs įžeidimai ir prietarai. Tai gali būti patyčios, pajuokos, pravardžiavimas, socialinis vengimas, užgauliojimai, priekabiavimas, grasinimai, niekinantys epitetai individo atžvilgiu. Kita pakopa – institucinio lygmens diskriminacija. Tai – ekonominė diskriminacija, diskriminacija darbo vietose, švietime, politinė diskriminacija, diskriminacija būsto ir nekilnojamo turto rinkoje, bendruomenių segregacija ir pan. Dar aukštesnė neapykantos dimensija – atviras šališkumu motyvuotas smurtas (ang. *bias motivated violence*), kuris gali būti nukreiptas į individą (pvz., užpuolimas, grasinimai, nužudymas, išžaginimas) ar į bendruomenę (pvz., padegimas,

terorizmas, vandalizmas ir pan.). Genocidas – tai sisteminga veika, padaryta siekiant sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių kokiam nors nacionalinei, etninei, rasinei ar religinei grupei.

Pasak Iganski (2001) bei Iganski ir Levin (2015), didžioji dalis neapykantos nusikaltimų yra žodiniai ir apie juos nepranešama, tačiau tai nereiškia, jog jų poveikis mažas. Neapykantą kurstančios kalbos ir neapykantos nusikaltimai daro žalą ne tik pavieniems asmenims, bet ir visuomenei plačiąja prasme: skatina nesantaiką, trukdo darniai jos raidai. 3 pav. parodyta neapykantos nusikaltimų poveikio ir žalos visuomenei schema.

3 pav. Neapykantos nusikaltimų poveikis ir žala visuomenei

Šaltinis: *Iganski, 2001*

Pasak Iganski (2001), asmuo, nukentėjęs nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimo, yra tik pirmoji auka. Pasak Iganski (2001) ir Iganski ir Levin (2015), nukentėję nuo neapykantos nusikaltimų asmenys patiria psichologinius, emocinius ir psichosomatinius sutrikimus. Tačiau net ir pavieniai tokie nusikaltimai skleidžia baimę ir nerimą ir didina riziką nukentėjusiojo gyvenamojoje aplinkoje (miesto rajone, kaimynijoje). Pamažu ši rizika persikelia nukentėjusiojo grupei už gyvenamosios aplinkos ribų ir kitoms bendruomenėms, ir, pasak mokslininko, nukentėjus vienai socialinei grupei, baimintis pradeda ir kitos bendruomenės, išsiskiriančios iš visuomenės daugumos. Taip formuojasi neigiamas poveikis visuomenės normoms ir vertybėms.

Situacijos Lietuvoje apžvalga

Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina pamatines žmogaus teises, tarp kurių – teisę reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją, tačiau Konstitucijoje taip pat pažymima, jog šios teisės yra nesuderinamos su nusikalstamais veiksmais – tautinės, religinės, rasinės ar socialinės

neapykantos, prievartos ir diskriminacijos kurstymu. Kadangi neapykantą kurstančios kalbos ir neapykantos nusikaltimai kėsina į pagrindines teisinės valstybės vertybes – žmonių lygiateisiškumą ir sąžinės laisvę, su neapykanta ir jos kurstymu susijusių veikų draudžiamumas Lietuvoje tiesiogiai kyla iš pagrindinio šalies įstatymo – Konstitucijos, baudžiamojo įstatymo bei priimtų tarptautinių įsipareigojimų. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnis skelbia, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Diskriminaciją draudžia daugelis tarptautinių dokumentų, kuriuos yra ratifikavusi ir Lietuva: Jungtinių Tautų Tarptautinė žmogaus teisių chartija, Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, Konvencija dėl visų formų moterų diskriminacijos panaikinimo, Europos Tarybos priimta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Šia Konvencija sukurtas efektyvus žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos mechanizmas – Europos Žmogaus Teisių Teismas, kurio jurisdikcija galioja 43 Europos valstybėse. Kovai su diskriminacija Lietuvoje yra priimti du įstatymai: Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (priimtas 1998 m., įsigaliojo 1999 m.) bei Lygių galimybių įstatymas (priimtas 2003 m., įsigaliojo 2005 m.). Kaip Lietuvoje laikomasi šių įstatymų, prižiūri Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

Lietuvoje atsakomybė už neapykantos nusikaltimus yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse. Šio kodekso 169 straipsnis skelbia, kad diskriminavimas dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės yra trukdymas lygiomis teisėmis su kitais dalyvauti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, darbo ar kitoje veikloje dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų. Kituose Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso straipsniuose taip pat numatyta atsakomybė dėl neapykantos kurstymo prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę; grupių ir organizacijų, turinčių tikslą diskriminuoti žmonių grupę arba kurstyti prieš ją, kūrimo ir veiklos; viešo pritarimo tarptautiniams nusikaltimams, SSRS ar nacistinės Vokietijos nusikaltimams Lietuvos Respublikai ar jos gyventojams, jų neigimo ar šurkštaus menkinimo; trukdymo atlikti religines apeigas ar religines iškilmes (170–171 str.). Kalbant apie nusikaltimus, susijusius su neapykanta, reikia paminėti ir BK 312 str. 2 d., kur numatyta atsakomybė už kapo ar kitos viešosios pagarbos vietos išniekinimą dėl rasinių, nacionalinių ar religinių motyvų. Nusikaltimą padariusio asmens siekis išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų yra kvalifikuojantis požymis šiuose BK straipsniuose: 129 str. „Nužudymas“ 2 d. 13 p.; 135 str. „Sunkus sveikatos sutrikdymas“ 2 d. 13 p. ir 138 str. „Nesunkus sveikatos sutrikdymas“ 2 d. 13 p. Baudžiamojo kodekso 60 str. 1 d. 12 p. numatyta sunkinanti aplinkybė, jeigu nusikalstama veika padaryta siekiant išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religijos, įsitikinimų ar pažiūrų (plačiau žr. VRM, 2019).

Lietuva yra prisiėmusi įvairių tarptautinių įsipareigojimų bei priėmusi įstatymų, reglamentuojančių kovos su diskriminacija, rasizmu ir ksenofobija formas ir priemones,

užtikrinančias baudžiamumą už viešą smurto ar neapykantos, nukreiptos prieš tam tikrą asmenų grupę, kurstymą. Tačiau duomenys apie neapykantos nusikaltimus yra riboti, o institucijų pateikiama neapykantos kalbos veikų statistika rodo, kad užregistruotų atvejų skaičius yra nedidelis (VRM, 2019). Skirtingi tyrimai bei nevyriausybinų organizacijų turimi duomenys rodo, kad reali padėtis nuo oficialiosios statistikos skiriasi, o diskusijos apie neapykantos kalbos ir nusikaltimų mažinimą apsiriboja švietimo svarbos akcentavimu ar raginimu nukentėjusiems asmenims aktyviau pranešti apie neapykantos nusikaltimus (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017). Lietuvoje nėra gerai funkcionuojančios neapykantos nusikaltimų prevencijos sistemos, teisėsaugos pareigūnams kyla daug neaiškumų, susijusių su neapykantos nusikaltimų atvejų tyrimu, teismų sprendimai dėl nukentėjusių asmenų nėra nuoseklūs, ne iki galo tinkamai užtikrinami ir nukentėjusiųjų poreikiai (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017).

Lietuvoje pasigendama informacijos ir išsamių tyrimų (tiek kriminologinių, tiek sociologinių), kurie leistų įvertinti tikrąjį neapykantos nusikaltimų mastą mūsų šalyje (VRM, 2019). Žmogaus teisių stebėjimo institutas 2017 m. Lietuvoje atliko reikšmingą tyrimą „Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga“, kuriame sistemaiškai nagrinėti šių nusikaltimų tyrimo klausimai (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017). 2018 m. išleistas leidinys „Kovojant su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje“, kurio tikslas yra suteikti pagrindinių žinių apie neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą penkiose Europos valstybėse: Slovakijoje, Čekijoje, Vengrijoje, Lietuvoje ir Maltoje (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018).

Daug savo kompetencijos ribose informacijos sukaupusi, atlikusi tyrimų ir parengusi šviečiamosios medžiagos skirtos LGBT asmenims yra Nacionalinė lesbiečių, gėjų, biseksualių ir translyčių asmenų teisių gynimo asociacija LGL (žr. LGL 2018; LGL 2018a; LGL 2017; LGL 2017a; LGL 2016; LGL 2015; LGL 2014; LGL 2013; LGL 2013a.). Asociacija, padedant įvairiems partneriams, nuolat inicijuoja įvairių publikacijų LGBT asmenų teisių tema rengimą ir leidybą ir yra išleidusi leidinių, bukletų, lankstinukų, apžvalgų bei kitokio pobūdžio publikacijų, kuriose nagrinėjama LGBT asmenų teisių padėtis.

Nors neapykantos kalbos ir nusikaltimų problema yra pakankamai plati, tačiau Lietuvoje paskelbtose mokslinėse publikacijose nagrinėjama gana epizodiškai ir fragmentiškai. Šios rūšies nusikaltimų apraškas, priežastis, tyrimo aktualijas ir tendencijas Lietuvoje nagrinėjo V. Čigrin, I. Isokaitė, I. Balsiūnaitė ir kiti autoriai. Tačiau šios srities kompleksinių mokslinių tyrimų Lietuvoje beveik nėra, o kai kurių autorių išvalgos yra spekuliatyvaus pobūdžio. Balsiūnaitės (2015) straipsnyje „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“ analizuojama neapykantos kalbos koncepcija ir neapykantos kalbos atvejai Lietuvos interneto dienraščių aktualijose apie pabėgėlius. Pagrindinė straipsnio problema susijusi su neapykantos kalbos koncepcija ir jos raiška informacijos šaltiniuose, kasdien skleidžiančiuose aktualią informaciją. Tyrimu aiškinamasi, kaip žurnalistinėse publikacijose neapykantos kalba vartojama konstruojant pabėgėlio portretą, aprašant su pabėgėliais susijusius migracijos ir integracijos procesus bei kokios yra nustatomos neapykantos kalbos poveikio prielaidos. Remdamasi tyrimo duomenimis (buvo tiriama keturi interneto dienraščiai – „Delfi.lt“, „15min.lt“, „Alfa.lt“ ir „Lrytas.lt“) autorė padarė išvadą, kad tirtose publikacijose pabėgėliai dažniausiai aprašomi stereotipais: radikalūs musulmonai, teroristai, nusikaltėliai, išlaikytiniai bei apsimetėliai. Pabėgėliai vadinami ir savo šalių

neginančiais bailiais, pasirinkusiais vykti į Europą. Venclausko (2010) straipsnyje analizuojami du antisemitizmą ir homofobiją skleidžiantys atvejai Latvijos ir Lietuvos periodikoje. Autorius daro išvadą, kad dėl įsišaknijusių stereotipų žydų tautinės grupės įvaizdis ir Latvijoje, ir Lietuvoje turi daug neigiamų atspalvių, o bet koks stereotipų kartojimas gali sustiprinti ar išprovokuoti antisemitizmo proveržį. Čigrin (2013) straipsnyje „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“ analizuoja diskriminaciją ir neapykantos nusikaltimus prieš skirtingos rasės žmones. Atlikęs tyrimą autorius daro tokias išvadas, kad daugiausia skundų pateikiama dėl patiriamos diskriminacijos darbo santykių srityje, dažniausiai kreipėsi Vilniaus ir Kauno gyventojai, o kovai prieš smurtą ir neapykantą skirtingoms socialinėms grupėms gali padėti švietimas, darbas su visuomene, valstybės tarnautojų mokymas atpažinti diskriminaciją.

Lietuvos žmogaus teisių centras (LŽTC) – žmogaus teisių apsaugos ir švietimo srityje dirbanti nevyriausybinė organizacija nuo įsteigimo 1994 m. skiria savo narių ir ekspertų pastangas įgyvendinti daug reikšmingų projektų žmogaus teisių apsaugos ir švietimo srityje, konsoliduojant Lietuvos Respublikos teisę su tarptautiniais teisės aktais. LŽTC veiklos sritys – žmogaus teisių švietimas ir advokacija: kino festivalis „Nepatogus kinas“ www.nepatoguskinas.lt, portalas www.manoteises.lt, teisiniai tyrimai, stebėseną.

Nuo 2005 m. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas atlieka visuomenės nuomonės apklausas, tirdamas gyventojų nuostatas dėl Lietuvoje gyvenančių įvairių socialinių ir etninių grupių (pavyzdžiui, romų, žydų, musulmonų, pabėgėlių ir kt.). Žiniasklaidos monitoringas Etninių tyrimų institute vykdomas nuo 2004 m., daugiausia dėmesio skiriama tekstams etnine tematika, analizuojamos etninio nepakantumo apraiškos spaudoje lietuvių kalba. Nuo 2005 m. Etninių tyrimų institute vykdoma Lietuvos spaudos stebėseną, o nuo 2009 m. stebima visa lietuviška spauda ir interneto leidiniai. Kaupiama ir sisteminama informacija (straipsniai, žinutės ir kt.) apie etnines mažumas, migrantus, pabėgėlius ir kitas mažumų grupes Lietuvoje.

Pranešti apie visus baudžiamuosius nusižengimus Lietuvoje galima tiesiogiai kreipiantis į teisėsaugos institucijas arba užpildant pranešimo formą Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos interneto puslapyje www.epolicija.lt. Nevyriausybinė organizacija – Lietuvos žmogaus teisių centras (LŽTC) – internetiniame puslapyje administruoja supaprastintą pranešimo apie neapykantos kurstymą formą: <http://manoteises.lt/lchr/>. Po pranešimo pateikimo informacija yra konvertuojama į oficialų pranešimą, kurį pateikęs asmuo turi savarankiškai persiųsti teisėsaugos institucijoms. Nacionalinė LGBT teisių organizacija administruoja UNI-FORM platformą, pranešimo apie neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos atvejus įrankį, skirtą išimtinai LGBT asmenims arba asmenims, kurie nukentėjo dėl priklausymo LGBT bendruomenei. Šia platforma gali naudotis nukentėję asmenys, liudininkai ar bet kuris kitas asmuo, norintis pranešti apie neapykanta motyvuotą incidentą seksualinės orientacijos ir (ar) lytinės tapatybės pagrindu. Pranešimus galima pateikti tiek anonimiškai, tiek nurodant kontaktinius duomenis (tuo atveju, jei siekiama pradėti ikiteisminį tyrimą). Visi pateikti pranešimai peržiūrimi LGBT organizacijoje dirbančių teisininkų, kurie, reikalui esant, perduoda pranešimus teisėsaugos pareigūnams. 2019 m. pabaigoje UNI-FORM platforma veikė Belgijoje, Estijoje, Ispanijoje, Jungtinėje Karalystėje, Latvijoje, Lietuvoje, Maltoje, Portugalijoje ir Vengrijoje (planuojama ją plėsti). Lietuvos Respublikos ryšių reguliavimo tarnyba administruoja platformą

„Draugiškas internetas“ (<https://www.draugiskasinternetas.lt>), kurioje galima pateikti pranešimą apie patyčias internete, pedofilijos, pornografijos, smurto, rasizmo ir ksenofobijos atvejus internetinėje erdvėje. Pranešimus peržiūri darbuotojai ir, jei turinys yra žalingas ir patalpintas Lietuvoje esančiuose serveriuose, informacija perduodama Policijos departamentui arba Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybai. Jei turinys yra patalpintas užsienyje esančiuose serveriuose, informacija perduodama „INHOPE“ komunikacijos kanalu.

Apie neapykantą kurstančias kalbas internete galima pranešti ir tiesiogiai Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybai, kuri, įgyvendindama projektą „Atsako į neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas Lietuvoje stiprinimas“, finansuotą pagal Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietybės programą (2014–2020), sukūrė ir įdiegė specialią reklamjuostę (angl. *banner*) pranešimams pateikti internetu (<http://www.zeit.lt/lt/pranesk-apie-nesantaika/447>).

Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras teikia nemokamas konfidencialias konsultacijas užsieniečiams teisiniais ir praktiniais klausimais, susijusiais su atvykimu ir gyvenimu Lietuvoje. Jeigu užsienio piliečiai susiduria su problema ar sudėtinga situacija, susijusia su migracija, jie gali kreiptis, tačiau organizacija negarantuoja pagalbos visais atvejais, o pagalba dėl neapykantos kurstymo nėra akcentuojama.

Apibendrinant, galima teigti, kad neapykantos kalbos ir nusikaltimų tema Lietuvoje nėra plačiai ir išsamiai nagrinėta, mokslinėse publikacijose dominuoja diskriminacijos diskursas. Svarbu paminėti, kad Lietuvoje vykdomi tyrimai daugiau dėmesio skiria neapykantos raiškai prieš kurią nors grupę žiniasklaidoje nagrinėti, todėl šiame tyrime daugiau dėmesio skiriama neapykantą kurstančios kalbos ir šališkumu motyvuotų incidentų aprašymui (žinoma, neatsiribojant nuo diskriminacijos ir patyčių temų), remiantis skirtingais ir neretai traumuojančiais pažeidžiamų grupių atstovų, dalyvavusių tyrime, pasakojimais (giluminiais interviu).

Tikimasi, kad praktine prasme šis tyrimas padės gerinti kompetentingų valstybės institucijų žinias ir supratimą apie rasizmo, ksenofobijos ir kitų netolerancijos formų poveikį, ypač neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas, taip pat padės teisėsaugos pareigūnams geriau atpažinti įvairių formų neapykantos incidentus. Šis tyrimas turėtų prisidėti ir prie akademinės diskusijos neapykantos, diskriminacijos, tolerancijos temomis ir, bendrąja prasme, socialinės sanglaudos kūrimo tema.

Šio tyrimo ataskaitą sudaro įvadas, tyrimo metodologija, 4 dalys, kuriose analizuojami pažeidžiamų bendruomenių – žydų, romų, LGBT asmenų, musulmonų ir kitos rasės asmenų – tyrimo rezultatai, ir išvados. Ataskaitoje taip pat pateikiami priedai su papildoma informacija apie tyrimą.

1. TYRIMO METODOLOGIJA

1.1. Grupinių diskusijų organizavimas ir dalyvių atranka

Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinio tyrimo strategija. Kokybinio tyrimo pirminiai duomenys buvo renkami žodine (giluminių interviu ir grupinių diskusijų) forma. Atliekant tyrimą, buvo konsultuojamasi ir bendradarbiaujama su NVO, turinčiomis darbo su pažeidžiamomis bendruomenėmis patirties, ir pilietinės visuomenės organizacijomis, atstovaujančiomis pažeidžiamoms bendruomenėms (žr. prieduose).

Šio tyrimo duomenų rinkimą galima skirstyti į du pagrindinius etapus – grupines diskusijas ir interviu atlikimą. Tyrimo metu surengtos 6 grupinės diskusijos: 4 diskusijos su kiekvienos tiriamųjų grupės atstovais ir 2 diskusijos su žydų bendruomene. Pirmoji grupinė diskusija vyko su LGBT asmenimis, antroji – su romų bendruomenės asmenimis, trečioji ir ketvirtoji – su žydų bendruomene, penktoji – su kitos rasės³ asmenimis, šeštoji diskusija vyko su musulmonų bendruomene. Diskusijų organizavimo eiliškumas priklausė nuo to, kaip buvo surasti diskusijų dalyviai ir informantai. Diskusijose dalyvavo asmenys vyresni nei 18 m., gyvenantys Lietuvoje. Rengiant tyrimo metodologiją ir atliekant tyrimą, buvo atsižvelgiama į specifinius skirtingų pažeidžiamų bendruomenių poreikius ir lyčių aspektą. Grupinėse diskusijose dalyvavo 49 asmenys, iš kurių buvo 20 moterų, 1 translytis vyras ir 28 vyrai. Informantų amžius – nuo 18 iki 70 metų (detalesnė informacija pateikiama ataskaitos prieduose).

Grupinės diskusijos ir interviu duomenys buvo pradėti rinkti 2018 m. gruodžio 22 d. ir baigti rinkti 2019 m. balandžio 24 d. Gavus informantų žodinius sutikimus, diskusijos ir interviu buvo įrašinėjami, įrašai transkribuoti. Diskusijų trukmė buvo nuo 1 val. 30 min. iki 2 val.

Atliekant tyrimą naudotos teminės diskusijos gairės (plačiau žr. ataskaitos prieduose). Pagrindinės diskusinių klausimų gairės apėmė šias temas:

1. Bendruomenių pažeidžiamumo pobūdis.
2. Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos poveikis bendruomenėms.
3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentiškumo lygio įvertinimas, nesikreipimo į teisėsaugą priežastys.
4. Bendruomenių poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms.

Atsižvelgiant į tiriamųjų pažeidžiamų grupių charakteristikas buvo taikoma tikslinė ir „sniego gniūžtės“ atranka. „Sniego gniūžtės“ atranka taikoma, kai tiriamosios visumos dydis nėra žinomas, tiriamieji yra sunkiai prieinami (Silverman, 2011). Pirmiausia atrenkami žinomi, pasiekiami individai. Kiti tiriamieji atrenkami atsižvelgiant į pirmesniųjų nuorodas, rekomendacijas. Tiriamieji gali suteikti informacijos apie kitus tyrimui reikalingus informantus. Tikslinė atranka – tai tokia atranka, kai informantai atrenkami priklausomai nuo

---

³ Atsižvelgiant į tai, kad socialiniuose moksluose „rasės“ apibrėžimas yra problemiškas ir neretai kontraversiškas, ar net laikomas nepriimtiniu, apibūdinimas „kitos rasės asmuo“ šiame tyrime vartojamas pagal tyrimo užsakovo suformuluotą užduotį bei susitikimų metu gavus žodinį paaiškinimą, kad užsakovas šį apibūdinimą supranta kaip įgimtus biologinius bruožus, kuriais tiriamieji skiriasi nuo daugumos Lietuvos gyventojų ir dėl šių bruožų gali tapti pažeidėjų taikiniu.

tyrimo tikslų (Silverman, 2011). Šios atrankos privalumas – atrenkami tik tie informantai, kurie gali tyrėjui suteikti prasmingos informacijos tyrimo tema. Tikslinė ir „sniego gniūžtės“ atranka buvo siaurinama taikant papildomas atrankos strategijas: skirtingo amžiaus, skirtingų lyčių informantai, galimai patyrę neapykantos incidentą asmenys, maksimaliai skirtingi, informatyviausi atvejai. Maksimaliai skirtingų tiriamųjų atranka buvo stengiamasi atrinkti maksimaliai vienas nuo kito besiskiriančius individus. Tokiu būdu užtikrinama, kad tyrimo duomenys apims visus įvairius požiūrius, skirtingas elgsenas ar pan. Tarpusavyje lyginant skirtingus atvejus ieškoma pasikartojimų, bendrybių, kurios papildytų ir pagilintų kokybinio tyrimo išvagas. Informatyviausių atvejų atranka atrenkami tie asmenys, kurie gali suteikti daugiausiai informacijos.

Diskusijų su žydų bendruomene organizavimas

2018 m. gruodžio 9 d. Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė organizavo 30-osios jubiliejinės Chanukos šventę Radisson Blu viešbutyje, kur dalyvavo per 200 svečių. Šventėje neformalių pokalbių su bendruomenės lyderiais ir nariais metu buvo preliminariai susitarta dėl bendradarbiavimo ir dalyvavimo tyrime (projekto vadovas (tyrėjas) renginyje dalyvavo kaip hebrajų kalbos kursų klausytojas). 2019 m. sausio mėnesį buvo kreiptasi į Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenę dėl bendradarbiavimo organizuojant grupinę diskusiją ir gauta visapusiška pagalba (bendruomenės lyderiai suteikė tyrimo dalyvių kontaktinę informaciją, užtikrino galimybę vykdyti tyrimą bendruomenės patalpose Vilniuje ir Kaune bei užtikrino (motyvavo) tiriamųjų dalyvavimą). Pirmoji grupinė diskusija su žydų bendruomene buvo organizuota Vilniuje, tačiau dėl nenumatytų aplinkybių (diskusijos dalyviai dėl serverio klaidos laiku negavo jiems el. paštu siūsto kvietimo) į diskusiją atvyko tik 3 dalyviai, todėl vėliau buvo organizuota kita diskusija su žydų bendruomene Kaune. Diskusijos su žydų bendruomene vyko asociacijos „Lietuvos žydų bendruomenė“ Vilniaus ir Kauno skyrių patalpose.

Diskusijų su romų bendruomene ir LGBT asmenimis organizavimas

2018 m. gruodžio 10 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje vyko atviras renginys Nacionalinis žmogaus teisių forumas, kuriame diskutavo žmogaus teisių ekspertai, visuomenininkai, žurnalistai, politikai, žmogaus teisių aktyvistai, diplomatai, verslo atstovai, pažeidžiamų bendruomenių atstovai. Programoje buvo numatytos diskusijos apie tautinių bendruomenių padėtį su Lietuvos romų bendruomene bei Baltijos regiono romių moterų asociacija, diskusija apie translyčių ir LGBT asmenų teises. Jos metu translyčiai asmenys patys kalbėjo apie jiems aktualius klausimus ir problemas. Renginio metu buvo preliminariai susitarta dėl grupinių diskusijų organizavimo su romų bendruomenės atstovais (tyrėjo ankstesnė darbo patirtis buvo susijusi su Baltijos romių moterų asociacijos vadove). Renginio metu tyrėjas susipažino su vienu iš LGBT bendruomenės lyderių, taip pat dalyvavo diskusijoje mažose grupelėse, susipažino ir apsikeitė kontaktine informacija su translyčiais asmenimis. 2018 m. gruodžio mėnesį el. paštu buvo kreiptasi į Nacionalinės LGBT teisių organizacijos vadovus dėl bendradarbiavimo organizuojant grupinę diskusiją. Laiškas–kvietimas su informacija apie tyrimą ir registracijos anketa taip pat buvo paskelbti socialinio tinklo „Facebook“ Nacionalinės LGBT teisių organizacijos paskyroje, kur galėjo

užsiregistruoti diskusijoje norintys dalyvauti asmenys. Į diskusiją dalyviai buvo kviečiami asmeniškai, susisiekus telefonu ir (arba) el. paštu.

2019 m. sausio mėnesį buvo susisiepta su Baltijos regiono romių moterų asociacijos vadove dėl bendradarbiavimo organizuojant grupinę diskusiją su romų bendruomenės asmenimis ir gauta visapusiška pagalba (romų bendruomenės lyderiai suteikė visą informaciją apie galimus susitikimo dalyvius, pasirūpino patalpomis, dalyvių iš Panevėžio ir Marijampolės transportu). Diskusija su LGBT asmenimis vyko UAB „Vilniaus verslo konsultacinis centras“ patalpose, diskusija su romų bendruomene vyko VšĮ „Tautinių bendrijų namai“ patalpose.

Diskusijos su kitos rasės asmenimis ir musulmonų bendruomene organizavimas

Dėl diskusijos su kitos rasės asmenimis organizavimo buvo bendradarbiaujama su universitetų ir kolegijų Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje tarptautinių studijų skyriais. Universitetų ir kolegijų tarptautinių studijų skyrių vadovams buvo išsiųstas laiškas-kvietimas su informacija apie tyrimą ir prašymu bendradarbiauti. Kvietime taip pat buvo naudojama interaktyvi nuoroda į dalyvių registracijos anketą. Registracijos anketoje kitos rasės asmenų buvo prašoma pateikti informaciją apie lytį, amžių, gyvenimo Lietuvoje trukmę bei atvykimo į Lietuvą tikslą, informaciją apie kilmės šalį, taip pat kontaktinius duomenis (telefono Nr. ir (arba) el. pašto adresą). Laiškas-kvietimas su informacija apie tyrimą ir registracijos anketa taip pat buvo paskelbti socialinio tinklo Facebook grupėse „Foreigners in Vilnius“ ir „Foreigners in Kaunas“ (pirmajai grupei priklauso per 13,5 tūkst. narių, antrajai – per 2,8 tūkst., kurių nemaža dalis yra užsienio piliečiai), taip tikintis pasiekti ir darbo bei šeimos susijungimo tikslais atvykusius į Lietuvą kitos rasės asmenis. Su užsiregistravusiais asmenimis vėliau buvo susisiekiama jų nurodytais telefonais ir el. pašto adresais ir susitarta dėl dalyvavimo grupinėje diskusijoje. Diskusija su kitos rasės asmenimis vyko Vytauto Didžiojo universiteto patalpose Kaune.

Po diskusijos Kaune su kitos rasės asmenimis vienas diskusijos dalyvis suteikė informacijos apie musulmonų bendruomenę Lietuvoje ir pakvietė tyrėją į Lietuvos, Latvijos ir Estijos musulmonų bendruomenių, atstovaujančių vienai iš Islamo kryptų, suvažiavimą. (dalyvavo per 300 asmenų, dauguma jų – musulmonai), kuris įvyko 2019 m. kovo 30 d. Vilniuje Radisson Blu viešbutyje. Šio suvažiavimo metu projekto vadovui pavyko susipažinti su bendruomenės lyderiais ir nariais ir preliminariai susitarti dėl jų dalyvavimo interviu. Kadangi tyrime siekėme maksimalios įvairovės, grupinę diskusiją su musulmonų bendruomene buvo nuspręsta organizuoti bendradarbiaujant su Ruklos pabėgėlių centru, o musulmonų suvažiavimo metu užsimezgdusius ryšius su musulmonų bendruomene naudoti surandant giluminių interviu informantus, siekiant sumažinti tikslinės atrankos mažose bendruomenėse ribotumus (t. y. kad į tyrimą nepatektų tik to paties rato informantai („siaura“ informacija), ir informacija nebūtų gaunama tik apie draugus ar artimuosius). Musulmonų informantų atranka taip pat vyko paskelbus laišką-kvietimą, skirtą musulmonams, su informacija apie tyrimą ir registracijos anketa socialinio tinklo „Facebook“ grupėse „Foreigners in Vilnius“ ir „Foreigners in Kaunas“, taip tikintis pasiekti platesnį informantų ratą. Diskusija su musulmonais vyko Pabėgėlių priėmimo centro Rukloje patalpose.

1.2. Giluminių interviu organizavimas ir informantų atranka

Po kiekvienos grupinės diskusijos buvo atliekama preliminarų diskusijų metu gautos informacijos analizė, ir vėliau, siekiant informacijos prisotinimo, buvo atliekami individualūs giluminiai interviu su kiekvienos grupės atstovais. Iš viso tyrimo metu atlikti 35 pusiau struktūruoti interviu (po 7 su kiekvienos tirtos grupės informantais). Visus interviu atliko projekto vadovas – tyrėjas. Tarimasis dėl interviu buvo lankstesnis ir paprastesnis. Dalį informantų tyrėjas sutiko bendruomenių renginiuose, gavo kontaktus iš bendruomenių lyderių, taip pat iš kitų tyrime dalyvavusių informantų. Dalis informantų dėl skirtingų priežasčių negalėjo dalyvauti grupinėse diskusijose, bet sutiko susitikti individualiam interviu. Didžioji dalis interviu vyko viešbučių fojė arba viešųjų kavinėse, 2 interviu – aukštosios mokyklos patalpose, 2 interviu vyko informantų namuose Vilniuje, 4 interviu vyko informantų namuose Panevėžyje, 3 interviu vyko Marijampolės apskrities Moters užimtumo centre, 3 interviu – tyrėjo namuose, vienas interviu su Druskininkuose gyvenančiu asmeniu vyko vaizdo pokalbiu „Skype“, nes tokios buvo informanto keliamos sąlygos. Vienas interviu su kitos rasės asmeniu ir vienas interviu su musulmone moterimi buvo suplanuotas Klaipėdoje, tačiau informantai į interviu sutartu laiku neatvyko, todėl interviu vėliau įvyko vaizdo pokalbiu „Skype“ programa.

Vykdamas giluminius interviu buvo taikyta tikslinė ir „sniego gniūžtės“ atranka. Interviu atrankos procesas prasidėjo nuo diskusijų dalyvių ir tyrime dalyvavusių informantų neformalaus klausinėjimo, iš ko būtų galima paimti interviu. Pirmiausia buvo suformuojama pradinė imtis, kuri vėliau kryptingai praplečiama. „Sniego gniūžtės“ atrankos buvo orientuojamos į išsamios informacijos surinkimą apie tiriamųjų patirtis ir pažeidžiamus asmenis. Atranka ir pusiau struktūruoti interviu buvo atliekami taip, kad kiekvienas informantas (-ė) suteiktų papildomos naujos informacijos. Atrankos prioritetas buvo skiriamas tiems informantams, kurie galimai turėjo neapykantos incidentų patirčių.

Pagrindinės pusiau struktūruoto interviu klausimų gairės buvo šios (žr. prieduose):

1. Informantų patirti žodiniai ir fiziniai neapykantos incidentai.
2. Pažeidėjo profilis: kokie tai žmonės, kas jie buvo?
3. Incidentų poveikis: kaip patirtis paveikė informantus, jų artimuosius, kokius jausmus sukėlė patirtis.
4. Informantų reakcijos į incidentus, kreipimasis dėl pagalbos į teisėsaugos institucijas.
5. Kur tiriamieji nukenčia? Privačios ir viešosios erdvės.
6. Neapykanta virtualioje erdvėje, žiniasklaidos vaidmuo.
7. Neapykantos kalbos ar nusikaltimo suvokimas.
8. Pažeidžiamų asmenų poreikiai dėl jų apsaugos.

Interviu dalyvavo asmenys, vyresni nei 18 m., gyvenantys Lietuvoje. Rengiant tyrimo metodologiją ir atliekant tyrimą, buvo atsižvelgiama į specifinius skirtingų pažeidžiamų bendruomenių poreikius ir lyčių aspektą. Interviu iš viso dalyvavo 35 asmenys, iš kurių buvo 13 moterų, 1 translytė moteris, 1 translytis vyras, 1 vyras tranzicijos⁴ etape, ir 19 vyrų. Informantų amžius – nuo 18 iki 64 metų. Interviu trukmė varijavo nuo 45 min. iki 1 val. 20

---

⁴ Tranzicija – tai procesas, kurio metu atliekami asmens lytinės raiškos pakeitimai (tiek išvaizdos, tiek medicininiai, tiek bet kokie socialiniai), siekiant užtikrinti, kad asmens lytinė raiška atitiktų jo pageidaujamą lytinės tapatybės požymių visumą (apibrėžimas paimtas iš leidinio „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje. Nacionalinė apžvalga“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2019).

min. Informantai buvo iš Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Druskininkų, Ruklos ir Kybartų. Siekiant išlaikyti tiriamųjų anonimiškumą informantams suteikti kodai, kai kurios nesvarbios detalės pakeistos. Pirmoji kodo raidė žymi informanto priklausymą tiriamajai grupei (Z – žydų, Q – LGBT, R – romų, M – musulmonų, K – kitos rasės), skaičius reiškia interviu numerį, trečioji kodo raidė, M arba V, reiškia informanto lytį, LGBT asmenų koduose taip pat naudojamos raidės G, L ir T, reiškiančios asmens lytinės orientacijos identifikaciją).

1.3. Pažeidžiamų grupių tyrimų specifika

Pažeidžiamumo sąvoka šiame tyrime vartojama remiantis Aldridge (2015) pateiktu apibrėžimu. Pažeidžiami asmenys ar pažeidžiamos bendruomenės – tai asmenys ar bendruomenės, kurios gali patirti socialinę neteisingumą, diskriminaciją ir lygių galimybių ribojimus (Aldridge, 2015). Nors nėra visuotinio pažeidžiamos grupės apibrėžimo (Aldridge, 2015), „pažeidžiamų“, „sunkiai prieinamų“ ir „paslėptų populiacijų“ grupėms gali būti priskiriami benamiai, vaikai ir paaugliai, vyresnio amžiaus žmonės, žmonės su negalia, asmenys, patyrę smurtą, sekso paslaugų teikėjai (moterys ar vyrai), LGBT asmenys, asmenys, priklausantys kultūrinėms, religinėms ir tautinėms grupėms, asmenys su psichikos negalia, neteisėtų narkotikų vartotojai ir prekyautojai, taip pat tie, kurie kenčia nuo stigmatizuotų ligų (Liamputtong, 2007). Prie pažeidžiamų grupių priskiriami ir asmenys, gyvenantys skurde, ar nuteistieji, taip pat asmenys, kurie patiria diskriminaciją, netoleranciją ir stigmatizaciją (Nyamathi, 1998, cit. Liamputtong, 2007). Šis sąrašas nėra baigtinis.

1.4. Tyrimų su pažeidžiamomis bendruomenėmis principai

Atliekant tyrimus su pažeidžiamomis bendruomenėmis būtina įvertinti, kad šie asmenys ir pažeidžiamos bendruomenės bus sunkiai pasiekiamos, todėl tyrėjams reikia atsižvelgti į tokių tyrimų specifiškumą. Atliekant socialinius tyrimus su pažeidžiamomis grupėmis vartojama „jautrių mokslinių tyrimų“ sąvoka. Pasak Kaye Wellings (Wellings, 2000, cit. Liamputtong, 2007), moksliniai tyrimai laikomi „jautriais“, kai atskleidžiamas privatus ir asmeninis gyvenimas, elgesys ar patirtys, kurios gali sulaukti nepritario visuomenėje ir sukelti diskomfortą tiriamiesiems. Grupinės diskusijos, kaip ir giluminis interviu, yra tinkamas tyrimo metodas rinkti informacijai iš grupių narių, kurie paprastai yra sunkiai pasiekiami. Grupinės diskusijos metodas yra tinkamas, kai grupės nariai dėl savo pažeidžiamumo nėra prieinami ir nenori dalintis informacija interviu metu (Liamputtong, 2007). Lichtenstein ir Nansel (2000) teigia, kad grupinės diskusijos leidžia gauti grupės palaikymą, padidina tarpusavio pasitikėjimą ir tiriamųjų komfortą. Tai ypač svarbu, kai tyrimo sritis suvokiama kaip jautri arba nepatogi informantams. Jane Seymour ir kt. (2004) teigia, kad grupės sąveika skatina dalyvius nagrinėti klausimus pagal pačių tiriamųjų nustatytas „žaidimo taisykles“. Grupės diskusijos padeda plėtoti ir geriau išnagrinėti rūpimus klausimus ir nustatyti prioritetus, kurie yra svarbūs tiriamoms sritims ir kurie galėtų būti toliau tiriami interviu metu. Grupinės diskusijos taip pat suteikia galimybę pradėti diskusijas jautriais klausimais, kurie nėra gerai

suprantami. Atitinkamos grupės nariai gali būti skatinami aptarti jautrius klausimus (Liamputtong, 2007).

Giluminis interviu – tai duomenų rinkimo metodas, kai tyrėjas tiesiogiai bendrauja su informantu pagal teminį pokalbio planą. Tai išsamus, gilus pokalbis su informantu (-e), trunkantis vidutiniškai 1 val. Giluminiame interviu atskleidžiamos tiriamųjų nuostatos, vertinimai, įsitikinimai, patirtys ir pan. Giluminis interviu paprastai pradedamas tyrėjo prašymu informantui papasakoti apie savo gyvenimą. Informantas gali laisvai pasirinkti, kaip pradėti pasakojimą. Toks interviu leidžia nustatyti reikšmes ir prasmes, kurias tam tikriems savo gyvenimo įvykiams priskiria informantai ir išvelgti, kaip šios reikšmės lemia jų gyvenimo supratimą. Kartais toks interviu vadinamas intensyviu interviu (Hesse-Biber ir Leavy, 2005; Iganski & Levin, 2015; Liamputtong, 2007), nes tinka rinkti istorijas iš pažeidžiamų ir atskirtų patiriančių žmonių. Šis metodas yra priimtinas ir tyrėjams, kurie nori būti arti savo dalyvių (Birch ir Miller, 2000; Nicholson ir Burr, 2003; Hesse-Biber ir Leavy, 2005; Liamputtong ir Ezzy, 2005; Liamputtong, 2007). Daugelis kokybinių tyrimų projektų apima vienkartinis interviu, kurie siekia tik vieno tikslo – kuo greičiau surinkti informaciją ir užbaigti tyrimą (kartais tokia interviu taktika apibūdinama kaip „hit ir run“ (liet. „padaryti ir pasišalinti“) metodas) (Booth ir Booth, 1994). Tačiau tiriant pažeidžiamas grupes, svarbu užmegzti didesnę artumą, praleisti daugiau laiko kuriant pasitikėjimą, tuo pačiu laikantis etikos standartų.

1.5. Etikos standartai

Tyrimo metu buvo laikomasi šių darbo su pažeidžiamomis bendruomenėmis principų (Liamputtong, 2007):

1. Pasitikėjimo santykių kūrimas viso mokslinių tyrimo proceso metu; tyrėjo ir tiriamųjų susitikimas ne tik kaip vienkartinis įvykis tyrimo pradžioje, bet ir nuolatinis grįžtamojo ryšio palaikymas su tiriamaisiais (žr. dalyje „Tyrėjo patirtys“).
2. Prieš pradėdant tyrimą gautas informuotas žodinis sutikimas; šio sutikimo pakartotinis gavimas tyrimo proceso metu.
3. Tyrimo dalyviai turi būti aiškiai informuoti, kad jie turi teisę pasitraukti iš tyrimo bet kuriuo metu.
4. Užtikrinama, kad dalyviai būtų gerbiami, o jų orumas išliktų nepakitęs per visą tyrimo procesą.
5. Tyrimo proceso nutraukimas ir pasitraukimas iš tyrimo lauko turi būti sprendžiami taktiškai ir jautriai.
6. Tyrimo dalyviai informuoti apie teisę patikrinti, kaip yra aprašomi tyrimo ataskaitoje.
7. Dalyvių apsauga nuo galimos žalos (anonimiškumo, konfidencialumo užtikrinimas, privatumo gerbimas) (Liamputtong, 2007).

Tyrimo dalyviams paaiškinta, kaip bus panaudoti tyrimo duomenys, ir tai, kad gerbiant privatumą ir laikantis anonimiškumo ir konfidencialumo principų, tyrimo ataskaitoje nebus pateikiama informacija, kuri leistų atskleisti informantų tapatybę ir pažeistų jų teises.

1.6. Kontaktų užmezgimas ir pasitikėjimo ryšių kūrimas

Svarbus aspektas atliekant tyrimus su pažeidžiamomis grupėmis – ryšio su tiriamaisiais užmezgimas ir palaikymas. Todėl atliekant tyrimą svarbu atsižvelgti į tyrėjo ir tiriamojo komunikaciją (bendravimo stilius, kalba, tonas, vartojamos sąvokos, išsilavinimas, neutrali apranga) (Minichiello, Aroni, Timewell ir kt., 2000). Tyrėjas turėtų stengtis pažinti dalyvių gyvenimą (Berk ir Adams, 2001), jei įmanoma, interviu atlikti tiriamųjų namuose. Tyrimui padeda pokalbis su dalyviu prieš interviu (Liamputtong ir Ezzy, 2005), kavos ar arbatos gėrimas, valgymas kartu (Matocha, 1992). Kiti svarbūs dalykai – aktyviai domėtis asmens gyvenimu (Miller ir Tewksbury, 2001) ir aktyviai klausytis (Liamputtong ir Ezzy, 2005; Minichiello, Madison, Hays et al., 1999). Užmezgti kontaktus su pažeidžiamų grupių atstovais ir įgyti daugiau pasitikėjimo ir atvirumo iš diskusijų dalyvių ir informantų tyrėjui padėjo jo ankstesnė bendros veiklos patirtis su viena iš romų bendruomenės vadovių patirtis, taip pat asmeninės pažintys su žydų bendruomenės atstovais ir Izraelio piliečiais, gyvenančiais Lietuvoje, draugiški ryšiai su LGBT bendruomenės nariais, dalyvavimas žydų bei musulmonų bendruomenės renginiuose, ir renginiuose skirtuose žmogaus teisių temai. Kavos ir arbatos gėrimas, valgymas kartu, susirašinėjimas žinutėmis prieš ir po tyrimo padėjo sukurti atviresnę bendravimą su kitos rasės asmenimis. Įvairios neformalios veiklos, pokalbiai su bendruomenių atstovais (kurie nebūtinai dalyvavo tyrime) leido tyrėjui užsitarnauti pasitikėjimą ir pasitarnavo surenkant išsamią ir kartais jautrią informaciją apie tiriamųjų patirtis.

1.7. Interviu su romų bendruomene specifika

Interviu su romų bendruomenės asmenimis vyko Marijampolės apskrities moters užimtumo centre ir Panevėžio mieste. Susitikti su romų bendruomenės asmenimis be tarpininkų (bendruomenės lyderių, kurie lydėjo tyrėją viso tyrimo metu) būtų buvę neįmanoma. Interviu Marijampolėje tarpininkavo bendruomenės darbuotoja, o Panevėžyje, kur interviu vyko informantų namuose, tyrėją visą laiką lydėjo neformali bendruomenės lyderė. Interviu Panevėžyje vyko miesto rajone, kuriame gyvena gausesnė romų bendruomenė, socialiniame būste kitoje miesto dalyje. Vienas interviu – bendruomenės lyderės namuose, o vienas interviu – „turtinų“ romų (taip šią šeimą apibūdino bendruomenės lyderė) privačiame name „gerame“ miesto rajone. Dar prieš pradėdamas interviu, tyrėją lydėjusios bendruomenės lyderės, susipažinusios su tyrimo gairėmis, informavo, kad interviu klausimai yra sudėtingi ir gali būti nesuprantami informantams, kurie yra mažai raštingi. Pavyzdžiui, užuot pradėjus tyrimą formaliu klausimu „Kaip apibūdintumėte Lietuvą tolerancijos Jūsų bendruomenei aspektu?“, kuris buvo numatytas interviu gairėse, šį klausimą turėjome pakeisti į „Tai papasakokit, kaip Jūs čia gyvenat Marijampolėje (Panevėžyje)?“ Vėliau pokalbis vykdavo tarsi savaime, tyrėjui pakreipiant pokalbį pagal gairėse numatytas temas, bet laikantis pagrindinio principo – leisti kalbėti apie tai, kas svarbu informantui (-ei). Kai kurie informantai romai, tik sužinoję iš tyrėjo apie tyrimo tikslą, iš karto imdavo pasakoti skaudžius dalykus. Atliekant kai kuriuos interviu, dėl buitinių sąlygų teko su informantu kalbėtis dalyvaujant pašaliniam asmeniui (pvz., 3 asmenų šeima – 38 m. vyras ir jo 63 m. amžiaus motina gyveno 18 kv. metrų ploto patalpose, be patogumų, tuo metu patalpose taip pat buvo nuolat slaugomas sunkiai sergantis tėvas ir

sutuoktinis). Dar keli interviu vyko dalyvaujant informantų sutuoktiniams ar šeimos nariams (nepilnamečiams vaikams), atsižvelgiant ir gerbiant pačių informantų papročius, religiją ir kultūrą. Tokiu atveju buvo kalbamasi su vienu pagrindiniu informantu, bet, atsižvelgiant į tai, kad kokybinio tyrimo metu svarbu surinkti kuo daugiau ir kuo išsamesnės informacijos, papildomų informantų – šeimos narių – išsakytos mintys taip pat naudojamos tyrime. Jos suteikia tyrimui išsamesnių įžvalgų. Be to, ir patys tiriamieji teigė, kad jiems geriau kalbėtis kartu 2–3 asmenų grupelėje, tyrėjui tai leido išvengti „tardytojo“ kaukės. Tyrėjui Panevėžyje tarpininkavusi neformali bendruomenės lyderė vertėjavo atliekant interviu su jaunu asmeniu, sutikusių kalbėti tik kotliarų kalba. Iš viso buvo atlikta 12 interviu su romų bendruomenės asmenimis, iš kurių 7 intervių duomenys panaudoti šiame tyrime.

1.8. Tyrėjo pastabos dėl tiriamųjų atrankos ir šališkumo

Tyrimo eigoje tiriamųjų atranka buvo vienas svarbiausių ir kritinių tyrimo parametrų. Viena vertus, pradiniam tyrimo etape buvo siekiama surinkti neutralią ir nešališką informaciją apie tyrimo dalyvių patirtis ir vengti pernelyg viktimizuoti tiriamuosius. Kita vertus, dėl sunkios ir jautrios tyrimo temos, tyrėjai turėjo tikslą gauti kuo labiau dalyvių asmenine patirtimi „prisotintus“ duomenis. Todėl buvo taikoma lanksti tyrimo strategija, kuri tyrimo metu keitėsi. Pavyzdžiui, po pirmųjų interviu su musulmonais ir po diskusijos su kitos rasės asmenimis atsirado galimybė pasirinkti tyrimui informantus, kurie buvo patyrę galimų neapykantos incidentų. Šie informantai per kitus informantus patys kreipėsi į projekto vadovą, norėdami papasakoti savo istorijas. Taigi, iš dalies šį tyrimą galėtume apibūdinti kaip tiriamųjų ir tyrėjo bendradarbiavimo projektą. Dėl šio bendradarbiavimo tyrimo rezultatuose galėjo atsirasti daugiau šališkumo, tačiau incidentus patyrusių asmenų pasakojimai labai praturtino tyrimo įžvalgą ir leido geriau suprasti neapykantos incidentų mechanizmą ir poveikį bendruomenėms, pateikia tyrimo medžiagai įvairių situacijų iliustracijų ir citatų.

1.9. Tiriamųjų kalba ir jos aprašymas tyrime

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad incidentus patyrę informantai gana noriai apie juos pasakojo, tačiau nenorėjo patirti tų pačių išgyvenimų dar kartą, vengė pakartoti jiems pasakytus keiksmažodžius ir įžeidimus. Sumažėjęs pasitikėjimas savimi gali būti stigmatizacijos pasekmė, todėl pernelyg agresyvus ir „tardantis“ klausinėjimas, informantų buvo suvokiamas kaip grėsmė jų tapatybei (tos pačios klausinėjimo taisyklės galioja ir policijos apklausų metu, todėl svarbu suprasti, kad atsakymus į klausimus apie incidentus gali paveikti asmeniniai ir situaciniai veiksniai, kuriuos turi suprasti ir įvertinti tyrėjai). Todėl tyrimo ataskaitoje perteikiant informantų mintis vengiama daug cituoti žeminančiųjų epitetų ir keiksmažodžių. Tyrimo eigoje pastebėta, kad pateiktos paskaityti interviu ištraukos su keiksmažodžiais ir žeminančiaisiais epitetais kai kurių asmenų buvo traktuojamos kaip humoras. Todėl tyrėjai, cituodami informantų kalbą, stengėsi atsižvelgti ir į tai, kad šio tyrimo ataskaitos tekstas su keiksmažodžiais ir žeminančiaisiais epitetais neprisidėtų įtvirtinant egzistuojančius stereotipus ir nuostatas.

1.10. Interviu kaip psichoterapija ir tyrėjas kaip problemų sprendėjas

Tyrėjui tyrimo metu tenka spręsti teisingo apsikeitimo informacija iššūkius (angl. *fair exchange*). Šio tyrimo metu teko būti žmogišku ir rūpestingu, išklaudyti informantus prieš ir po interviu (išjungus diktofoną), tapti draugais, pripažinti savo kaip tyrėjo pažeidžiamumą. Pavyzdžiui, po interviu su translyčiu asmeniu, tyrėjas patyrė kaltės jausmą, kad galbūt pernelyg įdėmiai apžiūrėjo informanto kūną, ir informantas jautėsi nemaloniai (parašyta atsiprašymo žinutė, paaiškinant, kad niekada neteko susidurti su translyčiu asmeniu, taip išsaugotas draugiškas santykis). Po interviu su žyde moterimi teko patirti kaltės jausmą, kad moteris nebuvo linkusi labai atvirai kalbėtis, kad nesugebėta „prakalbinti“ informantės, bejėgiškumo jausmą, kad negali niekaip padėti pažeidžiamų grupių atstovams (ypač romams). Iš romų bendruomenės asmenų teko patirti spaudimą „imtis spręsti“ jų problemas, kai kurie romų bendruomenės informantai žiūrėjo į tyrėją kaip į socialinį darbuotoją. Pažymėtina, kad su romų bendruomenės asmenimis teko labai apdairiai kalbėtis apie policiją, siekiant kad informantai nesuvoktų tyrėjo kaip policijos pareigūno (baudėjo). Po interviu su kitos rasės asmenimis, gavus informantų prašymą, teko padėti surasti informaciją, kur šie asmenys galėtų kreiptis dėl galimai nesąžiningų darbo sutarčių, darbdavio išnaudojimo ir sukčiavimo jų atžvilgiu. Musulmonės moterys tyrėjui dėkojo, kad po interviu jos pasijautė saugesnės, dėkojo, kad bent kažkas rūpinasi, domisi jų patirtimis. Viena musulmonė moteris teigė, kad interviu jai buvo „terapija“, leido „išsikalbėti“, taigi, tyrimas gali turėti ir terapinį poveikį ir įgalinti informantus veikti.

1.11. Grupinė diskusija, vienas ar keli interviu?

Kiekvienas kokybinis tyrimas yra įsikišimas į tiriamųjų gyvenimus. Siekiant surinkti tyrimui medžiagą, tyrėjams gali kilti iššūkis, kiek kartų ir kiek dažnai reikia bendrauti su informantais. Šio tyrimo metu taip pat teko spręsti klausimą dėl kai kurių informantų uždarmo, galimo nepasitikėjimo. Pavyzdžiui, romų bendruomenės asmenys po interviu teigė, kad būtų buvę lengviau diskutuoti grupėje. Musulmonės moterys teigė, kad grupės diskusija tik su moterimis joms būtų priimtinesnė, nei diskusija kartu su vyrais ar individualus pokalbis su tyrėju vyru, nors dėl rekomendacijų ir pastarojo asmeninio įsitraukimo į musulmonų bendruomenės renginius musulmonės ir individualiame interviu buvo pakankamai atviros. Sprendimas susitikti su tiriamaisiais vieną ar kelis kartus priklauso nuo tarpusavio sąveikos, ir kiekvienu atveju tyrėjas turėtų spręsti, kaip daryti yra geriau, taip pat pasitarti su informantais. Šio tyrimo kontekste tyrėjas didesnio priešiško sulaukė iš kelių žydų bendruomenės informantų, kurie interviu metu nebuvo linkę pernelyg atvirai, todėl su uždaresniais informantais galėtų būti rekomenduojama susitikti kelis kartus ar „labiau susidraugauti“. Viena vertus, vienkartinį interviu metu dalyviai yra labiau linkę atskleisti asmeninę informaciją, nes žino, kad su tyrėju daugiau nesusitiks, didesnis susitikimo anonimiškumas, tyrėjas patiria mažiau emocinių išgyvenimų, tuo pačiu tyrėjui lengviau užtikrinti tyrimo etiką, mažiau

tikėtina, kad iškils iššūkių nutraukiant santykius su informantais. Kita vertus, keli susitikimai suteikia daugiau laiko ir galimybių plėtoti ryšį su tyrimo dalyviais, o tai savo ruožtu gali padidinti informacijos „prisotinimą“ ir atskleidimą, tačiau gali būti sunkiau užtikrinti, kad informantai nebus išnaudojami tyrimo tikslais, gali atsirasti daugiau šališkumo interpretuojant tyrimo rezultatus.

1.12. Tyrėjo patirtys dėl neapykantos incidentų

Tyrimo metu projekto vadovui teko pačiam pajusti, kas yra šališkumu motyvuoti neapykantos incidentai. 2018 m. gruodžio 10 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje vykusio Nacionalinio žmogaus teisių forumo metu sutiktas buvęs projekto vadovo studentas LGBT aktyvistas padovanojo kelis lipdukus su spalvingu užrašu „LGBT Friendly“ (šie lipdukai dažniausiai klijuojami ant įvairių kavinių, restoranų ir klubų durų, išreiškiant palaikymą LGBT bendruomenei). Tyrėjas tokį lipduką priklijavo ant savo asmeninės pašto dėžutės daugiabučio gyvenamojo namo laiptinėje. Po kelių savaičių lipdukas buvo nuplėštas. Nors šis kažkieno poelgis neturėjo jokių tolesnių pasekmių, tai leido geriau suprasti „aukos“ situaciją ir sukėlė nemalonių jausmų, kad kažkas bando niokoti asmeninę nuosavybę.

Vykdamas musulmonų informantų atranką projekto vadovas paskelbė laišką-kvietimą, skirtą musulmonams, su informacija apie tyrimą ir registracijos anketa socialinio tinklo „Facebook“ grupėse „Foreigners in Vilnius“ ir „Foreigners in Kaunas“, taip tikėdamasis pasiekti ir darbo bei šeimos susijungimo tikslais atvykusius į Lietuvą musulmonų bendruomenės asmenis. Skelbimas socialiniuose tinkluose sulaukė ypač daug neigiamų komentarų apie musulmonus, taip pat neigiamų komentarų apie tyrėją. Projekto vadovo asmeninėje „Facebook“ paskyroje yra viešai matoma J. P. Sartro citata „Pragaras – tai kiti“ (angl. „*Hell is other people*“). Vienas asmuo, kaip vėliau paaiškėjo, jaunas, maždaug 30 m. vyras iš Kauno, užimantis vadovaujančias pareigas, nufotografavo tyrėjo „Facebook“ paskyrą (screenshot) ir įkėlė tyrėjo veido nuotrauką su užrašu, įspėjančiu musulmonus, kad tyrėjas yra iš „pragaro“, taip tarsi bandydamas nukreipti pačios musulmonų bendruomenės neapykantą prieš tyrėją. Po šios žinutės tyrėjas sulaukė ir vieno musulmono (paskyra iš Egipto) „pasiuntimo“ į pragarą anglų kalba. Teko susisiekti su pažeidėju iš Kauno ir pareikalauti pašalinti komentarą ir „screenshot“ą“.

Vienas interviu su musulmone moterimi vyko projekto vadovo darbo kabinete universitete penktadienio popietę. Kolegos, kurie dirba tame pačiame kabinete, žinojo, kad kabinete ne darbo metu vyks interviu su musulmone mergina. Tyrėjas su savimi tą dieną turėjo nedidelį medžiaginį krepšį. Po interviu jį pamiršo ir paliko kabinete. Pirmadienį tyrėjo kolegos pastebėjo nežinia iš kur kabinete atsiradusį krepšį, ir paskambinę klausė, ar tai jo krepšys, ir pakomentavo, kad galbūt musulmonė universitete paliko sprogmenį. Iš intonacijos buvo galima suprasti, kad klausiamo gana rimtai.

2019 m. birželio 8 d. tyrėjas, kartu su 3 Izraelio piliečiais (2 jauno amžiaus moteris ir 1 jaunas vyras) ir 2 Lietuvos piliečiais jauno amžiaus žydais dalyvavo LGBT asmenų eitynėse „Už lygybę“. Eitynėse buvo nešamos ir 2 Izraelio vėliavos. Prie dalyvių grupės priėjo maždaug 45–50 amžiaus moteris ir anglų kalba pradėjo šaukti Izraelio valstybę žeminančiuosius šūkius. Vienas iš eitynėse dalyvavusių Izraelio piliečių atsakė moteriai nemandagiais gestais ir

keiksmožodžiais anglų kalba. Vėliau sužinota, kad ta pati moteris bandė pažeminti ir Izraelio ambasadorių bei Lietuvos žydų bendruomenės atstovus, buvusius kitoje eisenos vietoje.

2019 m. birželio mėn. vienas šio tyrimo informantų, tamsaus gymio Izraelio pilietis, turintis leidimą gyventi Lietuvoje, jau po tyrimo susisieki su tyrimo ataskaitos autoriumi telefonu ir papasakojo apie incidentą banke. Jis nuvyko į banką dėl paslaugų. Banko darbuotoja, jauna iki 30 m. amžiaus moteris, nepatikrinsi jo dokumentų, o tik pažiūrėjusi į informantą, anglų kalba informavo, kad „pabėgėliams“ banko paslaugos neteikiamos. Informantui pareiškus, kad toks darbuotojos elgesys netinkamas ir jis žino savo teises, banko darbuotoja pradėjo atsiprašinėti ir net verkė, tačiau, pasak informanto, turbūt dėl to, kad jis nesikreiptų dėl incidento į banko skyriui vadovaujančius asmenis ar kitas institucijas. Kitų susitikimų metu ši banko darbuotoja, informanto teigimu, tapo pabrėžtinai mandagi ir paslaugi.

2019 m. liepos mėn. 21 m. amžiaus LGBT informantas, kuris tyrimo metu buvo tranzicijos etape, savo paskyroje socialiniame tinkle paskelbė apie užpuolimą, kurio metu buvo paradęs sąmonę: „*Neapykantos nusikaltimai #dailylife [...]. Priėjo & išjungė, don't remember [neprisimenu – aut. past.] daugiau*“. Tyrėjui susisiekius su informantu telefonu, paaiškėjo, kad incidentas įvyko Vilniuje tamsiu paros metu Gedimino prospekte. Informantas su dviem draugais stovėjo ant šaligatvio prie greito maisto restorano langelio ir laukė, kol bus įvykdytas jų užsakymas. Tuo metu greito maisto restorano viduje valgęs maždaug 25 m. amžiaus vyras (kaip vėliau paaiškėjo, Šiaulių miesto gyventojas), pasak informanto, atrodęs agresyviai ir „prisipumpavęs raumenų“, išėjo iš restorano ir sumušė informantą. Incidento metu informantas buvo praradęs sąmonę, iškviesta medikų pagalba ir pateiktas skundas policijai.

Aprašant šias patirtis siekta parodyti, kad tyrėjo nuostatos ir požiūris atliekant tyrimą gali keistis. Tyrimo pradžioje bandyta laikytis neutralios pozicijos, kad situacija dėl neapykantos kalbos ir nusikaltimų yra tokia, kokia yra pateikiama oficialioje nusikaltimų statistikoje. Tačiau patyrus, kaip neapykanta, nukreipta prieš pažeidžiamų grupių narius, reiškiasi tikrame ar virtualiame gyvenime „čia ir dabar“, kur kas lengviau apie incidentus parašyti tyrimo ataskaitoje, nei pasiekti, kad kiekvienas incidentas būtų išaiškintas, o pažeidėjai būtų surasti ir nubausti.

2. Žydų bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai

2.1. Žydų bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis

Tiek diskusijų dalyviai, tiek individualių interviu informantai teigė, kad Lietuvoje pastebimas visuomenės **susidomėjimas žydiška tematika**, tačiau tai nesprendžia problemų, kylančių žydų bendruomenės asmenims ir **situacija dėl neapykantos požymių turinčių veiku ir incidentų yra prieštaringa**. Tyrimas rodo, kad neapykantos požymių turinčios veikos „nekaltų“ juokelių, žodinių komentarų, pastebėjimų, patyčių, stereotipų, tiek išsakomų tiesiogiai, tiek „už nugaros“, pavidalu, taip pat antisemitiniai straipsniai ir komentarai internete ir socialiniuose tinkluose yra tiriamųjų įvardijami kaip tikėtinos ar tipinės situacijos. Tyrimo dalyviai taip pat išskyrė neapgalvotus, spontaniškus įžeidžiančiuosius **viešus politikų pasisakymus**. **Žodiniai komentarai** gali būti išsakomi, o **žodinė agresija** gali pasireikšti nedidelių tarpasmeninių konfliktų metu (pvz., kaimynas išreiškia nepasitenkinimą dėl vedžiojamo šuns ir pavartoja žydišką identitetą menkinančius žodžius). Informantų patirtys rodo, kad tarpasmeniniai konfliktai retai turi tyčinio ar sisteminio pobūdžio neapykantos kurstymo veikos požymių, tai greičiau individualūs incidentai, kurie kyla kasdieniame žmonių bendravime dėl empatijos stokos, žinių apie žydų kultūrą, bendruomenę ar istoriją neturėjimo, kultūrinio uždarumo ir „nejautrumo“ bei etiketo ar protokolo neišmanymo. Pavyzdžiui, viena jauna informantė teigia girdėjusi tokį pasakymą iš kolegos: „*Ai, tu nelabai atrodai, kaip žydė, nors... akys liūdnos... tai gal ir [žydė]. Ai, tai visokių tokių stereotipų prisigalvota. Pats, atrodo, nesušigalvotum*“ (Z2M). Tyrimas rodo, kad **incidentai** gali įvykti ir **viešosiose vietose**, o **neapykantos grupių skleidžiama informacija, neonacių veikla** ir žydams svarbių vietų niokojimas, **vandalizmo** tema ne kartą iškilo diskusijų ir interviu metu.

Pasak tyrimo dalyvių, antisemitiniai stereotipai, juokeliai yra **kasdienybės dalis**. Viena vertus, informantams atrodo, kad galimų tyčinių neapykantos kalbos ar nusikalstamų veiku nėra daug: „*Nėra tų atvejų daug, nes tų atvejų daug negali teoriškai būti, nes Lietuvoj yra tik virš dviejų tūkstančių žydų [...]*.“ Kita vertus, tas pats informantas teigia: „*Na, galvoju, kad visi susiduria [...], tai yra galbūt vaikai, kurie vaikšto į lietuviškas mokyklas, vat kaip mano dukra, ji tikrai susidūrė su vienokia ar kitokia neapykantos žydams forma [mokykloje], kai prieina prie jos [mokykloje] ir sako „ei tu, žyde“, bet ji žodžių kišenėje neieško ir sako „tu, krikščioni“*“ (Z6V). Kitas informantas, Izraelio pilietis Lietuvoje, teigia: „*Manau, kad atmosfera yra gera, bet aš žinau, girdėjau apie incidentus, kurie nutiko mano draugams, šen bei ten, dėl to, kad jie žydai*“ (Z7V).

Pasak tyrimo dalyvių, **antisemitizmas „klesti“ darbo ar mokymosi įstaigose** (diskusijoje ir interviu minimos lietuvių ir žydų kilmės mokinių tarpusavio patyčios, nekorektiški mokytojų, universitetų dėstytojų pasisakymai dėl žydų bendruomenės ar nekorektiškas, žydų bendruomenės narius įžeidžiamasis mokymo ar paskaitų turinys, taip pat žemesni įvertinimai studentams universitete). Diskusijų ir interviu metu informantai neretai kalbėdavo apie **patyčių mokyklose problemą**, kurių „aukomis“ pasirenkami moksleiviai: „*Jis [mokytojas klasėje, kitiems mokiniams] sakydavo, nebūkit žydais, nerašykit ten iš kairės į dešinę, dar kažką*“ (3 diskusija). Diskusijos metu viena dalyvė pasakojo apie antisemitinį

išpuolį prieš vaiką: „Mes mažam miestelyje gyvenom, tai kaip [žydų tame miestelyje] ir daugiau, gal ir buvo, bet ne taip, kad vienam kampe būtų žydai. Tai ant šaligatvio vieną kartą ji [dukra moksleivė] rado, kad buvo parašyta „žydai“, prie mūsų namų“ (3 diskusija). Tokie užrašai sukėlė informantei nemenką baimės pojūtį.

Vienas informantas pasakoja: „Mano [studijų] draugė turi tokią pavardę, kuri pabrėžtinai skamba [žydiškai], suprasį 100 procentų, kad ji žydė, ir jis [dėstytojas] ją sudirbinėdavo“ (Z7V). Interviu metu kita informantė atpasakoja įvykį, kai gerai žinomas politikas studentams davė užduotį parašyti darbą apie žydus, kurie esą anksčiau skriausdavo žmones. Žydų bendruomenė kreipėsi į reikiamas institucijas, kad asmuo būtų nušalintas nuo einamų pareigų. Informantė taip pat pasakojo apie kitą įvykį, kai vieno miesto savivaldybės tarybos narys tinklaraštyje skelbė informaciją, žeminančiąją žydus. Kita informantė teigia, kad antisemitizmo pasitaiko visuose visuomenės sluoksniuose ir pabrėžia, kad tai yra: „Neišsilavinusių žmonių problema [...], kaip ir visuomenė, taip ir žiniasklaida yra skirtingų lygmenų“ (Z5V).

Ne vienas informantas teigė, o tai buvo minėta diskusijoje, kad atviros neapykantos atvejų, pasireiškiančių fiziniu smurtu prieš asmenį, nėra daug, tačiau interviu ir diskusijų metu ne kartą išsakyta nuomonė, kad **egzistuoja daug juokelių, pasišaipymų, užgaulių komentarų „už nugaros“**. Labiausiai žeidžiantieji ir skaudinantieji juokeliai, pasak vienos informantės, buvo tais laikais, kai ji mokėsi universitete: „Kas mokykloje buvo, aš nelabai galiu prisiminti, kokie ten tiksliai buvo juokeliai, bet universitete, kadangi tai buvo ne per seniausiais, tai.... nu, buvo aptarinėjamas [kolegos darbas] ir kad jis tą darbą atliko blogai, buvo pasakyta – ką tu nori, jįsai gi žydas“ (Z5M). Kita jauna 22 m. informantė teigia: „[darbe] tikrai matosi reakcijos, jei Dovydo žvaigždę pamato ant maikutės, reakcija būna ne visai švelni, bet neparodo [...], dažniau susilaukiu klausimų, bet nežinai, ar čia yra agresija. Būna dažniausiai labai susidomėję [...], galbūt už nugaros ir pasako kažką“ (Z2M). Viena informantė apie asmeninius patirtus įžeidimus, patyčias prisimena nuo mažų laikų, kai mokėsi kartu su broliu lietuviškoje mokykloje, kur jie buvo vieninteliai žydai ir buvo pravardžiuojami savo bendraklasių. Informantė taip pat pasakoja apie kultūrinį „nejautrumą“ darbovietėje: „Netgi kai aš dirbau universitete (neminėsiu kokiam), tai iš kolegų irgi tenka išgirsti įvairių užgauliojimų apie žydus, tuo atžvilgiu, kai jie pamiršta, kad esu žydė, arba nežino, tai aš noriu pasakyti, kad čia yra... pradedant virtuve, baigiant kultūringa visuomene“ (Z5M). Kita informantė tvirtina: „[...] buvo vidinis skandalas universitete, kadangi dėstytojas, jis nebuvo nusiteikęs prieš žydus [...], visa [paskaitų] literatūra buvo žeminanti kitas tautas [...], atsimenu vieną skaitinį, kur [parašyta], žydai čiulpia kaują, aš nueinu pas dėstytoją, sakau, kam mums tokias knygas reikia skaityti, jis nesusivaldo, pradeda rékt ant manęs, tu čia skaityk ir neklausinėk“ (Z2M).

Pasak diskusijos ir interviu dalyvių, dažniausiai šiais juokeliais ir stereotipais žydiškas identitetas yra menkinamas. Kaip teigia vienas tyrimo dalyvis, jam teko sulaukti replikos iš bendradarbių – „tu visiškai ne kaip žydas“ (3 diskusija). Šiame kontekste pasakymas buvo pavartotas kaip pagyrimas, bet, nuvertinant žydišką identitetą, pakeliama „lietuviškumo“ vertė. Kaip teigia kitas dalyvis: „Jeigu į darbą reikia, tai žydams priskiria atsakingą darbą dėl atsakomybės, jaučia, kad jis atliks tai gerai [...], jeigu kažką sudėtinga dirbti, tai [...] pagrįdę grupę sudaro vien tik žydai“ (3 diskusija). Taip kuriami ribojimai, kurie, pasak tyrimo dalyvių, apsunkina kasdienį gyvenimą.

Informantai pasakoja, kad pasitaiko pavienių atvejų, kai **mokytojai, universitetų ar kolegijų dėstytojai**, tiesiogiai klausia studentų, ar jie yra žydai. Pasakoja, kad atitinkamai žydams yra rašomi prastesni įvertinimai, pažymiai. Vienas informantas teigia: „*Mano universitete, man susidaro įspūdis, kad na, aš gaunu mažesnius pažymius nei kiti studentai [...], aš negaliu eiti pas dėstytoją sakydamas, kad, hey, aš gavau tris, o ji [studentė iš Vokietijos] gavo aštuonis, tai būtų vaikiška, na, bet tai nutinka šitame kurse nuolatos [...], ir kodėl tas man taip įstrigo [...], viskas prasidėjo nuo tos moters [dėstytojos]“ (Z7V). Kitos informantės nuomone, gana keista, kad dėstytojas, vertindamas studento darbą, prieš tai pasidomi ir tiesiogiai paklausia, ar jis nėra žydas: „*Tai yra tiesiog labai nekorektiškas ir neakademiškas, manau, veiksmas. Bet tokių atsiranda...*“ (Z4M). Informantas, 24 m. vyras Izraelio pilietis, pasakoja: „*Aš tapau stipresnis [...], kartais ji tiesiog specialiai ieško priežasties, kad man sumažinti pažymį [...], ir žinai, po šitų incidentų, aš nebežinau kaip save motyvuot, nes aš tiek studijavau [...], aš žinau 100 procentų, kad tai dėl mano kilmės. Šie incidentai kartojasi net tik man. Taip nutiko mano draugui aną semestrą, dar trim draugams trečiam semestre, ir draugams iš penkto semestre. Juk negali būti sutapimas, kad visi Izraelio studentai gauna mažus įvertinimus už tą dalyką. Kažkaip Izraelio studentai visada [toje paskaitoje] pasirodo blogai. Gal mes ne tokia protinga tauta? Tai ne sutapimas, jei būtų vieną kitą kartą – tiek to, bet tai jau tęsiasi penkis metus, ir visi Izraelio studentai, visiems tame dalyke [nesiseka gauti gerų įvertinimų]“ (Z7V).**

Pasak kitos informantės, yra ir kita dėstytojų, pedagogų grupė, kurie atvirokščiau, sužinoję, kad studentas yra žydas, domisi ir klausinėja apie žydų tematiką, skatina rengti ar pristatinti darbus apie žydų bendruomenę ar kita žydiška tema. Kita informantė neslepia nusivylimo, kad kartais prie neigiamų nuomonių prisideda patys pirmieji nuomonės formuotojai vaiko gyvenime – mokytojai. Tęsiant pokalbį apie tai, kokių kliūčių pasitaiko žydams vaikams ar jaunimui, informantė pasakoja, jog pasitaiko pavienių atvejų, kai jie yra diskriminuojami ir dėl to kenčia įvertinimai: „*Na vat, pavyzdžiui, aš girdėjau [...], žmogus universitete rašė, sakykim, ar atsiskaitymą, ar darbą kažkokį ir universiteto dėstytojas tikrindamas tą darbą paklausė, ar jinai yra žydė, nu, ir parašė, atsakė, kad taip, parašė, sakykim, tą pažymį pakankamai prastą...*“ (Z4M). Prie tokių incidentų prisideda dažniausiai viena asmenybė, pavyzdžiui, mokytojas ar dėstytojas, tai nėra sistemiškas reiškinys, yra taip pat ir gerų pavyzdžių. Informantės teigimu, „*yra ir labai gerų, ir labai blogų pavyzdžių*“ (Z4M).

Kita svarbi tema, išryškėjusi diskusijų ir interviu metu, **komentarai internete, straipsniai, televizijos ir radijo laidos žiniasklaidoje ir pasisakymai socialiniuose tinkluose**. Apskritai tyrimo dalyviai vertina Lietuvą kaip saugią valstybę žydams, tačiau teigia, kad yra daug neapykantos kalbos veikų socialiniuose tinkluose ir internete atvejų. Tyrimo dalyvių nuomone, įvairūs antisemitiniai pasisakymai žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose galėtų būti apibūdinami kaip „neapykantos okeanas“. Pavyzdžiui, viena diskusijos dalyvė pasakoja, kai į pašto dėžutę gavusi nemokamai platinamą laikraštį su antisemitiniu straipsniu, ji kaip bendruomenės atstovė oficialiai kreipėsi dėl tyrimo, tačiau pradėtas tyrimas nutrūko dėl laiko stokos ir nedidelių bendruomenės „pajėgumų“ spręsti neapykantos kalbos problemas: „*[...] tada žurnalistų etikos komisija svarstė tą klausimą, tada tu buvai [kreipėsi į kitą diskusijos dalyvį] tame posėdyje nuvažiavęs. Tas autorius, aišku, neatvyko, redaktorius ten neatvyko*“ (3 diskusija). Straipsnio autorius ir redakcija liko nenubausti ir tai rodo, kad

bendruomenė vien savo išteklių pagalba negali išspręsti visų galimų neapykantos kalbos atvejų. Pavyzdžiui, viena informantė teigia: „*Nesvarbu, kokį straipsnį [žydų tema] atsiversi, kur yra komentarų sektorai, ten tikrai [yra] tokių apraiškų*“ (Z5V). Kaip teigia tyrimo informantė: „*Tam tikruose straipsniuose galima išvelgti tam tikrą tendencingumą. Bet ar jis grįstas tikromis nuostatomis, mes to negalime pasakyti. Čia jau faktų visuma turėtų būti vertinama...*“ (Z5V). Tyrimo dalyviai vieningai teigia, kad tokiais atvejais nebuvo vykdomi išteisiniai procesai, o net ir juos inicijavus, situacija, pasak tyrimo dalyvių, nepakinta ir pikėtų komentarų ir negražių žodžių nesumažėja.

Tyrimas rodo, kad **dėl žydiško identiteto galima nukentėti ir viešoje vietoje**. Vienas tyrimo dalyvis pasakoja apie savo draugę: „*Ji laukė autobuso stotelėje, prie jos priėjo vietinis ir paklausė „ar tu žydė?“. Buvo vakaras. Ji buvo viena. Ji jautėsi nesaugi, ji pasakė, kad ne žydė, tada jis sako, tu meluoji, ir tada jis ją išvadino įvairiais žydišką kilmę žeminančiais epitetais*“ (Z7V). Tas pats informantas pasakoja: „*Kartą manęs vos neužpuolė, be to, aš gėjus, ir būti gėjum ir žydu, na, ne pati geriausia kombinacija, kartais žmonės į mane piktai žiūri ir aš jaučiu, kad tuoj būsiu primuštas, ypač vakare, net jei ir tai saugi [vieta], gatvėje žmonės nuolat žiūri į mane, tartum... o ką, negali patikėti, kad aš ne baltas? Ir būna nesmagu, atrodo, tuoj mane primuš*“ (Z7V). Tas pats informantas pasakojo: „*Kartą prekybos centre į mane labai įdėmiai žiūrėjo grupė [maždaug 5] jaunų vyrų, ne daugiau nei 27–28 metų [...], na, buvo išgėrę, bet atrodė, kad jie ieško, kaip pasilinksminti [...], aš suprantu lietuviškai [...], jie sekė mane kažkiek, bet aš pradėjau greičiau eiti, kad kuo greičiau pasiekčiau namus, kad išnykčiau jiems iš akių*“ (Z7V). Tyrime dalyvavusi informantė Izraelio pilietė stengiasi viešosiose vietose nekalbėti hebrajų kalba, ypač po incidento, kurį patyrė jos artima draugė, kurią Vilniuje Vingio parke, išgirdę kalbant telefonu hebrajų kalba, užsipuolė keli tatuiruotes ir įvairių simboliką dėvintys iš pažiūros 28–35 m. amžiaus vyrai. Pažeidėjai vartojo nacistinius šūkius apie žydų išvaramą iš šalies vokiečių kalba. Patirti incidentai verčia ne tik slėpti savo tapatybę, bet ir apsunkina kasdieninį gyvenimą: „*Aš nebijau eiti gatve, bet visada aš jaučiuosi kitokia [...], kartą, kai buvau 2 metus [Lietuvoje], kalbėjau telefonu autobuse, ir aš kalbėjau hebrajiškai, aš buvau arčiau durų, nemaniau, kad aš kažkam trukdžiau [...], staiga ant manęs pradėjo šaukti [...], tai buvo senyvo amžiaus moteris [...], ji buvo „pavargusi nuo gyvenimo“ [...], 70–80 metų*“ (Z1M).

Organizuotų neapykantos grupių tema ne kartą iškilo diskusijų ir interviu metu ir yra suvokiama kaip nuolatinė grėsmė žydų bendruomenei, nors neapykantos požymių turinčios veikos ir incidentai, apie kurias pasakojo informantai ir diskusijos dalyviai, neturėjo aiškių organizuotos veiklos požymių. Tačiau tyrime viena informantė, Izraelio pilietė, studijuojanti Lietuvoje, pasakojo, kaip neonacistinę ideologiją palaikantis jaunas vyras, vakarėlio privačiame bute metu bandė smurtauti ir ją pažeminti, vartodamas Izraelio valstybę žeminančiuosius šūkius ir veiksmus, nukreiptus prieš asmenį (išvijo iš vakarėlio, užmetė striukę, prieš tai merginą pargriovęs ant grindų prieškambaryje): „*Vakarėlyje, kurio metu buvo apie 20 žmonių, išgirdau kaip jis [pažeidėjas, jaunas vyras] kokių 5 žmonių grupei pasakoja, kaip jis nekenčia žydų. Kai tą išgirdau, nubėgau į virtuvę ir papasakojau, ką jis ten kalba savo draugui*“ (Z1M). Netrukus pažeidėjas priėjo prie jos ir įvyko konfliktas, kurio metu ji buvo išvyta iš vakarėlio. Informantai minėjo, kad išpuoliai prieš žydus gali pasireikšti ir **vandalizmo atvejais**. Prie tokių pažeidimų priskiriami ir įvykiai, kurių metu siekiama paniekinti žydams svarbias vietas: „*Žydų bendruomenė paprastai yra užsipuolama, kai kažkas naktį kažką išpiešė*

kokią svastiką, arba buvo įvykis, kai kiaulės galvą padėjo prie Kauno sinagogos, tas užgauliojimas, tai jis vyksta už nugaros“ (Z3V). Interviu metu buvo pateiktas pavyzdys, kai informantė dar būdama moksleivė pamatė ant Sinagogos užrašytą nepadorų užrašą, matė, kaip ten dirbantis asmuo valo tą užrašą, bet yra buvę ir atvejų, kai bendruomenėje išdaužė langą. Informantė mano, jog tokie vandalizmo atvejai yra susiję su kolektyviniu požiūriu į žydus: „Žydas, ne kaip individas, bet žydas, kaip kolektyvinė materija, yra [suvokiama priešišškai], dėl to niokojamas ir turtas“ (Z5M).

Apibendrinant, galima teigti, kad **žydų kilmės asmenys tipiškai susiduria su paslėpta neapykanta, dažnai pasireiškiančia juokelių ir stereotipų forma**. Diskusijos dalyviai ir informantai minėjo, kad juos ypač žeidžia **žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose rašomi neigiamo pobūdžio komentarai**. Informantai minėjo atvejus apie **mokytojų komentarus, universiteto dėstytojų įžeidžiamąją paskaitų medžiagą, užduotis, kuriose žeminamas žydiškas identitetas**. Žodinė agresija prieš žydų kilmės asmenis gali pasireikšti **tarpasmeninių konfliktų metu**. Emocijos yra pagrindinė tokių tarpasmeninių konfliktų „varomoji jėga“, pažeidėjai gali būti „paprasti žmonės“, bandantys apginti savo interesus (kaip jau minėta, pvz., kaimyno žydo vedžiojamu šunimi nepatenkintas vyresnio amžiaus vyras ar moteris ir pan. gali pavartoti žydišką identitetą įžeidžiamuosius žodžius). Tokiu atveju pažeidėjas (-a) savo agresiją ir nepasitenkinimą nukreipia į pažeidžiamo asmens identitetą ir taikosi į įžeidinėjamo asmens įsivaizduojamai „silpną vietą“. Tyrimas rodo, kad neapykantos incidentai, apie kuriuos pasakojo informantai ir diskusijos dalyviai, neturėjo aiškių organizuotos veiklos požymių, tačiau **organizuotų neapykantos grupių tema ir vandalizmo atvejai ne kartą išliko diskusijų ir interviu metu ir yra suvokiami kaip nuolatinė grėsmė žydų bendruomenei**. Tyrimas taip pat rodo, kad tiesioginių smurtinių veiksmų grėsmė prieš žydų kilmės asmenis tai pat išlieka.

2.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis žydų bendruomenei

Kalbėdami apie tai, kaip juos veikia neapykanta, tyrime dalyvavę informantai teigė, kad kartais stengiasi **nuslėpti savo tapatybę** nuo pašalinių asmenų. Sunkiau save apsaugoti asmenims, kurie gali būti identifikuojami kaip žydai dėl tam tikrų išvaizdos bruožų, kurie suvokiami kaip tariamai „žydiški“, tai pat dėl vardo ar pavardės, iš kurių pašaliniams nesunku nuspėti, kad jie yra žydai. „[Žeidžia], be abejo, ypač, kai tą sako žmonės, neturintys suvokimo apie [žydų kultūrą]“ (Z2M). Paradoksalu, tačiau galima pastebėti, kad tyrime dalyvavę **vyresnio amžiaus informantai susitaiko su esama situacija** ir patyčias, juokelius, stereotipus ir komentarus laiko savaimė suprantamais ir traktuoja kaip humorą. **Jaunesni informantai yra linkę griežčiau vertinti** aplinkinių pasisakymus apie žydus ir **vienaip ar kitaip bando priešintis** ir imtis atitinkamų veiksmų (nors ne visada efektyviai). Interviu ir diskusijų dalyviai **turi skirtingą supratimą apie neapykantos kalbą, kurstymą ar nusikaltimus**. Vyresnio amžiaus diskusijų dalyviai yra labiau linkę normalizuoti reiškinį bei mažiau kreipti dėmesio: „*Aš pats labai mėgstu paskaityt tuos komentarus [...], man nuo to nei šilta, nei šalta*“ (Z3V). Tačiau jaunesnio amžiaus informantai buvo labiau linkę ginti savo teises tiesiogiai reikšdami nepasitenkinimą juos įžeidusiam asmeniui arba kalbėdami su savo darbuočių ar universitetų

atsakingais asmenimis: „*Aš nemanau, kad reikėtų iš ko nors šaipytis tautiniu aspektu [...], net ir tos [užgavėnių] kaukės yra įžeidimas žydams*“ (Z2M).

Informantai **jaučiasi bejėgiai** kaip nors pakeisti situaciją: „*Aš galvoju, kad Lietuvoje tas antisemitizmas yra įsisenėjęs amžių amžiais*“ (Z5M). Taip pat informantė išskiria du pagrindinius lygmenis, vadinamąjį „buitinį“ ir „visuomeninį“ antisemitizmą. Buitinis yra emocinis antisemitizmas, pasak informantės, susijęs su šaipymusi iš žydų. Tai – anekdotai, šmaikštūs pasisakymai, palyginimai, komiški atvaizdai, pasibjaurėjimas bendraujant su žydais, kurie nepripažįstami lygiais kitų tautų atstovams. Tačiau **visuomeninis antisemitizmas**, informantės teigimu, išryškėja didesniu mastu ir, pasak informantės, yra **stipriausia neapykantos žydams** forma, kuri neigiamai veikia visą žydų bendruomenę. Nors visuomenė bandoma įtikinti, kad Lietuvoje požiūris į žydus, o kartu ir į žydų istoriją, keičiasi, tačiau internetinėje erdvėje antisemitinių, pasibaisėtinų, tautinę neapykantą kurstančių komentarų nemažėja. Viena informantė prisimena sunaikintą lentą ant Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos pastato⁵: „*[...] kad ir su ta lenta, kuri dabar buvo nudaužta, per tokius įvykius matomas visuomenės požiūris ir valstybės požiūris į kitataučius*“ (Z5M).

Informantai **jaučia nepasitikėjimą, nesaugumą dėl savo identiteto**. Viena jaunesnio amžiaus tyrimo dalyvė, Izraelio pilietė, teigė, kad po patirto incidento, kada vakarėlio metu patyrė žeminimą ir įžeidimus dėl žydiško identiteto, susipažindama su naujais žmonėmis stengiasi **neprasitarti, kad yra Izraelio pilietė**, dažniausiai prisistato kaip studentė „iš Danijos“. Tik vėliau, kai atsiranda daugiau pasitikėjimo, informantė išdrįsta „pasisakyti“, kad yra žydė. Tai ją vargina ir kelia nuolatinį nerimą. Kai kurie informantai ir diskusijos dalyviai pabrėžė, kad specialiai nesistengia slėpti savo identiteto, bet ir su atsitiktiniais pažįstamais apie tai nekalba. Viena diskusijos dalyvė mini, kad darbe iš kolegės sulaukė pastabos: „*Aš žinau tavo paslaptį ir niekam neišduosiu*“ (3 diskusija). Ši frazė atskleidžia aplinkinių požiūrį į žydus, nes žydiškas identitetas įvardijamas kaip kažkas, dėl ko asmuo turėtų gėdytis ar jausti kaltę. Nors ir pati informatė nebuvo linkusi slėpti savo identiteto, bet teigė, kad visiems nebūtina viską žinoti: „*Sakau, lentelės, kad aš žydė, nenešioju*“ (3 diskusija). „*Nemanau, kad [vieši įžeidinėjimai] yra saviraiškos laisvė, tai paliečia ir kitas tautas [...], ir kiekvieną [bendruomenės narį]*“ (Z2M). „*Kai teko pasikeisti pavardę [į žydišką], tai močiutė [sako], o Dieve, dabar tai viskas bus blogai, universitete durys užsidarys, yra baimių*“ (Z2M). Anot jos, „*koks trečdalis žino [apie žydišką informantės identitetą], nematau poreikio reklamuoti*“ (Z3V). Pasitaiko ir atvejų, kai labai stropūs ir savo žydiška kilme atvirai besididžiuojantys moksleiviai sulaukia ir savo tėvų prašymo mokyklose „slapstyti“ bei neprisistatinėti žydu. Taigi, ir patys tėvai bando apsaugoti vaiką nuo galimų patyčių tarp moksleivių ar mokytojų ir verčia vaikus slėpti savo žydišką kilmę. Tokiais atvejais vaikai išmokomi mokyklose nekalbėti apie savo identitetą.

Tyrimo duomenys rodo, kad antisemitizmo ir neapykantos **incidentų poveikis asmenims yra skirtingas ir priklauso nuo patirto incidento „rimtumo“**. Jaunesnio amžiaus informantai (tyrime dalyvavę studentai) bei vidurinio amžiaus informantai (turintys nepilnamečių vaikų) daugeliu atvejų bandė priešintis situacijai ir kreipėsi pagalbos į atitinkamą

---

⁵ Turima omenyje Jono Noreikos – Generolo Vėtros atminimo lenta, kabojusi Vilniuje, ant Mokslų akademijos bibliotekos pastato, o 2019 m. balandį buvo sudaužyta kūju, ir pašalinta nuo pastato 2019 m. liepos 27 d.

institucijų darbuotojus, tačiau neretai į jų išreikštą nepasitenkinimą buvo reaguojama netinkamai: stengiamasi sumenkinti, sumažinti incidento reikšmę, baiminantis, kad incidento viešinimas gali pakenkti institucijos reputacijai, stengiamasi „neeskaluoti“, „užglaistyti“ incidentus. Viena informantė pasakojo, kad dėl patyčių jos vaikai **turėjo keisti mokyklą**: „*Taip, dabar mano abu vaikai perėjo į žydų mokyklą, bet prieš tai jie mokėsi lietuvių mokykloje, tai nuolat girdėdavo, ir dabar mano dukra lanko [chorą], irgi nuolat girdi, kad ten... gaila, kad ne visus sušaudė, ir visokius tokius dalykus. Vaikai šneka, iš kur vaikai gali šnekėti, tai aišku, kad namie šneka*“ (Z5M). Dėl vaikų moteris visada bando išsiaiškinti, kas vyksta mokykloje, skambina tėvams, auklėtojams, tačiau sulaukia tik paviršutiniškų atsiprašinių: „*Tėvai atsiprašo, bet ir vėlgi, man atrodo, kad čia tik atsiprašymas, kaip visoj valstybėj vyksta, paviršutiniškai atsiprašo, paskui namie vis tiek tą patį šneka*“ (Z5M). Kitas informantas taip pat minėjo, kad būtent dėl patyčių iš kitų vaikų jo dukra perėjo į žydų mokyklą (Z6V). Interviu metu kalbinti jaunesnio amžiaus informatai (22 m. Lietuvos pilietė, 25 m. vaikinai ir 26 m. amžiaus mergina, abu Izraelio piliečiai, gyvenantys Lietuvoje ilgiau nei 3 metus) bandė pasipriešinti žodiniams komentarams, įžeidžiantiesiems jų identitetą. Jie išreiškė savo nepritarimą tokiam elgesiui tiesiogiai kalbėdamiesi su juos įžeidusiais asmenimis (universitetų dėstytojais). Kartais kreipėsi pagalbos į atitinkamų institucijų vadovaujančius asmenis, kurie parodė susirūpinimą, tačiau vis tik labiau siekė neeskaluoti ir neviešinti konflikto. Tai informantams sukėlė bejėgiškumo, frustracijos jausmus, daugelis patyrė nusivylimą, jaučia, kad problemos arba visai nesprenžiamos, arba išsprenžiamos tik „tam kartui“, bet **priežasčių incidentams pasikartoti lieka**.

Neapykanta motyvuotų incidentų poveikis ne kiekvienam nukentėjusiam asmeniui sukėlė vienodus padarinius ar išgyvenimus. Tačiau tyrimas rodo, kad jau vien tik žydiškas identitetas *per se* yra asmenybės dalis, dėl kurios informantai **turi būti nuolat „budrūs“**, o konkretūs patirti incidentai sukelia daug nerimo, kuris, pasak tyrimo dalyvių, yra nuolatinio pobūdžio ir vienų informantų jaučiamas stipriau ar mažiau:

„*Lietuvoje yra saugu, bet pavieniai asmenys gali pasireikšti*“ (Z2M);

„*Su [drauge] vaikystėj vaikščiodavom ir bijodavom tų skinhedų, ir tada draugė sako, „taigi jie žino, kad aš žydė, ir nieko man nedaro*“ (Z2M);

„*Žinom ir apie tas eitynes [nacionalistų], tai būna nemalonu, nes nežinai, ar tas žmogus prognozuojamas, gal jam čia šaus į galvą, ir pradės muštis, ir apipilt kokiais dažais, tokios situacijos jaudina ir nejauku*“ (Z2M).

Kiekvienas informantas jaučia neapykantos socialinius ir psichologinius padarinius tiek asmeniui, tiek visai bendruomenei skirtingu lygiu. Informantės nuomone, kiekvienas asmuo turėtų gebėti apsiginti: „*Apsiginti reiškia [tam tikroje] situacijoje rasti, kokius žodžius pavartoti. [Rabinas] puikiai intelektualiai sugebėtų paaiškinti žmogui ir pasakyti, kad taip nedera*“ (Z2M). Tačiau ta pati informantė pasakoja, kad pokalbio su universiteto administracija metu „*aš tiesiog apsiverčiau ir aš negalėjau apsiginti*“ (Z2M). Pavyzdžiui, 24 m. informantas iš Izraelio žiūrėdamas į veidrodį savęs klausė „*Dieve, kodėl aš toks žydiškas?*“ (angl. „*God, why did you make me so Jewish?*“) (tyrėjo užrašai). Kita informantė teigė, kad po patirto incidento stengiasi dažniau būti namuose, vengia pokalbių su nepažįstamais asmenimis universitete ar kavinėse. Skirtingus asmenis skirtingi incidentai veikia skirtingai, tačiau tyrime dalyvavę asmenys pasakojo apie sunkumus darbe ar mokymo įstaigose, asmeninių santykių sunkumus – **sumažėjęs pasitikėjimas aplinkiniais, atsiribojimas nuo žmonių, nesaugumo**

būsena ir nerimas. Taip pat jaučiasi įtampa, padidėjęs baimės ir nesaugumo jausmas: „*Tokiuose rajonuose [mini miesto rajoną] atsiras vienas ar kitas piktas žmogus, kuris pasinaudos tuo, kad tu esi žydas*“ (Z6M). Informantai, kurie save identifikavo, kaip turinčius matomų bruožų, kurie stereotipiškai suvokiami kaip „žydiški“ (tamsesnį gymį, plaukus ir pan.), teigė esantys pažeidžiamesni: „*Jautiesi kaip medžiojamas gyvūnas, safari. Žmonės žiūri į tave, per daug atkreipi į save dėmesį, pradedi nerimauti [...], stengiuosi kuo greičiau eit namo, neinu ten, kur nėra žmonių [...], kad aš atrodau kitaip, tikrai galiu sulaukti dėmesio, nebūtinai, kad aš žydas, bet tiesiog, kad esu kitoks*“ (Z7V).

2.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priežastys

Vienas iš šio tyrimo uždavinių buvo išsiaiškinti, kiek latentškos yra galimos neapykantos veikos, nukreiptos prieš žydų bendruomenę ir asmenis. Nors tyrimas rodo, kad tiriamieji supranta, kad gali kreiptis ir pranešti policijai dėl neapykantos kalbos, tačiau daugeliu atvejų to nepadaro, nes supratimas, kas yra neapykantos požymių turinčios veikos ir kaip jas būtų galima identifikuoti, yra nepakankamai apibrėžtas. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad žydų bendruomenė apie šią problemą yra iš dalies informuota ir žino savo teises. Pasak tyrimo dalyvių, žydų bendruomenė (organizacija) turi darbuotojų, kurie seka tendencijas, atitinkamai ruošia įvairius pranešimus ir šviečia visuomenę apie neapykantos kurstymą, pašaipas, patyčias ir antisemitizmą: „*[...] kai kalbama apie menkinimą, šaipymąsi, tai yra tikrasis ribos peržengimas ir tokie atvejai jau turėtų būti tiriami*“ (Z5M). Tačiau neapykantos atvejai ir patiriamos patyčios ar žeidžiantys pasisakymai nėra pagrindinis darbo bendruomenėje leitmotyvas ir, pasak informantų: „*Patys žydai nėra dideli mėgėjai šnekėti apie neapykantos apraiškas, jie nemėgsta apie tai kalbėti ir tai tikrai nėra viena iš pagrindinių bendruomenės narių temų*“ (Z5M).

Iš Lietuvos žydų bendruomenės organizacijos narių nėra sulaukiama labai daug specialių ir individualių prašymų reaguoti, nes, pasak informantų, žydams yra skaudu apie tai kalbėti ir jie nenori jokio papildomo ir priverstinio dėmesio dėl iškilusių problemų. Tačiau informantė mini, kad susiduria su bendruomenės nariais, kurie yra patyrę vienokių ar kitokių neapykantos incidentų. Informantų nuomone, žydai Lietuvoje yra vizualiai nematoma, iš esmės niekuo nuo daugumos nesiskirianti grupė. Kalbant apie matomumą, paminima, jog jei būtų galima išoriškai lengviau identifikuoti (pavyzdžiui, nešiojančius religinius drabužius ar dėl barzdos), tai statistika apie neapykantos incidentus „*būtų žymiai liūdnėsnė*“ (Z5M).

Pasak tyrimo dalyvių, atvejai, kai asmenys praneša apie individualius įvykius, užgauliojimus, yra gan reti. Tyrimo dalyviai teigia, kad nepranešama todėl, kad **nukentėję nenori viešumo, slepia ar tiesiog sumenkina incidentų reikšmę.** Tačiau tyrimo dalyviai teigia, kad bendruomenės nariai žino, jog gali kreiptis, nariai yra skatinami kreiptis į žydų organizaciją problemai identifikuoti ir jiems gali būti suteikta pagalba, tačiau „*dėl, sakym, antisemitinių kažkokių faktų, tai kreipiasi individualūs žmonės labai retai*“ (Z5M). Paklausus žydų organizacijos atstovės, kiek kartų per metus kreipiamasi, atsakymas trumpas: „*Per metus, jeigu vieną kartą kreipėsi, tai jau yra statistika*“ (Z5M).

Tyrimo metu kai kurie informantai pasakojo, kad įvairius incidentus stengiasi spręsti ir patys: „Šiaip, aišku, piktna [komentarai internete ir socialiniuose tinkluose] [...], mes dažniausiai reaguojame, pasikalbam ir dalinamės ta informacija [apie neapykantos atvejus] [...], mes turim savo grupę [socialiniuose tinkluose], kad, va, taip pat vyksta vis tiek, ir bendruomenėje yra pasikalbama apie tokius dalykus, yra reaguojama [...]“ (Z2M). Kita informantė taip pat pasakoja, kad internete buvo radusi patalpintą juokelį apie picą ir žydus ir kreipėsi į savo draugę, ir jos kartu sudrausmino pažeidėją internete, kuris po to daugiau panašių juokelių „nedėjo“.

Apibendrinant, galima daryti prielaidą, kad nemaža galimų neapykantos kalbos požymių turinčių veikų dalis lieka nežinoma ir yra latentiška. Pavyzdžiui, vienas informantas minėjo konfliktą su daugiabučio namo kaimyne dėl šuns vedžiojimo, kurio metu jis buvo įžeistas antisemitiniais žodžiais. Tačiau informantas dėl šio incidento nesikreipė į teisės saugos institucijas, nes pasak informanto, **pažeidėjai sulaukia didesnio palaikymo ir pritarimo nei potencialios neapykantos veikų aukos**: „Sukiltų visas namas, visi kaimynai būtent sukiltų prieš jį [įžeistą asmenį, auką], ne prieš ją [kaimynę], o prieš jį“ (2). Tyrimo dalyvių nuomone, susiklosto paradoksali situacija, nes didesnis palaikymas būtų išreikštas pažeidėjams, o ne aukoms. Bandytas informuoti policiją ar pranešti atsakingoms institucijoms, pasak informanto, neatneštų teigiamų rezultatų, o tik sukeltų dar didesnę neapykantą ir kaimynų smerkimą. Aplinkinių abejingumas ir antisemitinių išpuolių aukų nepasitikėjimas savo jėgomis dažnai sustabdo nuo bandymo kažką keisti: „[...] aš neičiau [į policiją], [...] [nes] aš žinočiau, kad nebus rezultato“ (3 diskusija).

Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad žydų bendruomenė yra iš dalies informuota ir žino savo teises, tačiau nesikreipimą ir nepranešimą lemia šios priežastys:

1. **Nežinojimas, kur kreiptis, ir (ar) kad galima kreiptis**: „Skambinčiau savo draugams lietuviams, ką aš daugiau galiu daryt?“ (Z7V); „Pirmas dalykas, tėvams paskambinčiau, o po to jau eičiau į policiją“ (Z2M); „Policija? Nelabai įsivaizduoju, kur pranešti apie tai. Kažkaip čia viskas lieka buitiniam lygyje“ (Z5M).

2. **Nepasitikėjimas teisės saugos institucijomis**: „Lietuva, čia gal sovietmečio palikimas, kad žmonės dėl daug ko nesikreipia [...], pasitikėjimo nuosmūkis mūsų tarnybomis, galbūt dėl to, nors buitiniam lygmeny turime daug priešpriešų ir tarp tos pačios tautybės žmonių [...]“ (Z3V).

3. **Sunku atlikti procedūrinius veiksmus**: „Vienas dalykas, yra sunku įrodyt, reikia liudininkus rinkti“ (Z3V).

4. **Baimė dėl keršto iš pažeidėjo**: „Tam tikrais atvejais žmonėms nepalanku į tai veltis, nes jie [nukentėję] gyvena toj aplinkoj, ir galvoja, o kas bus toliau“ (Z3V).

5. **Antrinė viktimizacija, teisės saugos institucijų pareigūnų (policijos) atsisakymas atvykti į iškvieta, traktuoti pranešimą rimtai, patirto incidento nuvertinimas, atkalbinėjimas pateikti skundą**: „Čia geras labai klausimas, aš manau, mūsų policija yra nelabai paruošta būtent tokiems incidentams, nes, na, jeigu aš paskambinčiau į policiją ir pasakyčiau „mane čia apšaukė žydu“, turbūt, tik pasijuoktų ir padėtų ragelį“ (Z3V).

6. **Teisės saugos institucijų nepasirengimas tokius incidentus tirti, neveikimas, nepakankamos žinios apie žydų istoriją, kultūrą ir antisemitizmą**: „Ne visada policininkai nori važiuoti į buitinius visokius [konfliktus], sako, jau penkioliktą kartą pyksta, tai bus ir šešioliktas“ (Z3V); „Kiek žinau, po [pranešimo pateikimo] skambina tyrėjas ir domisi, jeigu

pradedamas tyrimas, bet jeigu nepradedamas, tai ir nieko, tyrėjai net nelabai turi kompetencijos įvertinti tokių [neapykantos kurstymo] dalykų, jie turi labai mažai informacijos, kartais ne tai, kad nesistengia, bet tiesiog nežino, kokį straipsnį pritaikyti, ir pritaiko chuliganizmui, nuplėšė grandinėle, tai turbūt norėjo apvogti [...], jiems lengviau užrašyti, kad tai yra vagystė“ (Z2M).

7. **Nėra aiški pažeidėjų atsakomybė, todėl nukentėję nesitiki, kad klausimas bus išspręstas tinkamai:** „Bėda yra ta, kad mes neturime tam tikrų precedentų, kurie suformuotų tam tikrą praktiką“ (Z3V).

8. **Incidento laikymas mažareikšmiu, sukėlusiu per menką žalą, kad dėl to būtų verta kreiptis į policiją.** Nors nesikreipimo priežastys yra susijusios su nepasitikėjimu valstybės institucijomis apskritai, incidento laikymas mažareikšmiu taip pat gali mažinti norą kreiptis į policiją: „Gal vengia, gal mano, kad yra kažkoks nepasitikėjimas, sakykim, institucijomis, gal tiesiog mano, kad tas dalykas yra per daug mažareikšmis, gal nebuvo padaryta didelė, kaip pasakyti, žala“ (Z4M).

Atsakydama į klausimą, kodėl teisėsaugos pareigūnai netiria, nežino, nesupranta dėl žinių trūkumo ar dėl tinginystės, viena tyrimo dalyvė teigė: „Tai ir ekonominis faktorius, galbūt ir tų klausimų labai daug, jie yra, gal tiesiog trūksta žmogiškųjų išteklių, sunku pasakyti, aš nemanau, kad ten egzistuoja kažkoks institucinis požiūris“ (Z4M). Tyrimo dalyviai **pasigenda tinkamos pagalbos** ir teigia (panašiai, kaip ir LGBT asmenys), kad tikėtis, jog pati žydų bendruomenė gali savo jėgomis ir lėšomis išspręsti visas problemas, nėra įmanoma: „Organizacija, kuri susideda iš 1, 2, 3 ar 20, ar 100 žmonių išspręs problemą, kuri gyvuoja nuo Jėzaus nužudymo datos, o gal dar anksčiau! Čia jau kraujuje sėdi tas dalykas, tai kultūra žmonių, išsilavinimas, išsimokslinimas“ (3 diskusija). Kita tyrimo dalyvė nusiteikusi optimistiškai, ir teigia, kad nors ir „būtų abejonės, kad nieko neištirs, bet vis tiek kreipčiausi, jei būtų incidentas, ir žinoma, į žydų bendruomenę skambinčiau, kaip reiktų elgtis vienoj ar kitoj situacijoj“ (Z2M). Pateikdama pavyzdį, kaip vandalai „pasidarbavo“ prie žydų organizacijai priklausančio asmens namų (apipylė išmatomis sodo namelį), informantė teigia, kad reiktų geresnės žydiškų objektų apsaugos, nors su teisėsaugos pareigūnais jie bendradarbiauja ir, pasak informantės, pareigūnai reikiamais atvejais apsaugo tiek objektus, tiek žmones, bet jeigu kalbėtume apie neapykantą, vandalizmo atvejus, tai yra problema, kad **policija „nesivargina“ identifikuoti antisemitinio faktoriaus** pažeidėjų veikoje, nesvarbu, ar tai būtų turto niokojimas, ar viešosios tvarkos pažeidimas.

2.4. Žydų bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms

Vertinant, kokios pagalbos reiktų dėl žydų apsaugos nuo neapykantos kurstymo ir nusikaltimų bei kokios paramos reiktų aukoms, tyrimo dalyviai išskyrė keletą dalykų. Kai kurie informantai mano, jog neverta kreiptis į policiją, nes pareigūnai patys gali turėti priešišku nuostatą dėl žydų, tačiau kiti dalyviai teigia, jog „negalima visko nurašyti pareigūnų nuostatoms“ (Z4M). Informantų manymu, tai būtų neteisinga, reiktų **daugiau investuoti į pareigūnų mokymus** ir tai būtų naudinga. Viso to reiktų, kad pagerėtų teisėsaugos darbas:

„Mes negalim vertinti taip jau labai, bet ko mes tikėtumėmės, kad būtų tam tikras pareigūnų profiliavimas, kad būtų dedikuotas policijoj skyrius su specialistais, turinčiais tam tikrų specialių žinių, kurie galėtų dirbti grynai su neapykantos nusikaltimais ir žinotų neapykantos pagrindus ir su tuo susijusius klausimus gebėtų spręsti“ (Z4M). Kitas informantas minėjo, kad jam reikėtų „patarimų, kaip apsisaugoti nuo tokių problemų ateity, kaip elgtis, ir pareigūnų patarimų, kaip [žmonės] turėtų reaguoti į tam tikrus išpuolius“ (Z2M). Pasak jo, reikia „mokyti universiteto lektorius, profesorius, nesvarbu, kas jie yra, kad šitame universitete studijuoja [...] ne tik balti studentai ir blondinai, bet taip pat ir tamsesnio gymio, kaip aš [...], jaučiasi, kad lektoriai nelabai supranta kitas [visuomenės grupes] ir, liūdna sakyti, bet ir apie rasizmą reikia juos šviesti [...], Lietuva nauja šalis, niekada nevēlu mokytis [apie kitas kultūras]“ (Z7V).

Informantė iš žydų organizacijos teigia, jog objektus apsaugo patys iš savo lėšų, kartu su užsienio partneriais įrengė vaizdo stebėjimo sistemas, kai kur jas atnaujino. Kalbant apie valstybę, informantė pamini, jog valstybė taip pat turi matyti poreikį **apsaugoti bendruomenę ir skirti budėjimą ar apsaugą objektams valstybiniu lygiu**. Minint reikšmingas datas, bendruomenė pati kreipiasi į Vyriausybę ir tokiais atvejais apsauga yra gaunama.

Kaip kone svarbiausia problema įvardijama, kad patys antisemitizmo atvejai, susiję su neapykantos kurstymu, nelabai noriai tiriami ir bendruomenė pasigenda, kad į pranešimus būtų žiūrima rimtai, jie būtų tiriami. Pasak tyrimo dalyvių, **teismuose neapykantos kurstymas turėtų būti aiškinamas plečiamai**, atsižvelgiant, ar yra šališkumo motyvacija, t. y. tam tikrų bruožų, nebūtinai atitinkančių tikrovę, priskyrimas kolektyviai žydų tautai, skatinimas imtis kažkokių neigiamų veiksmų prieš žydų tautą, pasak tyrimo dalyvių, veiksmai nukreipti nebūtinai prieš žydus, ar žinant, kad jie yra žydai, bet skatinimas susidoroti su asmenimis, kurie galimai net nėra žydai, bet kurie yra kitų pažiūrų, BDS⁶ akcentavimas ir Izraelio kaip valstybės neigimas. Tyrimo dalyviai taip pat minėjo, kad reikia specialių mokymų priemonių, kurios būtų skirtos teisėsaugos pareigūnams, **reikia šviesti visuomenę** – „kalbėti, kas yra žydai, kokia yra jų atributika, žmonės turi būti šviečiami“ (Z5M).

Apibendrinus galima teigti, kad Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės gebėjimas spręsti su neapykantos kurstymu susijusias problemas yra nemažas, bet riboti resursai sunkina sprendimų galimybes. Kaip teigė tyrimo dalyviai, visada kyla noras pasipriešinti. Tačiau neturint pakankamai resursų (laiko, žmogiškųjų išteklių), organizacijai pačiai vienai neįmanoma išspręsti visų su galimomis neapykantos kurstymo veikomis susijusių problemų. Kaip teigė informantai, organizacija stengiasi spręsti problemas, bet dėl išteklių stygiaus, kažko nepadarius, nepasakius, vėliau apima apmaudas, kad nepasipriešinta, nepaprieštarauta galimiems pažeidėjams: „Yra tokių atvejų, kai tas įkrenta tau visą gyvenimą, aš dabar galiuosi, vien tam žmogui neparašiau kokio rašto“ (3 diskusija).

Viena iš pagrindinių problemų, kodėl Lietuvoje antisemitizmas pasireiškia daugelyje sričių, pasak diskusijos dalyvių, yra kultūrinis uždarumas, kontaktų tarp skirtingų kultūrinių grupių stoka: „Mes uždari, Lietuva. Mes neįsileidžiam dabar labai daug užsieniečių ir jie nenori čia atvažiuoti“ (3 diskusija). **Kontaktai tarp skirtingų kultūrų** panaikintų neapykantos barjerą tarp skirtingų žmonių, todėl tyrimo dalyviai teigiamai vertina įvairias kultūrinių mainų iniciatyvas: „[...] tokios akcijos atskiros irgi duoda savo rezultata, aišku, čia nedidelį kiekį žmonių paliečia, kai moksleivių didelė grupė išvažiuoja į mainų programą į

⁶ palestiniečių organizacija, skatinanti įvairias boikoto ir sankcijų formas prieš Izraelį.

Izraelį, jie ten bendrauja su bendraamžiais, su tais pačiais holokaustą išgyvenusiais, ir mato šalį, ir pramogauja, ir pažįsta ir istoriją, ir gamtą, ir atsiveža labai gerą patirtį“ (3 diskusija). „Reikia keisti visuomenės požiūrį. Šviesti visuomenę, kad ji suvoktų lygias galimybes ir tai būtų visų reikalas. Žmonės būtinai turi suvokti savo teises, ir tuomet galės jas kokybiškai apginti“ (5ZM).

Informantai linkę teigiamai vertinti žydų organizacijų vaidmenį kovojant su neapykantos kurstymu: *„Aš manau, kad paskutiniiais metais labai daug bendruomenė [organizacija] padarė, nes ji tapo atvira, ir jeigu anksčiau tai buvo kaip kažkoks getas, kai ta visa neapykanta ir kilo iš nežinojimo, iš nesupratimo visų šitų papročių, istorijos, o dabar kai yra visokie renginiai, yra kviečiami kitataučiai tam, kad jie susipažintų su žydų kultūra, aš manau, kad tai yra vienas iš svarbiausių dalykų. Reikia žmones šviesti, supažindinti su savo kaimynais, gal tada ta visa neapykanta sumažėtų“ (Z5M).* Spręsti problemas padėtų **kokybiškesnis jaunimo švietimas**: *„Labai sunku kalbėti su jaunimu apie žudynes, apie tremtis visokias [...]. Svarbu atsižvelgti ir į edukacinius metodus, padaryti juos visiems prieinamus, tačiau neperspausti. Supažindinti palengva [...], reikia kontakto, reikia kalbėti, va čia yra pagrindas“ (3 diskusija).* Taip pat tyrime buvo išsakyta nuomonė, kad, pateikiant informaciją žiniasklaidoje apie žydus, **būtina skirti dėmesio informacijai apie kultūrą, paprastų žmonių gyvenimą**: *„[rodyti] nebūtinai holokaustą ir tą tragediją, bet paprastą žydų gyvenimą“ (3 diskusija).* Pasak tyrimo dalyvių, teatro spektakliai gali būti puiki edukacinė strategija, kurią taikant, supažindinama su žydų kultūra: *„Tai gal tada jie tą žydą priims kaip savą“ (3 diskusija).*

3. Romų bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai

3.1. Romų bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis

Kaip rodo atliktas tyrimas, neapykanta romų bendruomenės asmenims pasireiškia įvairiomis formomis ir visose gyvenimo srityse. Tiriamieji patiria daug žodinių užgauliojimų, kurie kartais pasireiškia ir bandymu pavartoti fizinį smurtą prieš auką, **viešosiose vietose (gatvėje)**, taip pat **kaimynų ar vietos gyventojų žodinį ir fizinį smurtą bei oficialioms institucijoms** atstovaujančių asmenų ignoravimą, vengimą bei žodinius komentarus.

Informantai minėjo, kad pirmiausia juos žeidžia **stereotipai**, romus **menkinantys pasakymai**: *„Pavogs ten tave žydai, čigonai, sėdėsi ten bačkoj“ (R2M) arba „Na, manęs neklausysi, dabar atiduosiu čigonams“ (R2M).* Pasak informantų, taip yra gąsdinami vaikai, o tai lemia, kad vaikams tarsi suteikiamas „mandatas“ ignoruoti ar šaipytis iš romų vaikų mokykloje. Pasak vienos informantės, įprasta laikyti romus „atpirkimo ožiais“: *„Jeigu kažkas kažką pavogė, reiškia čigonas“ (R2M).* Informantai minėjo atvejus, kai parduotuvėse romai yra persekiojami apsaugos darbuotojų, kurie saugo, kad jie nieko nepavogtų. Stereotipai skirtingai pasireiškia skirtinguose Lietuvos miestuose: *„[...] aš sakau, į Panevėžio [čigonus] žiūri kaip į vagis, netvarkingus ir t. t., į Vilniaus romus, jie jau žiūri kaip, [...] sako, narkodileriai. Tai va, čia irgi skiriasi, aš iš dalies labai džiaugiuosi, kad nors vagim laiko, o ne narkomanais“ (R2M).*

Tyrimas rodo, kad romai gali būti **užgauliojami gatvėje**. Tyrimo dalyviai teigia, kad jauni vyrai gatvėje užkabinėja ir dažnai išsako romus pašiepiančiąsias frazes viešosiose vietose. Dažniausiai pažeidėjai yra mažos jaunų vyrų grupelės. Pasak tyrimo dalyvių, šaipydami iš romų jie siekia atrodyti šiek tiek „kietesni“ prieš savo bendraamžius. Tyrimo dalyviai mano, kad tokie vieši užkabinėjimai gatvėje yra gana dažni ir vyksta kiekvieną dieną įvairiose vietose: pavyzdžiui, jauno amžiaus 21 m. informantas pasakojo, kad eidamas su mama į parduotuvę išgirdo, kaip 3 vaikinai pradėjo tyčiotis, kad jis čigonas ir jam čia ne vieta, juk miestas – ne čigonų (R3V). Tyrimo dalyviai pasakojo, kad mieste kartais būna baisu išeiti į gatvę, nes dėl kitokios išvaizdos, elgesio ar aprangos gali kilti ne tik patyčių, bet kartais išprovokuojamos ir muštynės (R3V). Žodžiai, kuriais vadinami romai, dažniausiai būna siejami su prastesne visuomenės dalimi, žemina bei sukelia nemalonių jausmų. Pasak tyrimo dalyvio, tamsesnė oda siejama su vergais, prasčiokais (R3V). Pasak vienos diskusijos dalyvės, matydami **smurta gatvėje** prieš romę moterį, aplinkiniai nesureikšmino, nesuteikė moteriai pagalbos, bet dar ir įvardijo ją kaip konflikto kaltininkę.

Diskusijoje romai minėjo, kad gatvėje gali sulaukti **komentarų dėl aprangos** (ypač moterys). Diskusijoje taip pat papasakota istorija, kai romų moteris buvo išvaryta iš maitinimo įstaigos. Ji pasakoja apsilankiusi Vilniaus miesto senamiesčio kavinėje: „*Tu vagilka, tu eik iš čia, sako, aš nieko nevagiu, aš atėjau kavos pas jus, mes čigonų nepriimam, ir numetė nuo laiptų*“ (2 diskusija). Tyrimas rodo, kad romai sulaukia tiek atviro, tiek latentinio priešiško iš **kaimynų**, pvz., kaimynai neleidžia šuliniu naudotis niekam kitam, tik pačiai informantei: „*Tik tu gali ateiti semti, daugiau niekas [iš informantės šeimos] neateina*“ (R1M).

Diskusijos dalyviai minėjo, kad juos ypač veikia ir žeidžia **socialiniuose tinkluose** rašomi neigiamo pobūdžio komentarai apie romų kilmės žmones: „*Tuos čigonus sumest, kaip darė Hitleris žydams, ir gerai darė, paimi juos, prie mašinos pririši ir tempi. Kitus gyvus užkasti, boboms tą vietą užrišti, kad jos negimdytų, nes dauginasi kaip tarakonai*“ (2 diskusija). Pasak informantų, labiausiai juos **skaudina neatsakingas žurnalistų požiūris**, kai aprašant įvykius akcentuojama romų tautybė, bet ne įvykis: „*Neparašė, kad du vyrai pateko į avariją, bet parašė, kad čigonai pateko į avariją. Iš karto sensacijos*“ (2 diskusija). Tuo pačiu, negatyvi informacija apie romus **žiniasklaidoje** ir komentaruose, menkos žinios apie jų kultūrą ir tradicijas, gali nulemti ir teisėsaugos institucijų, savivaldybės darbuotojų, socialinių darbuotojų ar gydytojų išankstines nuostatas: „*[...] eina dabar stereotipai, kad romai yra vagys, kad romai yra narkotikų prekeiviai, kad romai visą laiką tave apgaus*“ (2 diskusija). Patys romai pripažįsta, kad toks požiūris į juos yra dėl informacijos stokos, menkos informacijos apie jų kultūrą. Tyrimo dalyviai teigia, kad neigiama informacija užgožia „geras“ romų savybes, tokias, kaip jų vertybės, tradicijos, bet apie tai, tyrimo dalyvių nuomone, visuomenėje yra mažiau žinoma. Informantai pabrėžia, kad Lietuvoje yra mažai teigiamos informacijos, susijusios su romų kultūra: „*[...] Dažniausiai visą informaciją visuomenė gauna iš masinės informacijos priemonių ir beveik visuomet negatyvią. Taip atsiranda neigiamos pasekmės – bloga romų socializacija bei visuomenės atstūmimas*“ (2 diskusija).

Tyrimas rodo, kad romų šeimose augantiems **vaikams dėl neapykantos tenka iškęsti daug sunkumų**. Tyrimo dalyviai teigia, kad vaikai dėl patiriamų patyčių bei gąsdinimų iš kaimynų bijo išeiti ne tik į miestą, bet ir į kiemą. Neapykantą patyčių forma jauni romų moksleiviai patiria ir **švietimo įstaigose** – nuo žodinių užgauliojimų, patyčių, iki fizinio smurto tarp moksleivių. Vienai informantei teko susidurti su patyčiomis mokykloje dėl kilmės: „*Vienu*

žodžiu, jos [klasės draugės] mane sumušė, aš nesugebėjau eiti į kūno kultūros pamoką, aš iš jos pabėgau“ (RP5). Interviu metu kitas informantas pateikia pavyzdį apie romų kilmės moksleivio patirtas patyčias mokykloje: „Sąsiuvinius į klozetą, sako, „traukis“, vienu žodžiu, mane paklupdė, neva aš turiu traukti iš to klozeto, na, žeminimas, kai atsimenu, tai siaubas. Pas romus negalima liestis prie WC, tai yra tradicija, ne tai, kad tradicija, bet taip yra. Atsiprašau, nereikia būti romu, ar kas norėtų? Na, niekas nenori, tai čia konkretus žeminimas, ten, kur fekalijos ir t. t. Tai mes eidami į tualetą valyti dauguma užsidedam pirštines, o čia, tu kišk ten, trauk“ (R5M). Pasak tyrimo dalyvių, mokytojai romams skiria mažiau dėmesio, kiti vaikai nenori kartu sėdėti pamokose viename suole su romų vaikais, to nepageidauja ir tėvai. Romų vaikus mokykloje neretai pravardžiuoja: „Pasakojau, kad vaikus mokykloj visokiais čigonais [vadina], ir visi mokytojai skriaudžia, neima į galvą niekas“ (R1M). Incidentų kyla net ir tarp pačių romų: „Kastos yra, kad turtingų romų [vaikų] nepasodintų [šalia] vargšo romo [vaiko]“ (R1M). Pasak tyrimo dalyvės, lietuviai vaikai nesėda su romų bendruomenės vaikais į vieną suolą. Interviu metu informantai pasakojo ir apie šališkumu motyvuotą **smurtą mokykloje**: „[...] bernai mane, iš priekio du stovi ir iš galo du, sako, „tu čiga?“, o aš jau persiutusi, sakau, „tave kaso?“, ir aš iš karto pajutau smūgį į skruostą, kažkur į galvą, ir daugiau nieko neatsimenu, viskas, tai mane spardė, trūko žarnos, gulėjau komoj“ (R5M).

Tyrimas rodo, kad romų kilmės asmenys gali patirti ignoravimą, sulaukti komentarų ir ribojimų **darbo rinkoje**. Viena informantė pasakojo apie problemas versle dėl komercinių patalpų nuomos. Pasak informantės, derybos dėl verslo sąlygų baigiasi, kai sužino, jog turi bendradarbiauti su romų bendruomenės atstovu: „Lygiai taip pat buvo, kai ašėjau ieškoti komercinių patalpų. Ateinu, „Laba diena“, aš sakau, [...] niekas neįkerta, kad aš romė. Aš ateinu čia, aš noriu nuomotis čia, ji sako, į priekį 3 mėn. Gerai, aš galiu, aš galiu į priekį sumokėt ir t. t., [po kelių mėnesių] aš pasirodau [...], jinai [...] sako: „Aš tau nenuomosiū.“ „Kodėl?“ „Nes tu čigonė“. Aš tyliai ramiai sakau: „Tai kodėl man nenuomosit?“ – „Nes tu čigonė“ (R5M). Latentiškos neapykantos požymių turinčios veikos siejamos su romų galimybėmis gauti darbą. Informantai interviu metu pasakojo, kad vienas sunkiausių dalykų romų kilmės piliečiui yra susirasti darbą, net jeigu tas darbas ir nereikalauja išsilavinimo ar kitokių gebėjimų. Marijampolėje, tyrime dalyvavę informantai minėjo, kad bedarbiui romui ar romei kreipiantis į darbdavį [buvo minima didelė įmonė, kurioje dirba daug nekvalifikuotų darbuotojų] dėl įsidarbinimo, su Užimtumo tarnybos siuntimu, romams labai lengva gauti būsimą darbdavio antspaudą, kad siunčiamas darbuotojas netinka darbui įmonėje, nors patys romai ir nori dirbti. O, kaip teigia informantai, Lietuvos piliečiai su tokia pačia kvalifikacija yra priimami, nes minėtai įmonei nuolat trūksta darbuotojų: „Na, duoda darbo birža ir eini, nueini, pamato, kad čigonas, stampą deda [kad netinkamas darbui], ir viskas“ (RP2). Iš informantų pasakojimų galima suprasti, kad beveik visi kada nors bandę įsidarbinti informantai yra susidūrę su tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos darbe formomis.

Tyrimo duomenys rodo, kad romų kilmės asmenys gali sulaukti **oficialioms institucijoms** atstovaujančių asmenų ignoravimo, vengimo bei žodinių komentarų. Pavyzdžiui, interviu buvo minimas atvejis, kada pasinaudojant padėtimi iš neraštingos ir nežinančios savo teisių senyvos moters buvo nusavintas žemės sklypas: „Taip, atėmė, tu jau sena čigonė, nemokyta, nieko nesupranta, kam tau reikia, o tu, sako, vis tiek nemoki nieko daryti“ (R1M). Pasak informantės, romų bendruomenės asmenimis nepasitikima teismuose:

„Nežinau, sakau, paimkit jūs lietuvius ir mane, mano teisybė bus, bet jus vis tiek išteisisin [teisme], o mane apkaltins. Į tautybes čia labai žiūri“ (R1M).

Romų bendruomenės informantai pasakojo apie patirtą ignoravimą, užgaulius komentarus dėl jų kilmės **gydymo įstaigose**. Pasak jaunos romės, būdama nėščia, besikreipdama į greitosios pagalbos priėmimo skyrių Vilniaus mieste patyrė pažeminimą iš ten dirbusių medikų. Medikų elgesys buvo vienašališkas, stigmatizuojantis, jai iš karto buvo priklijuota etiketė, nors pati informantė pabrėžia, kad nors ji yra romė, atrodo tvarkingai: „Aš atėjau į kabinetą, iš manęs norėjo paimti tyrimus dėl narkotikų, gal aš kažką vartojau, aš esu girta [...], aš esu mama, aš tik jaučiuosi blogai. Kodėl man reikia tokių tyrimų?“ (2 diskusija). Kita informantė atskleidė, kad skaudžiausiai ją paveikė gimdymo metu išgirstas akušerės „skatinamasis“ sakiny: „[...] ji gimdo, vyksta gimdymas, „nu, čigonke, stumk“, kam to reikia?“ (R2M). Tyrimo dalyviai minėjo neigiamą medikų požiūrį, nepagarbų elgesį, neatsižvelgimą į esamą situaciją, neparodomą jautrumą bei užuojautą: „Taip pat ir mano mamai buvo, nuėjau [aplankyti į ligoninę] ir man sako: „Ką, čia taboras susirinks?“, tai aš viena, aš viena atėjau. Sako: „aš klausiu“, bet jinai taip: „aš klausiu, čia taboras ateis?!“ (2 diskusija). Informantai teigia, kad gydymo įstaigų personalas romus tapatina su narkotikų vartotojais ar prekeiviais: „Jūs čia čigonai, tokie, oi, čia narkotikai, čia žolytės“, – sako. Va, kaip mergaitė, sako..... man iškvietė policiją ir mane vežė į narko... gatvė yra, kur tikrina tuos žmones, tai žodžiu, man reikėjo priduoti kraują, tikrino, ar aš kažko nevartojus, neapsvaigus“ (2 diskusija).

Iš informantų pasakojimų galima suprasti, kad savivaldybių, gydymo įstaigų darbuotojai romų kilmės asmenis vertina pagal išvaizdą ir socialinį statusą, pvz., tyrimo informantė, kuri kreipėsi į **socialinės rūpybos skyrių**, patyrė stigmatizuojantį, neigiamą požiūrį dėl šeiminės padėties, nes yra romų kilmės: „Mes jus visus žinom, jūs nenorit rasti tėvo, jūs, romės, visą laiką taip sakot“ (2 diskusija). Tyrimo metu informantų minėtas ir atvejis, kai **savivaldybės darbuotojai** nesutiko užregistruoti romės interesantės į susitikimą su savivaldybės mere: „Nu, ir viskas. Ir jos neregistruoja pas merę, ką čia, pasityčiojo ir viskas“ (2 diskusija). Kita informantė pasakoja apie tai, kaip atvykusi pokalbiui dėl būsto ir jo apšildymo susilaukė tokio savivaldybės darbuotojų požiūrio: „Aš nuėjau ten, nepriima, manęs nepriima, vieną sykį, antrą sykį, pasakyta, čigonės nepriimti“ (R1M). Su gyvenančiais socialiniame būste romais, pasak tyrimo dalyvių, elgiamasi kitaip nei su kitais namo gyventojais, skiriami mažesni ir prastesni butai. Diskusijoje taip pat buvo papasakota apie atvejį užimtumo tarnyboje: darbuotojai reiškia išankstines nuostatas apie romų išsilavinimą: „Atėjau į darbo biržą ir [klausia], koks jūsų išsilavinimas, ji net nežiūrėjo, pas jus vidurinis išsilavinimas, taip ir taip... jinai negalėjo patikėti, kad aš turiu išsilavinimą, kad, pvz., einu kažkur mokytis“ (2 diskusija).

Apibendrinant galima teigti, kad **romų bendruomenės asmenys yra labiausiai pažeidžiami iš tirtų penkių grupių**. Visų pirma, romų socialinė atskirtis yra ilgalaikės sisteminės diskriminacijos pasekmė. Be to, nemaža dalis romų bendruomenės asmenų neturi išsilavinimo, dalis yra neraštingi. Jie yra matomi ir atpažįstami dėl išorinių bruožų (tiek fizinės išvaizdos, tiek drabužių (labiau moterys)), todėl ši grupė nuolat tampa „neapykantos taikiniu“ (pvz., apsaugos darbuotojai, prekybos centre pamatę romą ar romę, iškart pradeda jį ar ją stebėti ar net sekti, nes mano, jog atėjo su tikslu kažką pavogti). Neapykanta romams reiškiasi viešojoje erdvėje: būdingi žodiniai užkabinėjimai gatvėje, taip pat fizinis smurtas,

persekiojimas ir stebėjimas viešojoje erdvėje. Užgaulių komentarų romai patiria ir naudodamiesi institucijų (ligoninių, savivaldybių, užimtumo tarnybų) teikiamomis paslaugomis. Įvairias neapykantos formos vaikai patiria mokyklose: vaikai nepageidauja sėdėti viename suole su romų vaikais, tarp vaikų vyksta prasivardžiavimai, patyčios, muštynės ir pan. Socialiniai tinklai, komentarai internete ir neatsakingas žurnalistų pateikiamos informacijos turinys taip pat prisideda prie stereotipų apie romų bendruomenę įtvirtinimo. Apibendrinus galima teigti, kad ši tirta grupė, nors ir yra pačių romų informantų suvokiama ir pripažįstama kaip kriminalizuota, tačiau kenčia ne tik nuo žodinių užgauliojimų, bet ir nuo prieš romus padaromų neapykantos incidentų, nuo tiesioginio smurto (apspjaudymai, mušimas, išvarymas iš patalpų ir pan.).

3.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis romų bendruomenei

Vertinant neapykantos incidentų poveikį romų bendruomenei ir romų kilmės asmenims, remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad tiriamieji yra ypač pažeidžiami dėl vyraujančio neigiamo požiūrio bei stereotipų. Tyrimas rodo, kad romai negali saugiai jaustis viešumoje, gatvėje, jie bijo ir vengia vaikščioti mieste, lankytis tam tikrose vietose. **Viešosiose vietose juos lydi įtampa ir baimės bei nesaugumo jausmas** (ypač moteris), o romų kilmės asmenys **jaučiasi Beverčiais visuomenės nariais** (ypač tai skaudu vyrams). Tyrimas rodo, kad ir pačioje romų bendruomenėje yra daug susipriešinimo tarp taip vadinamų „neintegruotų romų“ ir „integruotų romų“⁷. „Integruotais romais“ bendruomenės darbuotoja, lydėjusi tyrėją Panevėžyje, įvardija romų kilmės asmenis, kurie įgijo bent vidurinį išsilavinimą ir (ar) turi darbą bei pajamų ir susikūrė sau patenkinamas gyvenimo sąlygas. Dažnai jie gyvena kitame miesto rajone, kur nėra didesnio romų kilmės asmenų sutelktumo. Kai kurie informantai, kurie save laiko „integruotais romais“ arba „turtiniais romais“, atsiriboja nuo savo šeimos narių, giminių, gyvenančių tam tikrose kaimynijose, stengiasi keltis į „geresnę“ miesto vietą, vaikus leisti į „geresnę“ ar „lietuvių“ mokyklą. Moterys atsisako dėvėti tradicinių rūbų elementus, stengiasi šviesinti odą plaukus ir kitaip išoriškai **paslėpti savo identitetą**. Pavyzdžiui, viena tyrime dalyvavusi informantė teigia, kad tam, kad ją priimtų Panevėžyje kaip verslininkę, turėjo atsisakyti savo tautinio savitumo, aprangos stiliaus: „[...] aš Panevėžy turėjau *absoliučiai keisti savo [aprangos] stilių, tam, kad mane priimtų, kodėl?*“ (2 diskusija).

Kai kuriems tyrimo dalyviams buvo būdinga įvairiais būdais ir daugelyje situacijų pabrėžtinai demonstratyviai parodyti, kad jie yra „normalūs“. Kaip rodo tyrimas, „integruoti romai“ patiria mažiau neapykantos, yra labiau gerbiami, tačiau jie irgi gali sulaukti nepagarbaus elgesio. Pvz., pasiturinčių romų šeima, įsigijusi namą „gerame“ Panevėžio miesto rajone pasakojo, kad po atsikraustymo sulaukė komentarų ir nepritarimo iš vieno iš kaimynų, nors po kurio laiko nesutarimai baigėsi, bet šeimai ilgai teko „įrodinėti“, kad yra „normalūs“.

Garsūs nusikaltimai, įvykdyti romų bendruomenės narių, taip pat gali būti išnaudojami kaip kerštas už visos bendruomenės „nuodėmes“. Diskusijoje dalyvavę romai neigiamai komentavo rezonansinę nužudymo bylą⁸ ir supranta, jog visuomenės pasipiktinimo reakcija,

⁷ Tai neoficialus pačios bendruomenės darbuotojos vartojamas apibūdinimas, nurodantis skirtumus tarp romų bendruomenei priklausančių asmenų Panevėžyje.

⁸ Ievos Strazdauskaitės nužudymo byla.

kurią sukelia neatsakingai žurnalistų pasirinktos straipsnių antraštės ar reportažų turinys, kuriuose romų bendruomenė susiejama su nusikaltimais, atsilieps visai jų bendruomenei. Viena iš romų lyderių pasakoja: „*Man tada buvo šokas, švelniai tariant, nes aš tada turėjau kažkaip kreiptis už visus romus, aš norėjau ne tik atsiprašyti, nes ten nebuvo aišku, kaip. Mes turėjom reaguoti į tai. Aš visą naktį nemiegojau, nes man čia buvo žiauri istorija mūsų bendruomenėje ir mes nepalaikom nusikaltėlių*“ (2 diskusija). Pasak tyrimo dalyvių, išgirdę žodį „čigonas“, aplinkiniai tarsi savaime susieja romus su įvairiais nusikaltimais, žalingu gyvenimo būdu, atskira visuomenės dalimi, kuri yra kriminalizuojama. Toks negatyvus nusistatymas prieš romus supriešina romų bendruomenės asmenis ir tarpusavyje.

Tyrimo dalyviai pasakoja, kad neapykantą romų bendruomenei lemia ir tai, kad dėl neigiamų mokytojų, kitų moksleivių ir mokinių tėvų nuostatų romams sunkiau baigti mokyklą, vėliau – susirasti darbus, socialines paslaugas. Mokykloje mokytojai galimai nereaguoja į esamas problemas, kadangi nenori patys būti įtraukti, nes pasak tyrimo dalyvių, saugiausia rinktis stebėtojo padėtį, nes gindamas skriaudžiamąjį gali ir pats tapti auka. Tyrime dalyvavę informantai teigė, kad iš mokytojų romų kilmės vaikai sulaukia atsainaus, mažiau pagarbaus bendravimo nei su kitais klasėje besimokančiais vaikais. Vėliau tas pats pastebima ir tarp vaikų: skirtingai auklėti, augę kitokiose aplinkose romų kilmės vaikai pradeda tyčiotis vieni iš kitų tarpusavyje, o vėliau patyčios perauga į smurtavimą. Pasak vieno informanto, vaikai „*skųsdavosi, tai tas įspyrė, tai tas apspjovė, tai tas nutampė, tai tas portfelių numetė, ten trypė*“ (R2M). Tokios **patirtys mokykloje turi įtakos vaikų nenorui mokytis, motyvacijos sumažėjimui lankyti mokyklą**. Pavyzdžiui, 38 m. amžiaus informantas, vaikystėje patyręs daug nemalonumų mokykloje, prisipažįsta: „*dabar nemoku nei skaityti, nei rašyti*“ (R7V).

Prašomi apibūdinti, ką jautė dėl patirtų išgyvenimų, informantai pirmiausia mini baimės ir nepasitikėjimo aplinkiniais jausmus. **Patirti išgyvenimai sukėlė ir fizinių sveikatos sutrikimų**: „*Jo, ir aš nebėjau į tą mokyklą. Dar mikčiodama ir man dar buvo tas tikas akyse ir t.t.*“ (R5M). Šalia – nepasitikėjimas savimi ir savęs gėdijimasis: „*Aš pradėjau slėpt, ta prasme, aš pradėjau gėdintis, kas aš tokia esu. Aš pradėjau meluoti [...]*“ (R5M). Suaugusią informantę nuolat lydėjo **baimė prarasti mylimus ir artimus žmones** dėl savo kilmės, romų tautybę ji nuslėpė nuo sutuoktinio, kas vėliau tapo asmeninių konfliktų priežastimi: „*Jo žodžiai buvo tokie, aišku, jis visokiais žodžiais ant manęs, kodėl aš taip melavau, aš jam paaiškinau, kodėl, kad aš bijojau jo reakcijos [...], tai aš visiems meluodavau, gal ten žmonės žino, kaip iš tikrųjų, dabar pamąstau, kaip aš kvailai atrodydavau, kada žmonės žino mano kilmę, o aš vis tiek bandau juos įtikinti, kad aš esu moldavė, bet tikrai ne čigonė*“ (R5M).

Romų noras integruotis į visuomenę, pastangos ieškoti problemų sprendimo būdų, taip pat apsunkinamos **bejėgiškumo jausmo**. Pavyzdžiui, patyrusi smurtą mokykloje, dėl savo kilmės informantė susidūrė su psichologinėmis problemomis, ėmė neigiamai žiūrėti į savo romų kilmės motiną (tėvas buvo lietuvis): „*Nekenčiau jos visa esybe, vien tik dėl to, kad jinai čigonė*“ (R5M). Nors šiuo laiku jos santykiai su motina yra geri, ji yra įgijusi išsilavinimą ir teigia, jog žino savo teises ir jaučiasi laisva nuo savo kilmės. Bet dėl smurtinio išpuolio, patirto mokykloje, bei ilgo gydymo informantei sunkiai sekėsi, teko pasilikti antriems metams toje pačioje klasėje: „*Aš neatsigavau 4 metus, žinokit [...], sėdėjau ant antidepressantų*“ (R5M). Iš interviu teksto galima spręsti, kad informantė nesijaučia pritampanti nei romų, nei lietuvių bendruomenėje. Jai sunkiai sekėsi užmegzti draugiškus santykius, susirasti artimų draugių, nes nuolat susidurdavo su žmonių nepasitikėjimu ir apkaltomis. Informantė teigia, kad nejaucia

jokio išskirtinio barjero bendraudama su lietuviais, bet baiminasi apkalbų ir dviveidiškumo. Stereotipas, kad romai yra melagiai ir vagys, yra dar labai paplitusi: „*Jūs aferistai visi*“ (R5M). Pasak informantės, aplinkiniai nepasitiki romais. Kita vertus, informantė pripažįsta, kad romų bendruomenėje yra ir jai nepriimtinių asmenų, ir teigia, kad savo vaikus stengiasi auginti atitolinusi nuo romų bendruomenės: „*Aš ne taip, kaip kitos romės. Sėdi namuose ir rūko*“ (R5M). Ji vedasi vaikus į kiną, stengiasi juos lavinti: „*Dėl savo vaikų aš stengiuosi, kad jie neaugtų taip, kaip aš, romė*“ (R5M).

Apibendrinant galima teigti, kad neapykantos incidentai daro įtaką tiek visai romų bendruomenei, tiek atskiriems asmenims. Interviu ir diskusijų dalyviai pripažįsta, kad **patiria intensyvias emocijas, pyktį ir nerimą, kai susiduria su įžeidimais, juokeliais ar stereotipais**. Kai kurie dėl patirto smurto taip pat teigė, kad kyla **daug sunkumų tarpasmeniniuose santykiuose** (viena informantė pasakojo, kad ją paliko draugas iškart po to, kai sužinojo, kad mergina romė, nes nenorėjo patirti pažeminimo iš draugų ir giminių, kad į šeimą „parsivedė“ romę; panašus atvejis tyrimo metu papasakotas ir musulmono vyro, kurio lietuviai uošviai kišosi į jo santykius su žmona, jį įžeidinėjo ne tik uošviai, bet ir visi jo giminės). Kai kurie tiriamieji reiškia ir gana priešiškas nuostatas dėl lietuvių („baltųjų“) visuomenės narių.

Nuolatinis aplinkinių engimas verčia užsisklęsti savyje, jaustis nevisaverčiais, atskirtais, o į kasdienybę tapusį aplinkinių priešišumą pradedama žiūrėti kaip į savaime įprastą dalyką – su tuo nebėra kovojama, bet susitaikoma. Tyrimo duomenys rodo, kad informantai taip pat **slepia savo kilmę, gėdijasi savo identiteto**. Pavyzdžiui, viena informantė, paklausta, ar anūkai patys nori būti romais, pripažįsta, kad „*tėvai nelabai nori. Tėvai nelabai nori ir jie nelabai nori, jiems gėda*“ (R1M). Moteris mano, kad romai Lietuvoje yra žemiausioje vietoje iš visų tautybių, todėl ir savo sūnų ji rusu „padarė“, o ne davė romų tautybę, nes „*jis paskui eis ir visur praeis, pvz., rusas, lietuvis, jis visur praeis. O jau čigonas, jis niekur nepraeis*“ (R1M). „*Anūkai pas mane nebūna. Anūkai vieni gyvena Kaune, o kiti Londone gyvena*“ (R1M). Dėl anūkų moteris nesibaimina, nes „*jie lietuviai, jie šviesūs. Jie šviesūs, pas mane visi anūkai šviesūs, nepanašūs į čigonus, dėl to ir nebijau*“ (R1M).

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad **emigracija dirbti į užsienį** yra vienas iš būdų „pabėgti“ iš romų bendruomenės, nes pasak informantų, pvz., Jungtinėje Karalystėje niekas nekreipia dėmesio į tamsesnį gymio asmenį, ar ilgesnį romės sijoną, kada jis ar ji nori susirasti darbą. Interviu metu kalbinti romų kilmės asmenys dažnai minėjo emigraciją, kaip vieną iš būdų išvengti latentinės neapykantos, diskriminacijos ir susirasti darbą. Interviu metu informantai, turintys darbo užsienyje patirties, lygino Lietuvos ir emigracijos šalių skirtumus. Pasak tyrimo dalyvių, jų gimtajame mieste tamsesnės išvaizdos asmenys yra vadinami čigonais, vyksta patyčios, diskriminacija, tačiau, pvz., Jungtinėje Karalystėje, tokie asmenys yra laikomi „italais“, nėra automatinės sąsajos su čigonais, nevyksta diskriminacija, nesityčiojama, nes tolerancijos lygis, pasak tyrimo dalyvių, yra aukštesnis.

3.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentiško lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priežastys

Tyrimas rodo, kad latentinis neapykantos incidentų skaičius romų bendruomenės atžvilgiu gali būti labai aukštas. Tačiau galimų neapykantos nusikaltimų ir kurstymo incidentų skaičius lieka neįvertintas teisingumo. Kaip rodo tyrimo duomenys, informantai nėra linkę kreiptis į teisėsaugos ar kitas institucijas dėl patirtų incidentų. Dalyvavusių tyrime romų nuomone, problemos yra labai latentiškos ir pokyčių ar palengvėjimo tikėtis sunku, nes daug incidentų įvyksta beveik kasdien (pvz., vienas informantas teigia, jog pakanka tik išeiti į gatvę ir jau galima patirti komentarų, pašėpiančiųjų frazių, užgauliojimų ir pan. (R3V).

Tyrimo duomenys rodo, kad latentškumą ir nenorą pranešti apie incidentus lemia tai, jog tarp romų egzistuoja ypač priešiškas požiūris į teisėsaugos institucijas. Romų bendruomenės informantai teigia, kad romai yra praradę pasitikėjimą teisine tvarka, todėl patys ne visada kreipiasi į teisėsaugos institucijas, o konfliktus sprendžia tarpusavyje. Viena tyrimo informantė pasakoja: „*Na, tai ką jaučia jie, jeigu tu jėgos mūšiuose, paimu pagalį, ką daryti. Vieną kartą atėjo kaimynas pijokas, prie mano kiemo ir davai čia, tu čigonė, tu tokia, tu čia, na, nesakysiu tų žodžių šlykščių [...]*“ (R1M). Tyrimas rodo, kad romai yra išmokę savo pastangomis išvengti incidentų ir apsiginti patys, tačiau dėl nuolatinio susidūrimo su pažeidėjais yra pavargstama priešintis neapykantai ir neretai su ja susitaikoma.

Remiantis interviu, galime kalbėti apie vieną didžiausių latentškų romų bendruomenėje pasitaikančių problemų – smurtą. Ne vienam tyrimo dalyviui ar dalyvei patiems teko susidurti su grasinimais, smurtu, užkabinėjimais. Pasak tyrimo dalyvių, aplinkiniai yra linkę stigmatizuoti, klijuoti etiketes. Visas „nuodėmes“ priskiria romams, besąlygiškai, negailestingai, neatsižvelgdami į tikruosius faktus. Viena informantė, po atsikraustymo į daugiabutį namą „lietuvių rajone“, rado laiptinėje kaimynų parašytą skelbimą: „*Atsargiai, žmonės, čia gyvena čigonė su 2 vaikais!*“ (2 diskusija).

Ši neapykantos latentškumą romų bendruomenės atžvilgiu lemia objektyvūs (kai apie nusikaltimą žino tik nusikaltėlis ir auka) ir subjektyvūs veiksniai:

1. **Nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis.** Pasak tyrimo dalyvių, romai nepasitiki policija ar kitomis įstaigomis, kurios turėtų Lietuvoje užtikrinti žmogaus teises ir laisves, ir toks požiūris yra susiformavęs per daugelį metų. Remiantis tyrimo dalyvių pasakojimais, tai lemia pačios bendruomenės kriminalizacija bei daugkartiniai nusivylimai valstybės institucijomis, o dėl susiformavusio neigiamo požiūrio romai nėra linkę kreiptis ir yra nusiteikę priešiskai „*niekam nieko nepasakoti*“ (R5M). „*Ne, ne... na, nėra teisybės, ir viskas, ar tu rašyk pareiškimą, ar tu daryk, tu kviesk, policija pro pirštus leidžia*“ (R1M).

2. **Neigiamos teisėsaugos pareigūnų nuostatos dėl romų.** Teisėsaugos pareigūnų požiūris į nukentėjusius romus, pasak vienos informantės, yra žeidžiantis: „*Jie nesakė, jog reikia rašyti pareiškimą, jie kalbėjo gatvės kalba ir sakė taip: „tai ką, tu zajavą atėjai rašyt? Tai ko tu ant balto [asmens] atėjai rašyt?“* (2 diskusija). Anot romės, pareigūnai nėra linkę nuoširdžiai reaguoti į jų skundus: „*Tai niekas nereaguoja, ir žinokit, buvo taip. Mane pasikvietė į apklausą. Žinot, pasijutau taip, labai purvinai, nes iš manęs išsidergė ir t. t. Tai vat čia mano policija*“ (2 diskusija).

3. **Dažnai apie incidentą nepranešama, nes nesitikima, kad jis bus atskleistas, o pažeidėjai bus nubausti.** Kai kurie tyrime dalyvavę asmenys yra įsitikinę, jog policija imasi spręsti tik tas bylas, kur bent menkiausiai yra prisidėjęs kas nors iš romų: „*Jo, tik va, čigonai ką padaro, o tada jau policija imasi. Kai čigonai smulkmenas padaro, jau imasi, o taip...*“ (R1M).

4. **Galimas pažeidimas nelaikomas labai rimtu, o galimų pažeidimų atvejai yra dažni.**

5. **Nukentėjusieji nežino ir nemoka ginti savo teisių, taip pat nežino, kad gali kreiptis.** Tyrimas parodė, kad, nepaisant kai kurių romų organizacijų siūlomos pagalbos ir atstovavimo, neišsilavinusių ir neraštingų bei vyresnio amžiaus romų galimybės tinkamai apginti savo teises yra labai ribotos.

6. **Problemas išsprendžia patys:** „Tuos čigonus? Pažįstu, vienam mieste gyvenam, tai kaip ne. Na vat, mes visi čigonai, jau čia sakė, ateis lietuviai namus padegs tų čigonų. Mes visi susirinkom į vieną chatą gintis, tai jei aš tavęs neginsiu, ateis pas mane ir pas mane neateisi manęs apginti. Tai mes vienas kitą ginam, ir viskas“ (R1M).

7. **Nepranešimą sunkina socialinė atskirtis, neraštingumo problemos arba romai nenori ir nesugeba atlikti visų pranešimo apie įvykį procedūrų:** „O tai romams dar sudėtingai, kad kai kurie nerašo, yra žmonių, kurie nemoka rašyti, ar ne? Tai, pvz., parašyti pareiškimą irgi gali būti problemų“ (2 diskusija).

8. **Nėra sistemiškos tinkamos pagalbos ir atstovavimo.** „[...] Valdiškos institucijos turi, jeigu atėjau, užsipildai ar ką, niekas su tavim, nei į dūšią lys, nei tau patars, kaip geriau“ (R1M).

9. **Nukentėję bijo pažeidėjų keršto, gėdinasi dėl patirtų išgyvenimų, baiminasi, kad bus patys apkaltinti (antrinė viktimizacija):** „Kas yra čigonas Lietuvoje? Tai yra niekas, nueik į mokyklą – bus blogai, kreipkis į policiją – bus blogai, su kaimynais kaimynystėje tarp lietuvių gyvendamas, irgi yra blogai, nes neduok dieve kas nors iš kiemo dingsta, tu būsi apkaltintas“ (R5M). Tyrime dalyvavę asmenys teigė, kad jie jaučia baimę ir yra nesaugūs susidūrę su teisėsaugos pareigūnais: „Tu žinai, kad tavęs niekas negina, dauguma romų, gal jie turi ką pasakyti, bet jie bijo. Ai, jei jie į mus nereaguoja“ (2 diskusija). Minėtas atvejais, ir kai atvykę pareigūnai iš karto klausia apie galimą teistumą, nors moteris nėra teista: „Iš karto būna pirmas klausimas: „Romė? Teistumą turit?“ (R5M).

Tyrimo duomenys rodo, kad gali pasitaikyti atvejų, kai ne tik nekviečiama policija, bet ir konfliktus nereaguoja ir niekas iš aplinkinių gyventojų: „Romai dažnai būdavo užpuolami, namuose, gatvėje, romų švenčių metu [...], į namus ateina, į kiemą, į namus. Kybartuose buvo metinės, žmonės sėdi, čigonai stalus darė, užvažiavo į kiemą su mašinom, šoka, dainuoja, vienam su peiliu dūrė, tai į ranką ar į koją, nežinau. Man atrodo, užpernai šitai buvo. Na, metinės, nieko nedarė žmonės, sėdi, metinės“ (R1M).

Tyrimo dalyviai atvirai reiškia nepasitikėjimą policija ir teigia, kad negalės jaustis patogiai pranešdami teisėsaugos institucijoms, nes niekas negali užtikrinti, kad jie nepatirs pažeminimo, kad pareigūnai elgsis pagarbiai ir saugos aukų savigarbą, įdėmiai klausysis ir gerbs kultūrinius skirtumus. Pavyzdžiui, vienas informantas pasakojo, kad pabėgo iš kavinės, nes iš jo tyčiojosi dėl tamsesnio gymio ir romų kilmės, bet nesikreipė į policiją todėl, nes, kaip teigia, policijoje visi palaiko „savus“, o į mažumą nekreipia dėmesio, nepadedą iškilusiose problemose. Pasak informanto: „Vieni kitus palaiko tik „baltieji“ (R3V). Tikėtina, kad didesnį

pasitikėjimą policija galėtų užtikrinti pačių teisėsaugos pareigūnų tautinė įvairovė policijoje ir kitose institucijose, nes diskusijos ir interviu metu kartais iškildavo tema apie policininką (-ę) ar socialinį (-ę) darbuotoją iš romų bendruomenės. Kita vertus, įdomu pastebėti, kad dėl pačių romų nuostatų, romų kilmės asmenys, įdarbinti policijoje, susilauktų pasmerkimo iš dalies romų bendruomenės atstovų. Kreiptis į teisėsaugos institucijas romų kilmės asmenims trukdo ir aplinkinių abejingumas, nesikišimas. Informantai ne kartą minėjo, kad jiems nepadėjo kaimynai, nereagavo aplinkiniai ir mokytojai, socialiniai darbuotojai ir teisėsaugos pareigūnai laikėsi nuošalyje, net ir matydami smurtą viešoje aplinkoje.

3.4. Romų bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms

Tyrimo dalyvavę romų kilmės asmenys pagalbos gauti nesitiki. Dažniausiai pagalbą jiems suteikia atskiri asmenys, bendruomenių lyderiai, tačiau pagalba nėra sisteminė. Pokalbiuose su informantais ir diskusijos metu ne kartą buvo minėta romų atstovavimo valstybės institucijose, įskaitant teisėsaugos institucijas, tema: romų, dirbančių šiose institucijose, nėra. Informantai užsimena, kad romų bendruomenės atstovai pačiose institucijose nedirba, todėl dažnai ir nesulaukia pagalbos. Pavyzdžiui, tyrimo Marijampolėje metu, socialinė darbuotoja paminėjo, kad jei mažiau išsilavinę romai nori kažkokios pagalbos, visad reikia eiti kartu ir jiems padėti, nes be pagalbos vieni savo problemų jie negali išspręsti: „*Galiu tik tiek pasakyti, yra žemesnis romų sluoksniš, mažiau raštingi, tai visą laiką tu turi eiti [padedantis asmuo] šalia*“ (socialinės darbuotojos pastaba interviu su R1M metu). Pasak tyrimo dalyvių, pačiose institucijose yra pastebimas nenoras pagelbėti romų kilmės asmenims: „*Nei [įsigilins], nei tau patars, kaip geriau. Kelios minutės, jos valandą kavą gers, bet atėjai, tai koks mano reikalas, galvos neskauda jiems [...], lietuviam pataria, nes dauguma turi įvairių pažįstamų, čia yra pažįstamų, tai, sako, tai ten mano tas, tas draugas, tu ten tą padėk, ir eina tokie*“ (RM1).

Bendruomenės **palaikymo reikia ir švietimo įstaigose**, kuriose yra ir gerosios praktikos pavyzdžių: „*Mokytojai bando pakovoti už vaikus, kurie patiria patyčias mokyklose, ir pamoko kitus, kad tyčiotis nevalia*“ (R4M). Pasak tyrimo dalyvių, tokie gerosios praktikos pavyzdžiai egzistuoja, bet jie yra reti. Tyrimo dalyviai tiek interviu, tiek diskusijų metu teigė, kad situacija pamažu gerėja, tačiau daugelis problemų, kurias reikia spręsti, lieka. Pasak diskusijų ir interviu dalyvių, pagrindiniu romų bendruomenės poreikiu išlieka **nuostatų ir stereotipų apie romų bendruomenę keitimas**, nes būtent stereotipai trukdo tinkamam romų bendruomenės asmenų dalyvavimui švietime ir darbo rinkoje. Pasak tyrimo dalyvių, mokykla turėtų būti institucija, kuri suteikia pamatus vaiko pasaulėžiūros formavimui, tačiau tyrimo duomenys rodo, kad mokykla yra puiki terpė vystyti diskriminacijos, netolerancijos, stereotipų bei patyčių apraiškas, kur vyrauja abejingumas romų problemoms, o tinkamos pagalbos sunku sulaukti tiek mokyklose, tiek kreipiantis į socialinius darbuotojus, policiją ar kitas institucijas.

Vertinant, kokios atsakomosios priemonės ir (ar) veiksmai siūlomi, kokie tiriamųjų romų poreikiai ir lūkesčiai siekiant užkardyti neapykantos incidentus, išryškėja **lyderystės bei pagalbos poreikis**. Pvz., interviu metu informantai teigė, kad ne tik policijoje nedirba nė vienas

romas ar romė, bet ir socialinės integracijos paslaugas teikiančiose organizacijose taip pat nėra daug dirbančių romų ar romių darbuotojų, o tyrėją tyrimo metu lydėjusi romė pasakojo, kad jau daugelį kartų bandė įsidarbinti savivaldybėje ir ne kartą kreipėsi su prašymu skirti „etata“ romų problemoms spręsti. Apibendrinant galima teigti, kad siekiant geriau padėti romų bendruomenės asmenims spręsti jų problemas **reikia kompleksinės pagalbos**. Visų pirma, **didesnis romų bendruomenės atstovavimas pačiose institucijose**, patyčių prevencija mokyklose, informacija (ypač žodinė), kur galima kreiptis, kokia pagalba dėl neapykantos kalbos gali būti suteikta, kontaktų su lietuvių bendruomene stiprinimas, švietimo ir integracijos programos, skirtos romų raštingumui didinti bei žinioms apie žmogaus teises stiprinti.

4. LGBT bendruomenės tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai

4.1. LGBT bendruomenės pažeidžiamumo pobūdis

Tyrimas rodo, kad LGBT asmenys stengiasi būti neatpažinti ir nematomi. Suvokdami, kad gyvena priešiškoje visuomenėje, informantai nesiryžta atskleisti savo seksualinės tapatybės, todėl, remiantis tyrimo duomenimis, galima daryti prielaidą, kad didesnę tikimybę atvirų įžeidimų ar fizinio smurto patirti turi matomą lyties raišką turintys asmenys bei „atviri“, t. y. neslepiantys savo identiteto LGBT asmenys. Informantų papasakotos istorijos ir patirtys liudija, kad šie asmenys atsiduria konservatyvios tradicijos ir dviprasmiško modernumo sąlytose – įstatymai tarsi ir gina LGBT asmenų teises, tačiau, kaip teigia vienas tyrimo dalyvis, „*žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose, ir žmonių galvose pilna mitų, laikančių homoseksualumą, ir ypač translytiškumą, liga ar išskrypimu*“ (Q7G) ir kitokio seksualinio ir lytinio identiteto alternatyvos yra niekinamos bei matuojamos pagal griežtus lyčių ir socialinius vaidmenis.

Pačios švelniausios neapykantos formos, tyrime dalyvavusių asmenų nuomone, yra susijusios su **aplinkinių asmenų polinkiu diktuoti deramo ir gerbtino elgesio normas**, pvz., piktintis paradais, smerkti LGBT bendruomenę, smerkti homoseksualumą kaip „ligą“, „psichikos sutrikimą“ ar „išskrypimą“. LGBT bendruomenės atstovai, dalyvavę tyrime, tiek interviu, tiek diskusijos metu dažnai minėjo **prietarus ir išankstinį nusistatymą** – neigiamą požiūrį į asmenis, priklausančius ar priskiriamus tam tikrai grupei. LGBT asmenys teigė nuolat girdintys juokelių, pasisakymų apie šią bendruomenę darbovietėse, studijų institucijose ir neformalioje aplinkoje. Šie, pasak informantų, netiesiogiai išsakomi ir „pokalbiuose prie kavos“ girdimi **komentariai, darbe ir artimoje aplinkoje bei perskaitomi socialiniuose tinkluose ar interneto portaluose**, yra ne tik įžeidūs, bet ir verčia LGBT asmenis gyventi „burbule“ – daugeliu atvejų LGBT asmenys pateikia save kaip labai atvirą ir draugišką socialinę grupę, bet, siekiant apsisaugoti nuo neapykantos, šiems asmenis būdinga nepasitikėti kitais visuomenės nariais. Vienas tyrimo dalyvis minėjo: „*Viešojoje erdvėje, kai požiūris reiškiamas anonimiškai, jis būtinai bus neigiamas, tačiau visuomenėje egzistuoja grupelės, kur yra pozityvo, tačiau jos yra uždaros [...]*“ (G7V).

Tyrimo dalyviai teigė, kad juos ypač žeidžia **vieši politikų komentarai**, kurie netiesiogiai prisideda prie neapykantos kurstymo, **žiniasklaidos klaidingas informavimas apie LGBT asmenis, komentarai internete ir socialiniuose tinkluose**. Translytė interviu dalyvė pasakoja: „*Dabar pažiūrėkime į mūsų komentatorius. Norėčiau žinoti jų tikrus vardus bei pavardes ir paklausti, ar visa tai, ką parašė, jie drįstų pasakyti į akis. Man baisu, kai norima pažeminti žmogų, kurio net nepažįsti. Visi šie komentarai yra išraiška to, apie ką kalba: mes įpratę, kad visi mąstyti turi taip, kaip mąstome mes*“ (Q1T).

LGBT asmenys, dalyvavę tyrime, minėjo sulaukę **įžeidimų, komentarų ir įžeidžiančiųjų replikų** tiek visos LGBT bendruomenės, tiek savo atžvilgiu ne tik iš bendradarbių ir pašalinių asmenų, bet ir **iš pačių artimiausių asmenų – tėvų, brolių, seserų, giminaičių, artimų draugų** ir pan. Taip susiduriama su dviguba neapykanta – viena vertus, LGBT identitetas sukelia asmeniui daug vidinių išgyvenimų ir kaltės jausmą; tuo pačiu juos gali atstumti ne tik visuomenė, bet kartais ir draugai, netgi tėvai bei artimiausi asmenys: „*Aš*

manau, kažkaip apskritai su giminaičiais aš nebendrauju jau senai, jau daug metų [...]. Su tolimesniais giminaičiais tai apskritai daugiau problemų, grynai mano šeima, mamos, brolio, tai kažkiek [...] tokio [translyčio asmens] kaip gėdijasi. Mano brolis [...], facebooke draugaut jis iki šiol nėra priėmęs manęs. Bijoji, kad tada visi jo draugai, bendri pažįstami ir giminaičiai sužinos, ir čia bus visiškas įvykis turėti sesę!“ (Q1T). Ta pati translytė moteris pasakoja, kad jaučia, jog „giminės yra ta gėda kažkokia, kaip čia translytė“ (Q1T).

Tyrimo rezultatai rodo, kad LGBT asmenys taip pat **susiduria su institucionalizuotos homofobijos ar transfobijos apraiškomis**. Pvz., vienas tyrimo informantas, translytis asmuo, pasakojo, kad dalis tėvų darbovietėje galimai atsisakė kito jo pažįstamo translyčio asmens teikiamų paslaugų vaikams, teko „pasikalbėti su įstaigos, kurioje dirbo translytis asmuo, vadovais“ (Q3T). LGBT asmenys gali susilaukti ir **tiesioginio priekabiavimo**. Informantas iš Šiaulių pasakoja apie situaciją, kada jį buvo bandoma **viešai pažeminti darbe**: „[...] man visiškai nepatinka, kai kas nors manęs klausinėja apie mano orientaciją. Kai aš dirbau [...], vakarėlis vyko [...] tada, ir ten kažkokia [kalba] išėjo, kažkas tokio, juokeliai apie nevedusius žmones, nes pas mus [darbe] nemažai tų nevedusių, ir mano bendradarbis taip tiesiai kažką užvarė... aišku, išgėręs buvo tipo, kad tai čia žinai, man atrodo, kad tau čia vyrai patinka, ir kažkas maždaug tokio, ir tu dėl to nevedęs, ir taip, žinai, labai šiurkščiai...“ (G7V). Informantas teigia, kad tai buvo vienas pirmųjų atvejų jo gyvenime, kada jį buvo norima viešai pažeminti.

LGBT asmenys, dalyvavę tyrime, pasakojo apie patirtus **žodinius užkabinėjimus ir bandymus pažeminti, užpulti viešosiose vietose, tamsiu paros metu, taip pat viešajame transporte**. Vienam translyčiam informantui pačiam teko susidurti su užkabinėjančiais jaunuoliais dėl jo tapatybės: „Yra buvę keli atvejai, kada gatvėje užgauliai ir įžeidžiančiai replikavo, pašaipiai sakė: „Graziai atrodai...“, kažką tokio“ (Q1T). Dažniau informantai minėjo žodinius užgauliojimus, tačiau keletas jų patyrė ir fizinį smurtą iš nepažįstamų asmenų. Šie informantai pasakojo, kad incidentai buvo įvykdyti kelių asmenų arba asmenų grupės prieš vieną ar asmenų porą. Dažnai tokie incidentai reiškiasi žodiniais įžeidimais, kartais bandoma aukai trenkti, pažeminti pastumiant, apspardant. Pažeidėjai aukų apibūdinami kaip galimai asmenys „su kriminaline praeitimi“, jauni vyrai, galimai apsvaigę nuo alkoholio, ieškantys progos pasilinksminti.

Translyčiai asmenys yra ypač pažeidžiami. Šie tyrimo dalyviai pasakojo apie „prisikabinėjimus“ gatvėje, komentarus, grasinimus, bandymus išprovokuoti muštynes. Tokie incidentai galėtų būti klasifikuojami kaip pramoginiai neapykantos kalbos pažeidimai – galimi teisės normų pažeidimai prieš tam tikrą grupę siekiant pasišaipyti, „pasilinksminti“. Translyčiai asmenys, kurie dalyvavo tyrime, teigė, kad jiems yra daug sunkiau paslėpti savo identitetą: „Man atrodo, kai žmonės nesupranta, tai būna, va čia pana, bachūras, ir čia tas anas, kažkas iš tokių. Kaip ir pavadinant, kaip ir nelabai ko yra. Bet sakau, į [translytes] merginas tas požiūris yra blogesnis negu į trans vaikus, gal dar prisideda tas, kad trans vaikui kažkiek lengviau pasikeist iš dalies su tom operacijom.... su išvaizda pradžioj, kai nori atrodyti, mums [translyčiams vaikams] yra lengviau. Tai tas irgi padeda“ (Q5T). Translyčiai asmenys teigė, kad nors teisiškai lyties keitimas nėra draudžiamas, nėra jį reglamentuojančių teisės aktų⁹.

⁹ Plačiau žr. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. (2019). *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje. Nacionalinė apžvalga*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

Todėl jie gali susidurti su privatumo pažeidimais tikrinant dokumentus (pvz., oro uoste, tvarkant įvairius reikalus bankuose, švietimo įstaigose ar einant į renginius, kuriuose tikrinami tapatybės dokumentai). Nors informantai neminėjo atvejų, kai buvo įžeidžiami dokumentus tikrinančių ar administruojančių asmenų, tačiau patyrė nepatogumų turėdami atsakyti į klausimus apie savo lytį stebint pašaliniams asmenims, o tai pažeidžia translyčių asmenų teisę į privatumą, sukelia psichologinių nepatogumų, konfliktinių situacijų.

Kaip rodo tyrimas, LGBT asmenų **patirtys yra panašios visuose miestuose**, nors Vilnių informantai išskyrė, kaip draugiškesnį miestą lyginant su kitais: „*Apskritai, [gyvenimas Vilniuje] sakyčiau, išpildė mano žemus lūkesčius, kuriuos aš turėjau, apskritai tas socialinis klimatas, tai iš tiesų [vertinu] ganėtinai teigiamai [...]*“ (Q1T). Kita vertus, informantė teigia, kad Lietuvoje pastebi skirtingą tolerancijos lygį skirtinguose miestuose: „*Iš draugų, tai turiu vieną draugę, kuri studijuoja Šiauliuose, ir tai, kad ji translytė, jai sukelia nemažai socialinių problemų. Ko, įtariu, Vilniuje būtų gerokai mažiau. Apie konkretumus jos atveju nelabai ir žinau. Bet įtariu, grupės, kurso bendruomenėje [nemalonumų] buvo*“ (Q1T).

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima teigti, kad **kuo aiškiau pagal išorinius požymius yra „matomas“ LGBT asmens identitetas (drabužiai, makiažas, lyties raiška¹⁰, elgesys (apsikabinimas, susikabinimas rankomis) viešoje vietoje), tuo didesnė tikimybė LGBT asmeniui sulaukti žodinės ar fizinės agresijos**. Tarp LGBT asmenų gėjai ir translyčiai asmenys patyrė agresyvesnius neapykantos incidentus, o lesbietės turėjo „mažiau ką papasakoti“. Taigi, galima teigti, kad kuo asmens lyties raiška labiau matoma, tuo didesnė tikimybė, kad toks asmuo gali tapti potencialia neapykantos auka. Buvimas atviru gėjumi (taip pat aktyvistu (-e), tyrimo dalyvių nuomone, taip pat didina tikimybę tapti neapykantos auka.

Vertinant galimų pažeidėjų tipus informantai vieningai teigė, kad pažeidėjai, kurie gali nusitaikyti į LGBT asmenį, dažniau bus agresyviai atrodantys jauni vyrai, dažniausiai veikiantys mažoje grupėje: „*Nežinau, manau, vis tiek neužpuls bobutės einant į maksimą pirkti bulkos ar duonos. Aš vis tiek manau, taip vadinami marozai. Jau tie žmonės, kurie yra šiek tiek kriminalinio mąstymo, iš esmės. Tie, kurie gyvena, iš esmės, gatvės gyvenimą, nežinau, marozai, skaitosi jie*“ (Q6L). Pasak kito informanto, jam atrodo, kad „*dažniausiai tokie vaikinukai nėra išsilavinę ir neturi ką veikti, taigi, prisikabinti prie kitaip atrodančio žmogaus jiems yra pramoga*“ (Q3T). Dar vienas informantas juos apibūdino kaip „*stoties muzikus*“ (Q7G): „*Na, tarkim, va tie žmonės, va trys tie, nesvarbu, ar trys ar kiek, bet jeigu ne vienas, ne du ir neblaivūs, tai tikrai negerai. Nes, tarkim, grupėj tarp, kažkokį savo ratą jie. Jeigu kažkas iš jų rato ten nepasako kažko ant tokių žmonių ar praeinančių, ar nesvarbu, pastebi, jeigu vienas iš jų nepasako nieko, tai paskui prasideda tokie dalykai kaip prielaidos, kad gal tu esi irgi iš jų, nes tu nieko nesakai čia, nes pas juos yra norma neapykantą skleisti*“ (Q3T). Įdomu pastebėti, kad žeminantieji komentarai ir neapykantos požymių turintys veiksmai gali tapti „ginklu“ ir pačių LGBT asmenų „rankose“. Pavyzdžiui, vienas informantas pasakojo istoriją,

---

¹⁰ Lyties raiška (angl. „gender expression“) apibūdinama kaip ženklų ir simbolių visuma, apimanti individualias lytinės tapatybės raiškos priemones bei aplinkinių gebėjimą šiuos ženklus ir simbolius atpažinti. Kiekvieno asmens lyties raiška yra itin individuali bei glaudžiai susijusi su šio asmens lytine tapatybe. Kita vertus, dviejų tą pačią lytinę tapatybę turinčių asmenų lyties raiška gali būti itin skirtinga. Dėl savo individualumo lyties raiška ir su ja susiję simboliai bei ženklai neturėtų būti ribojami dichotominių „moteriškumo“ ir „vyriškumo“ kategorijų. (Apibrėžimas paimtas iš leidinio „Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje. Nacionalinė apžvalga“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2019).

kai kartu nuomavę būstą jauni LGBT asmenys susipyko tarpusavyje, todėl vienas jų, išsikraustydamas iš nuomojamo buto, pakeitė bevielio ryšio paskyros slaptažodį, o paskyros pavadinime pavartojo translyčius asmenis įžeidžiamąjį epiteta, turėdamas tikslą pažeminti bute gyvenančius asmenis kaimynų akyse.

4.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis LGBT bendruomenei

Informantus **skaudina pastabos, komentarai, patiriami žodiniai užgauliojimai iš pažįstamų asmenų, artimų draugų, šeimos narių**. Jie yra dviejų rūšių: bendri pasisakymai apie LGBT+ grupę arba konkretūs įžeidimai, adresuoti asmeniui. Šiuose pasisakymuose, pamokymuose „kaip elgtis“ dažnai nėra tiesioginės „neapykantos“, tačiau tai yra subtili latentinė tarpasmeninė sąveika tarp: a) LGBT+ asmeniui siunčiamos „visuomenės“ žinutės, kuri nuvertina ir pažemina LGBT+ asmenis kaip visuomenės narius, ir b) griežtų kultūros taisyklių, susijusių su patriarchalinės visuomenės lūkesčiais ir tinkamais lyties vaidmenimis. Interviu metu kai kurie informantai teigė, kad asmeniškai jų juokeliai apie gėjus nežeidžia, tačiau kada juokeliai ir įžeidimai yra nukreipti prieš konkretų asmenį, kai kalbama apie kitą žmogų „už nugaros“, tokios situacijos informantus ypač žeidžia, nes „*taip gali kalbėti apie tave*“ (Q7G).

Tyrimo dalyvius ypač **žeidžia vieši komentarai socialiniuose tinkluose ir žiniasklaidoje**. Vienas informantas teigia, kad kai kurių interneto portalų pastangos šalinti įžeidžiamuosius komentarus yra teigiamas reiškinys, tačiau, pasak jo, komentarų šalinimas labiau atspindi tik žiniasklaidos siekį apsisaugoti nuo teisinės atsakomybės, o atskaitomybė prieš visuomenę yra žiniasklaidai tik antraeilė misija: „*Na, tai aš kažkiek užmetu akį į tuos komentarus, aišku, visų jų neskaitau, nes jų būna daug. Aš manau, jie turi ilgalaikį poveikį, bet nežinau, kaip kiti portalai, bet [vienas portalas] juos pradėjo trinti po kurio laiko, būtent dėl to, kad [baiminasi] teisinės atsakomybės.*“ (Q2G). Informantą skaudina, kad **juokeliai ir įžeidimai yra ir lieka normalizuotas reiškinys**: „*Nes tipo, tai ne norma ir turi daug neigiamos prielaidos, kad tik ten būna iškrypėliai, nesveiki, atseit, su labai psichinėmis problemomis kažkokiom. Aišku, tas viskas persiriša per visą LGBT, visus žmonės šituos, nes panašumų yra. Čia tas toks labai iš sovietmečio, krikščionių, va, iš jų labiausiai tas visas negatyvas kyla [...], žiniasklaida gali iškreipt istorijas*“ (Q3T). Kitas informantas pabrėžia, kad neapykantos incidentai turi poveikį visai bendruomenei: „*Kai gėjų lygos laiptinė buvo padegta, tai irgi ir mane privertė pasijausti nesaugiai, [kaip ir] visus LGBT asmenis. Ir tai yra kaip išniekinimas, viešas, bendruomenės*“ (Q2G).

Tyrimo dalyvavę informantai dažniausiai supranta, kad komentarai, juokeliai nėra asmeninė neapykanta, bet greičiau ekstremali kultūrinių stereotipų išraiška, lūkesčiai dėl vyrų ir moterų elgesio. LGBT asmenų manymu, eiliniai žmonės, taip pat jų draugai, kolegos, artimieji tarsi jaučiasi veikiantys visuomenės vardu ir atstovauja tariamam „visuomenės interesui“, todėl LGBT asmenys kartais **nesulaukia palaikymo ir iš pačių artimiausių asmenų** rato. Pavyzdžiui, tam tikrose situacijose, netgi LGBT draugiški heteroseksualūs asmenys gali neigiamai atsiliepti ar pasisakyti (arba slėpti savo palankų požiūrį) apie LGBT+ bendruomenę dėl aplinkos spaudimo (pvz., darbo vietoje tarp kolegų) ir atsisakyti „apginti“ savo artimus draugus ar kolegas. Būtent toks nepalaikymas ir negynimas veda į situacijas, „*kad*

tokie žmonės, kurie pasityčiojo iš kitų, jaučiasi nelabai baudžiami, nes nieks nieko nesako“ (Q5T). Aplinkinių asmenų reakcija, kai vienas asmuo įžeidinėja kitą, pasak informanto, yra neadekvati – visi tyli ir nekreipia dėmesio (Q5T). Viena vertus, informantui atrodo, kad aplinkiniai stebėdami asmenį, atsidūrusį keblioje situacijoje, supranta ir palaiko, ir nepitaria tam, kuris šaiposi, nepalaiko pažeidėjo (tą, informanto nuomone, galima suprasti iš aplinkinių kūno kalbos), kita vertus, pasak informanto, niekas dažniausiai nesiima ginti asmens, iš kurio yra šaipomasi ir kuris yra užgauliojamas.

Tyrimo dalyvavęs informantas minėjo, kad LGBT asmenys dėl savo orientacijos gali negauti tam tikrų pareigų, nelaimėti konkursų ir panašiai. Jis teigė, kad **darbe nesijaučia saugus**, todėl apie savo orientaciją nekalba (Q7G). Taigi, nuolatinis nesaugumo jausmas ir tikimybė sulaukti komentarų, pašaipų ar net agresijos lemia ir tai, kad informantai stengiasi nebendrauti su nepalankiai į juos žiūrinčiais aplinkiniais ar giminėmis.

Vienas tyrimo dalyvis, homoseksualus vyras, kuris tyrimo metu buvo tranzicijos etape, pasakojo, kad **išgyvenimai dėl identiteto, gyvenimas nuolatinėje baimėje**, sukėlė rimtų psichologinių problemų ir jis bandė žudyti: „*Aš, pagrinde, atsidūriau dėl to, kad man buvo depresija, man atsibodo stengtis, pagalbos ieškoti, kaip ir toks pasidavimas buvo, ir kaip tas savižudybės mėginimas, tai buvo atėję iki to, kad darykit ką norit su manim*“ (Q3T). Informantas pasakoja, kad ilgai nuo patirtų užgauliojimų „išsivystė tokia paranoja, visiškai pasitikėjimo nebebuvo, bijojau aplinkos, žmonių, viešų vietų, tai kelis metus atsiribojau visiškai. Paskui pradėjau save rast, kiti tave labiau supranta ir lengviau jau šiandien, kuriu savo ratą“ (Q3T)¹¹. Informantas pasakoja ne tik apie psichologinius išgyvenimus, bet ir poveikį kūnui, miego sutrikimus, teigia, kad „*po mokyklos atsirado tas vengimas, žmonių, viešų vietų, dėl daug ko susiklostė, ne vien dėl to. Gal nenorėjau išvis būt pastebėtas, kažkaip ne savim jaučiausi [...]*“ (Q3T). Kalbėdamas apie negatyvų požiūrį ir įžeidimus iš vadovo darbe, pasakoja: „*Paskui buvo taip, kad pabudavau naktimis iš niekur nieko ir nežinau, ar čia dėl to, kad įtampą tokią sukuria, na, nes bijojau sutikt darbe [su vadovu] ar ten kalbėt, ką pasakys, o su kitais nebuvo tokių problemų*“ (Q3T).

Kalbėdamas apie ilgalaikį patyčių, žodinių užgauliojimų mokykloje poveikį informantas pastebi: „*Na, gal šiandien pajuokausim, rytoj gal prisiminsime, bet paskui tai užsitęsia savaitėm, mėnesiais, metais, tai jau nefaina. Jo, kur ta riba sunku pasakyti. Na, aš atkentėjau ten [mokykloje] du metus, aišku, du pagrindiniai ten įžeidinėjo visokiais žodžiais, paskui aš jau atsiribojau nuo klasės*“ (Q3T).

Tyrimo dalyvavę informantai minėjo, kad atskleidus savo seksualinę orientaciją gali kilti pavojus, kad **nuo incidentų gali nukentėti ir LGBT asmenų artimieji**, ypač tėvai: „*Nežinau, mane jau nervina, kad pradeda mano mamai kažką kalbėt, kad va, aš taip nesielgčiau, paskui [mama] sako man ir nervinasi dėl to [...]*“ (Q5T).

Tyrimo dalyvavę informantai minėjo, kad nuolat **turi būti budrūs viešosiose vietose**: „*Na, bet čia Lietuvoj, aš neįsivaizduoju, kad eičiau su mergina, labai demonstratyviai eičiau ir bučiuočiausi ten, ta prasme, visuomenėje*“ (Q6L). Kitas tyrimo dalyvis teigia: „*Aišku, aš kuo mažiau stengiuosi viešosiose vietose, lauke, tarkim, kur nereikia, ten nesirodau, nerodau*“

---

¹¹ 2019 m. rugpjūčio mėn. šis informantas savo paskyroje socialiniame tinkle paskelbė apie užpuolimą, per kurį jis buvo parodęs sąmonę: „*Neapykantos nusikaltimai #dailylife [...]. Priėjo & išjungė, don't remember daugiau*“ (žr. išsamesnį aprašymą dalyje „Tyrejo patirtys“).

savo saviraiškos, nes žinau, kuo gali baigtis, kad neapykanta tai yra“ (Q3T). Jis turi slėpti savo identitetą viešosiose vietose, nuolat patiria nesaugumo jausmą. Kalbėdamas apie baimę pasirodyti viešoje vietoje su makiažu priduria: „Aš ne, nebent tokį [makiažą], kur nesimatyty. Tai saviraiška labai priklauso nuo to, kokia reakcija gali būti kitų žmonių. Tai jei save saugai, tai na, jos nerodyk ne vietoj ir ne laiku. Jeigu gali. Kai kurie nelabai gali, todėl nukenčia skaudžiau. Aš kaip tą pastebėjau ir supratau, kad gerai, dėl savo gerumo pakentėsiu, nesirodysiu [...], kai kurie [makiažą naudojantys draugai] nesiribojo, todėl gali gauti neigiamos reakcijos [...], tas kliuvo, kad pravardžiuot, mane erzint. Na, pydaras, gėjus, homo, tai šitais žodžiais“ (Q3T).

Remiantis tyrimo duomenimis, galima teigti, kad **translyčiai asmenys patiria stipriausius emocinius išgyvenimus, jaučiasi nelaimingi**, nes visuomenė juos mažiausiai palaiko, aplinkiniai keistai reaguoja. **Translyčiai asmenys išgyvena nerimą ir lyties keitimo, ir hormonų terapijos pradžios laikotarpiu:** „Yra buvę, kai prieina žmonės, atkreipia dėmesį, kad kažkaip kitaip atrodau, kad kažkas kito“ (Q1T). Žinoma, aplinkinių žmonių pastabumas parodo ir tai, kad pokyčiai iš tiesų yra matomi: „Tam tikra prasme džiaugdavausi, nes tai yra kaip ir patvirtinimas, kad vyksta kažkas, kad keičiuosi [pasakoja apie hormonų terapiją]“ (Q1T). Pasak translyčių tyrimo dalyvių, **didžiausia problema – profesinė sritis:** „Tai buvo baimė, iki tam tikro lygio buvo baimė apskritai dėl mano priklausomybės nuo universiteto, kiek tas gali turėti įtakos [kad baigtų studijas]“ (Q1T). Visuomenei trūksta elementarių žinių apie translytiškumą, dėl to aplinkiniams kildavo „keistų“ ir net įžeidžiančių klausimų: „Kad ir darbe, labai norėtusi, baigti eiti tuo, nes tai labai kenkia man, psichologinė savijauta, bet tiesiog, kol neturiu alternatyvų ir nežinau [...], dalis mano [vaikų] [informantės darbas susijęs su paslaugų vaikams teikimu] atsisijojo, ypatingai šitie [tėvai], kurie suveda galus, kad čia tas pats asmuo yra, tai tiems, kuriems jie neigiamai sureagavo, aš manau, kad tiesiog [lankosi su vaikais] pas kitus [specialistus]“ (Q1T).

Vienas tyrimo informantas pasakojo, jog kitų žmonių **įžeidinėjimai** jį tik dar labiau **skatina nepasiduoti, kažką kurti ir padaryti kažką provokuojančio:** „Man kai taip vyksta, tada norisi labiau kurti kažką agresyvaus, na, ta prasme, agresyvaus, ne tai, kad agresyvaus, bet provokuojančio, mane, pavyzdžiui, tai kaip tik užveda, supranti, padaryt kažkokį kūrinį, parašyt kažką tokio, supranti, ir visiškai nepasiduoti“ (Q7G).

Kitas tyrimo dalyvis teigia, kad **vienas būdų priešintis neapykantai yra išvažiuoti gyventi į kitą šalį:** „Kai kurie išvažiuoja, aš nesakyčiau, kad tai gelbėjimasis, nes priklauso nuo to noro, kažkas tokio, kaip tu nori gyventi [...]. Na, [man] yra tekę pagalvoti, bet priklauso, kur geriau tau, geriausia, aš manau, Lietuvoje, jeigu bus, kad negaliu gyvent, tai aišku tada kažkur, kažką ieškosiu kitur. Dabar galiu gyvent, tai ir gyvenu“ (Q3T).

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad kuo labiau (dėl lyties raiškos arba dėl neatitikimo heteronormatyviniams lyties standartams) yra (ar gali būti) matomas ar aplinkinių pastebimas asmens priklausymas LGBT bendruomenei, taip pat ir tuo atveju, jei asmuo yra viešai žinomas ar atsiskleidęs, tuo didesnė tikimybė, kad toks asmuo gali patirti žodinius užgauliojimus artimoje aplinkoje (iš artimųjų, giminaičių) ir socialiniuose tinkluose (iš nepažįstamų arba mažai pažįstamų asmenų) bei žodinę ir fizinę agresiją viešojoje vietoje. Paplitę juokeliai, apkalbos ir nepagarbūs epitetai kuria nemalonią aplinką, todėl LGBT asmenys stengiasi išlikti nematomi ir viešumoje, ir darbo vietose. Tie tyrimo dalyviai, kurie neslepia savo identiteto, teigė, kad apsiriboja tik savo grupe, artimais ir patikimais kolegomis

ir draugais, t. y. atsiskiria ir gyvena „burbule“. Netolerantiška aplinka ir žodinis bei fizinis smurtas (patirtas tiek mokykloje, tiek vėlesniais gyvenimo etapais) sukuria **ilgalaikį nesaugumo pojūtį**. Tyrimo dalyviai taip pat jaučiasi nesaugūs ir dėl savo artimųjų, nes viešas LGBT asmenų atsiskleidimas taip pat sukelia nesaugumo jausmą ir jų šeimų nariams (tėvams, broliams). Kartais tai lemia ir LGBT asmenų atsiribojimą nuo šeimos narių, giminaičių ar draugų – vienas tyrimo dalyvis teigė, kad tarp savo artimųjų „tyčia“ neturi heteroseksualių draugų, laisvalaikiu bendrauja tik su homoseksualiais asmenimis. Nors tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad lesbietės jaučiasi saugesnės nei gėjai, tokia prielaida nebūtų visiškai tiksli. **Pažeidėjo dėmesį dažniausiai atkreipia asmens išorė ir lyties raiška, tačiau, kaip rodo tyrimas, priklausomai nuo situacijos ir lesbietės, ir gėjai gali tapti pažeidėju „taikiniu“**. Translyčių asmenų padėtis šiuo atveju yra labai apsunkinta, o tyrimas parodė, kad translyčiai asmenys patiria didžiausių sunkumų dėl lytinės tapatybės, o šališkumu motyvuotos patyčios, užgauliojimai ir fizinis smurtas prieš translyčius asmenis gali būti ir įvairių psichologinių išgyvenimų (depresijos, miego sutrikimų, bandymų žudyti) priežastimi.

4.3. Neapykantą kurstančių kalbų ar neapykantos nusikaltimų latentiško lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priežastys

Tyrimo dalyvavę LGBT asmenys nėra linkę dėl žodinių neapykantos požymių turinčių incidentų iškart kreiptis į teisėsaugos institucijas. Interviu metu informantai minėjo, jog labiau tikėtina, kad jie **praneštų apie patirtą incidentą tik tokiu atveju, jei įvyktų fizinis užpuolimas** ar būtų padaryta rimtesnė žala kūnui: „*Na, čia aišku, jau apie fiziškai pradėtų mane daužyti ar mušti, ar grėstų pavojus mano gyvybei ar sveikatai, tai čia faktas*“ (Q6L). Tačiau informantai yra **linkę nekreipti dėmesio į žodinius įžeidimus, juos sumenkinti ir teigia, kad neturi laiko apie visus atvejus pranešti**: „*Bet jeigu man kažkas iš šalies sakytų į nugarą, na, aš, ta prasme, nesu toks žmogus, kuris karštas yra ir įsiaudrina greitai, ar įsižeidžia, man laiko gaila kreipti į jį dėmesio. Jeigu man jis nereikšmingas žmogus, jis leptelti bando man. Tai sakau, iki kur ribos, na, ta prasme, nesakys man artimas eidamas iš paskos, mes kalbam apie tuos, kurie bando iš šalies tave...*“ (Q6L). Tyrimo dalyvavęs informantas teigia, kad „*nusikaltimas kiekvienam yra individualus dalykas*“ (Q7G). Pasak tyrimo dalyvių, kai neapykantos nusikaltimas yra smurtinis, jį yra lengviausia identifikuoti. Kitas informantas teigė, kad „*bet koks neigiamo tikslo turintis kipštelėjimas [fizinis veiksmas]*“, jau galėtų būti kvalifikuojamas kaip neapykantos incidentas (Q7G). Kita vertus, reagavimas į situaciją „*kuomet iš balkono kažkokia močiutė jį išvadina pydaru, vos pamačius du vaikus susikibusius už rankų*“ (Q7G), pasak informanto, **priklauso „nuo to, koks esi žmogus – šaltų nervų ar jautruolis“** (Q7G).

Įvairūs incidentai informantų gyvenime vis dėl to kartais įvyksta, tačiau apie juos nepranešama, o **konfliktas išsprendžiamas vietoje**: „*Rimčiausia situacija buvo, kai vyko pirmasis ar antrasis paradas, kuris labai buvo apkalbėtas televizijoje. Savaitė iki to, reiški, na, šou viso to parado, ar ten dvi savaites, o visa žiniasklaida, socialinė medija visur ten kunkuliuoja, ir aš išeinu iš traukinio, ir tokie geziukai su treningais ten sukinėjasi, na, o aš tada nešiojau ilgus plaukus iki pečių beveik, auskarai pas mane būdavo, žinai, na, toks žinai, kaip*

*pankas, bet pastebimas, žinai, dar plaukai buvo dažyti sruogom, na, ir mane užsipuolė, užsipuolė, pradėjo ant manęs varyti, žinai, gaidy, tu ten ta ta ta jau, žinai, kaip tik ten begali, na, bet ten apsauga buvo netoli...“ (Q7G). Informantas pridūrė, kad nedaug trūko iki muštynių, tačiau Vilniaus geležinkelio stoties apsauga greitai sureagavo ir pažeidėjai pasišalino. Šis tyrimo dalyvis, homoseksualus asmuo iš Šiaulių, pasakoja, kad jam nei teisėsaugos institucijos, nei aplinka pasitikėjimo nekelia. Jis pasakoja apie situaciją, kai prie jo buvo pradėta kabinėtis Šiauliuose, kavinėje, ir apsauga jiems pasiūlė tiesiog išeiti su tais, kurie kabinėjosi, ir išsiaiškinti viską lauke (Q7G). Tyrimo dalyviai minėjo, kad **elektroninėje erdvėje daromi pažeidimai** prieš LGBT asmenis taip pat **lieka nepastebėti ir ne visi komentarai ištiriami**. Informantai minėjo, kad dažnai mato įvairius užgaulius komentarus, pašaipias replikas, skirtas įžeisti LGBT asmenis internete ir socialiniuose tinkluose: internete ir socialiniuose tinkluose komentatoriai aktyviai komentuoja straipsnius LGBT temomis, ir tokie komentarai, kurių tikslas – pažeminti ir sumenkinti LGBT bendruomenę, prisideda prie neapykantos reiškinių „normalizavimo“. Pasak tyrimo dalyvių, LGBT teises ginančios organizacijos negali vienos išspręsti visų šio reiškinių sukeliamų problemų, be to, diskusijos ir kai kurie interviu dalyviai atkreipė dėmesį, kad kartais gali būti sunku nustatyti ribą tarp neapykantos kalbos ir teisės reikšti nuomonę, dėl to įrodyti neapykantos kurstymą yra sunku.*

Informantai teigia, kad dėl kiekvieno incidento **nėra įmanoma kreiptis, nes nėra aišku, kaip pranešti ir kaip jis būtų kvalifikuojamas**, todėl apie įvairius patirtus įžeidimus ir skaudinančiuosius dalykus kalbasi tik su savo artimiausiais draugais ir artimaisiais, kurie supranta. Taip pat vienas iš būdų įveikti įtampą, dėl patirtų incidentų ir kurių sukelia nesaugumas dėl savo identiteto, yra humoras: *„Apie šituos dalykus juokaujam, nežinau, gal mes taip išsiliejam, kai apie tą negatyvą juokaujam. Vienas ant kito kažką sakom juokaudami. [...] Su kuo daugiausiai bendrauju, su tuo ir atvirauju“* (Q3T).

Tyrimo dalyviai **neturi aiškaus supratimo, kur pranešti apie neapykantos incidentus**. Jiems buvo užduodami klausimai, ką jie darytų, kokios pagalbos ieškotų, jei nuspręstų, kad incidentas pakankamai rimtas. Tyrimo dalyviai nedaug žino, kur galima kreiptis ir pranešti apie neapykantos incidentus. Dažniausiai informantai teigė, kad kreiptųsi „į policiją“. Jei ir žino, kur kreiptis, kartais informacija būna nelabai tiksli arba net klaidinga: *„Mes nelabai turim, kiek žinau, apskritai įstatymo, reglamentuoto, ar būtų kažkokia baudžiamoji atsakomybė už tokią veiklą, tai kol mes to neturim, tai aš manau, kad nelabai kas ir bus“* (Q1T). Taigi, tikėtina, kad net ir rimtų neapykantos požymių turintys incidentai lieka neužfiksuoti. Vienas informantas minėjo, kad pasikonsultuotų su savo draugu, teisininku, ir pirma, reikia kreiptis į policiją, *„bet sinchroniškai ir į gėjų lygą“* (Q7G). Po to informantas susimąsto ir sako, kad galbūt netgi pirmiau kreiptųsi į gėjų lygą, kadangi žino, jog ten dirbantys teisininkai gali suteikti konsultacijų. Antras dalykas, pasak informanto, skambinti draugams teisininkams ir klausti patarimo, kur tokioje situacijoje reiktų pirmiau kreiptis ar kur eiti. Trečias dalykas būtų *„permąstymas, kurie draugai dirba telikuose, socialinėj medijoje, ir pasikalbėčiau, kaip iš to išgauti reikiamą garsą“* (Q7G). Informantas taip pat sako, kad *„galima visame tame įsukti Facebook, kuris vis dar yra labai populiarus“* (Q7G).

Dėl įvairios tarpusavio **pagalbos LGBT asmenys kreipiasi vieni į kitus**, tokios neformalios tarpusavio „konsultacijos“ vyksta socialiniuose tinkluose, tiek asmeninėmis žinutėmis, tiek ir uždaroje socialinių tinklų grupėse. Pavyzdžiui, informantas pasakoja, kad yra pataręs *„vaikinukui 16 ar tai 17 metų“*, kuris *„viešoje erdvėje internete pasiviešijo esąs gėjus*

ir iš kaimynų sulaukė daugybės keiksmų bei įžeidinėjimų, negana to, vaikinukas buvo užsipultas gatvėje“ (Q7G). Informantas teigė, kad susirašinėjo su šiuo vaikinu apie jo santykius su tėvais, vaikas teigė, kad tėvai žino apie jo orientaciją, tada informantas pasiūlė papasakoti tėvams apie užpuolimą ir įžeidinėjimus, taip pat nurodė kreiptis į gėjų lygą. Tačiau informantas taip ir nesužinojo, kuo viskas baigėsi. Žinoma, ne visi tokie susirašinėjimai internete vyksta vien tik dėl neapykantos incidentų.

Apibendrinant galima teigti, kad nors įstatymuose ir yra numatoma atsakomybė už neapykantos kurstymą ir nusikaltimus, tyrimo dalyviai susiduria su jos apraiškomis, tačiau neturėdami informacijos ir žinių, informantai su **neapykanta dažniausiai kovoja pasyviai: ignoruodami pažeidimus, sumenkindami jų svarbą, konsultuodamiesi tarpusavyje su draugais ar pažįstamais, turėjusiais panašių patirčių.** LGBT asmenys teoriškai yra apsaugoti įstatymais, tačiau dėl problemos latentiskumo, neapykantos grėsmė išlieka: „*Kai viskas yra atsibodę, tu gali verkti, klykti, žudyti arba pasislėpti už ironijos kaukės“ (Q7G).*

Tyrimo dalyvavę informantai teigė, kad **neįmanoma kreiptis dėl visų patirtų incidentų**, nes jų yra tiesiog per daug, o policija turi „rodyti lyderystę“: „*Jie [policija] turi lyderystę parodyti ir formuoti kažkokius naujus standartus. Dažnai jie irgi pakankamai atsargiai kalba šiomis temomis, tarsi bandydami išbalansuoti savo populiarumą [...]. Kai policija darė apklausą, gal buvo šiek tiek komiška situacija, kai klausia, ar jums pastaruoju metu grasino? Taip. O kas grasino? Man išvardint? Nes tikrai labai daug žmonių rašo grasinančių žodžių ir aš tiesiog nekreipiu dėmesio“ (Q2G).*

Informantas prisimena atvejį, kai jis viešai pasisakė socialiniuose tinkluose dėl kito viešo asmens įžeidžiančių komentarų apie LGBT bendruomenę: „*Tai ten sulaukiau tikrai daug grasinimų, tiesiog, pamatysiu gatvėj, ten, suluošinsiu, užmušiu ir visokie keiksmazodžiai ir pan. Bet tiesiog, nežinau, aš žinau tiek, tokie grasinantys, neapykantos kurstantys komentarai lydi mane [...]*“ (Q2G). Informantas teigia, kad **nebeteikia skundų** dėl komentarų, ir pabrėžia, kad to nebedaro, nes yra nusivylęs tuo, kaip teisėsaugos institucijos traktavo anksčiau teiktus jo skundus: „*Susiformavo tokia praktika irgi, kad teismai nesiima, ta prasme, atmeta tuos tyrimus, nes policija gana aktyviai teikia skundus dėl neapykantos kurstymo, bet teismas vis atmesdavo“ (Q2G).*

Kita vertus, tyrimo dalyvavę informantai tiek interviu, tiek diskusijos metu išsakė nuomonę, kad pareigūnai stengiasi padėti nukentėjusiems asmenims nepriklausomai nuo jų asmenybės ar identiteto. Tyrimo dalyvavusi lesbietė policijos pareigūnė pasakoja: „*Aš buvau nuvažiavus keletą kartų į iškvietimą, kai buvo buitinis konfliktas tarp gėjų, ir buvo labai taikiai išspręsta situacija, buvo atsižvelgta į abi puses, nebuvo jokių badymų pirštu, kad tu esi toks, vat, tu esi toks ir spręskit jūs patys tą situaciją. Tiesiog buvo taktiškai sureaguota, tai buvo smurtas artimaj aplinkoj tarp abiejų gėjų ir mes gerai išsprendėm tą situaciją. Aš mačiau, būdama policijos pareigūnė, stovėdama su uniforma, aš matau saviškius žmones, kad štai, aš atvykau pas juos, ir man norisi pasakyti kažką tokio, na, kitaip atrodo palaikyti, kad super, super, jūs gyvenat kartu. Bet kadangi aš policijos pareigūnė, turiu reaguoti tik tiek, kiek aš įgaliota tuo metu dirbti su jais, ir aš jaučiuosi labai gerai“ (Q6L).*

Remiantis interviu su policijos pareigūne įžvalgomis, galima teigti, kad LGBT teisėsaugos pareigūnų matomumas darbe gali padėti ir pakeisti kitų pareigūnų galimas homofobiškas nuostatas. Kita vertus, LGBT teisėsaugos pareigūnams atsiskleisti ir būti savimi darbe yra sudėtinga. Ši informantė pasakojo apie policijai skirtus mokymus LGBT asmenų

teisių tema, kurių metu kai kurie pareigūnai reiškė homofobiškas nuostatas dėl homoseksualaus lektoriaus: „Kai [lektorius] liepė užduoti klausimus mums visiems ant lapukų ir mesti į stiklainį, nes gal mus kažkas domina, buvo tokių klausimų: kada tavo pirmas kartas? Ar tu čiulpi? Ar tu kažką darai? Ar tu leidi į užpakalį? Ir pan., ir jiems tai prikolos, jiems tai juokelis, jie atėjo pasilinksmit. O aš sėdėjau ir man visą laiką buvo džiugu, nes [lektoriai] sakė, yra policijoj daug LGBT, yra gaisrininkų, yra medikų, yra visur [...] (Q6L).

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima teigti, kad apie neapykantos incidentus prieš LGBT asmenis nepranešama nes:

1. **Informantai, nors ir žino, kad gali kreiptis į policiją, bet neturi aiškaus supratimo, kaip tą padaryti.**

2. **Dvejoja ar kreiptis į policiją, ar į LGBT asmenų teises ginančią organizaciją.**

3. **Nesikreipia, nes nenori patirti nemalonių išgyvenimų dar kartą.** Informantams svarbu ir tai, kad pranešęs apie neapykantos incidentą asmuo nebūtų pakartotinai viktimizuojamas: „Aš žinau, kad tai kainuotų labai daug nervų, kaip tik nenoriu formuoti savo kaip aukos poziciją“ (Q2G); Informantas, tiesiogiai pranešęs apie incidentą, pasakojo: „[...] na, žodžiu, ir tada gaisrininkai išvažiavo ir atvažiavo policija, ir aš nusprendžiau išsakyti savo versiją. Na, tiesiog ji buvo labai šiurkščiai priimta, ypač pareigūnė moteris, policininkė, tiesiog mane bandė nukirtinėti, aš vis tiek norėjau pasakyti savo versiją, na, ir tada jinai pasakė, tai nusikabinkit vėliavą, kol visas namas nesudegė“ (Q2G).

4. **Mano, kad jų skundas nebus traktuojamas rimtai, kalba apie nujaučiamas pareigūnų homofobiškas nuostatas, kad policininkai gali ir pasišaipyti.** Vienam informantui buvo pasakyta, kad jis pats kaltas dėl incidento, nes demonstruoja savo kitokią orientaciją: „Labai atsainiai, na, tiesiog aš sakau, [...] aš pasijutau pažemintas“ (Q2G). Lesbietė policijos pareigūnė sutinka, kad policijos pareigūnai ne visada moka parodyti jautrumą: „Aš nežinau, gal tokio lankstumo, jeigu žmogus jau yra tokioj būsenoj, kai yra ant verkimo ribos, ir jis negali normaliai papasakoti savo tos situacijos. Trūksta tokio žmogiškumo, kad štai dabar bus toks ir toks procesinis veiksmas, jūs turit atsiminti, papasakoti, kaip viskas, kas įvyko, galite rodyti emocijas, tai yra normalu, bet turit mums papasakoti. Aš nežinau, labai abstrakčiai aš čia kalbu, žiūrėti reikia į konkrečią situaciją, bet sakau, jeigu tu kiekvienam darbe išsaugosi būtent tą žmogiškumo lankstumą, tai tada nekils tų problemų“ (Q6L).

5. **Nepasitiki pareigūnų kompetencija, abejoja, ar pažeidėjai bus nubausti, teigia, kad neapykantos motyvas laikomas antraeilium ir bylos perkvalifikuojamos.** Pareigūnai, kaip rodo tyrimo duomenys, gali nesusikalbėti vieni su kitais, pradėtam tyrimui gali trūkti integralumo ir nuoseklumo tarp pačių pareigūnų: „Jis [kitas pareigūnas] buvo daug sukalbamesnis ir net bandė taisyti blogai pradėtą pareigūnės dialogą, matyt, pats suprato, jog toji pokalbį pradėjo negražiai“ (Q2G); Kitam informantui atrodo, kad efektyvesnis kelias spręsti incidentus yra viešumas, bet ne policija: „Geriau pasikliauti žiniasklaida negu policija“ (Q7G). Jis teigia gavęs tokį patarimą iš teisininko: „Būsi kaltas, suimtas tu visada, neik. Net jei ir nekaltas esi, jeigu ir kaltas, tu vis tiek neik [į policiją]“ (Q7G).

6. **Incidentai pačių LGBT asmenų nelaikomi labai rimtais, ypač, jei yra žodiniai, ir nebuvo tiesioginio pobūdžio:** „Tai vėlgi sakau, aš asmeniškai, kadangi esu nelabai įžeidi kažkokia, tai tikrai nekreipčiau dėmesio, jeigu man kažkas rektų už nugaros „lezbė eina“ (Q6L).

7. **Daug neapykantos kalbos atvejų įvyksta internete, todėl pranešti apie kiekvieną įžeidimą ar komentarą socialiniuose tinkluose ir internete nėra įmanoma.**

8. **Informantams neaišku, ar kiekvienas atvejis gali būti laikomas neapykantos incidentu, ypač tada, jei tai – „vienkartinis“ įžeidimas ar komentaras.**

9. **Patyrę tiesioginius incidentus, LGBT asmenys gėdijasi, nenori atskleisti savo tapatybės; informantai nepasitiki teisėsaugos institucijomis dėl duomenų atskleidimo.**

10. **Incidentai išsprendžiami vietoje, pvz., pasišalinama siekiant išvengti pažeidėjų, nereaguojama į provokaciją ir pan.** Informantas turėjo bičiulį, kuris buvo ryškios išvaizdos ir atvažiavo į Šiaulius, tuomet jiedu ėjo per miestą ir juos užpuolė agresyvių paauglių būrys. Paauglių būrys juos išvadino gėjus žeminančiaisiais epitetais. Norėdami išvengti situacijos, jie „kažkokiais būdais išsinėrė iš to agresyvių paauglių būrio“ (Q7G). Tai įvyko šviesiu dienos metu. Abu nukentėję asmenys jautėsi blogai, tačiau nepranešė policijai, nes nebuvo sužaloti, be to, nenorėjo, kad kas nors sužinotų apie jų seksualinę orientaciją.

11. **Problemas sprendžia konsultuodamiesi vieni su kitais tiek tiesiogiai, tiek per socialinius tinklus.** Dažniausiai tokia tarpusavio pagalba apsiriboja emocine parama.

4.4. LGBT bendruomenės poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms

Tyrimo dalyvavę informantai supranta, kad įvairūs nesusikalbėjimai ir nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis ir pareigūnais atsiranda dėl netinkamos komunikacijos su galimų pažeidimų aukomis tyrimo procese, tačiau deklaravo, kad „policija turi mentalitetą padėti žmogui“ (1 diskusija). Vis dėlto buvo išreikštas ir **poreikis, kad pareigūnai jautriau traktuotų nusikaltimų aukas, o padarę klaidas atsiprašytų:** „[policija] viešai pripažino, kad jos [pareigūnės] elgesys buvo nederamas, tačiau jis neatsiprašė ir ji irgi neatsiprašė. [...] Ne, tai reikia atsiprašyti, išmokti savo klaidas“ (Q2G). Diskusijoje išsakyta nuomonė, kad tarp pareigūnų gali būti įvairias nuostatas turinčių asmenų, taip pat ir priešišku LGBT bendruomenei, tačiau diskusijos dalyviai teigė, kad šios nuostatos negali būti priežastis neprofesionaliai atlikti tyrimo. Tyrimo dalyvavę informantai teigia, kad **reikia daugiau pareigūnų profesionalumo:** „Tai taip taip taip... profesionalumo, bet bandė man ten pasakyti, tai čia apkaltinau tą pareigūnę, jinai nėra tyrėja, ji tiesiog budinti pareigūnė, ir suprasti tarp eilučių man čia reikėjo. Čia jie būna mažiau profesionalūs ir jie yra reikalingi, kad jie tik užfiksuotų tą informaciją, o tyrėjai būna kiti, bet, na, atrodo nesąmonė, pasakė, bet vis tiek jos elgesys buvo nederamas“ (Q2G).

Homofobinės nuostatos ir tarp pačių LGBT asmenų, pasak kito tyrimo dalyvio, taip pat prisideda prie to, kad atvejai apie neapykantos incidentus yra „nurašomi“ ir nėra traktuojami adekvačiai. Tyrimo rezultatai rodo ir **pačios bendruomenės aktyvinimo poreikį:** „Kažkokia linija kaimiečiams būtų į naudą, gera pagalba“ (Q7G). Jis taip pat pamini **lytinį švietimą mokyklose:** „Nes vaikų nereikia laikyti dėžutėse“, taip pat **konsultacijas homoseksualiems paaugliams:** „Būtų didelė pagalba vaikui, nesuvokiančiam, ko jis nori, kodėl jo troškimai kitokie nei aplinkinių ir panašiai“ (Q7G).

Taip pat reikia **neapykantos nusikaltimų prieš LGBT asmenis viešinimo**, nes tai padėtų keisti ir teisėsaugos institucijų, ir visuomenės nuostatas: „Kai [pamini viešą

neapykantos atvejį] trenkė į veidą porai einančiai, tai jie irgi nebuvo vieši žmonės, bet paviešino tą istoriją, kaip tik tada [teisėsaugos institucijos] perkvalifikavo visą sudėtingumą, bet vėlgi, aš manau, kad yra svarbu netgi paminėti, kad, manau, policija, policijos komunikacija, yra politinė iš tiesų šiuo metu ir labai yra stengiamasi pelnyti visuomenės palankumą ir policija yra viena iš daugiausiai pasitikėjimo turinčių institucijų Lietuvoje.“ (Q2G).

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad ne tik dalis visuomenės, bet ir dalis teisėsaugos institucijų pareigūnų, gali turėti priešišką požiūrį į LGBT asmenis, todėl **pareigūnams reikia daugiau žinių apie LGBT asmenų poreikius**. Tyrimo dalyvis teigia, kad **didesnis LGBT asmenų matomumas tarp teisėsaugos pareigūnų** taip pat galėtų prisidėti sprendžiant tolerancijos ir neapykantos problemas: „*Nes tarkim ir ta lesbietė pareigūnė¹², kodėl ji bijojo atsiskleisti savo aplinkoje ar iki galo laisvai reikšti savo mintis. Tai ne dėl to, kad jai trūko kompetencijų, ir ne dėl to, kad jai trūko supratimo apie LGBT žmones, nes ji pati yra lesbietė, bet tik dėl tos sukurtos atmosferos darbe, o kas kuria tą atmosferą, tai kuria patys. Ta prasme, vadovai kuria, nes nuo vadovo požiūrio priklauso, kokios pasekmės lauks už tam tikras išreikštas idėjas, ar kartu, kaip ir juokelius ir pan. [...] nusiųsti tą aiškia žinutę, ir būtų sutaupę tų pinigų, ir nereikėtų čia jokių papildomų kompetencijų“ (Q2G).*

Reikia ir lyderystės pačiose teisėsaugos institucijų struktūrose, išreiškiančios palaikymą LGBT asmenims, raginanti LGBT asmenis, dirbančius policijoje, atsiskleisti ir gerbti įvairovę.

Tyrimas rodo, kad neapykantos kalbos ir nusikaltimų požymių turinčios veikos dažnai netraktuojamos rimtai ir pačių LGBT asmenų, todėl apie daugelį incidentų yra nepranešama ir jie neužregistruojami, todėl reikia **didesnių pastangų tikslinti LGBT neapykantos nusikaltimų apskaitą**.

Tyrimas translyčių asmenų atžvilgiu parodė, kad yra **poreikis duomenų apsaugos ir privatumo užtikrinimo klausimais mokyti darbuotojus**, dirbančius, pvz., pasų kontrolės punktuose ir kitose vietose, kur atliekama dokumentų patikra. Tyrimo dalyviai teigė, kad yra didelių skirtumų tarp pareigūnų kompetencijų: vieni pareigūnai stengiasi padėti asmeniui ir užtikrinti, kad asmuo nebūtų pakartotinai viktimizuojamas, tačiau ne visada komunikacija su nukentėjusiais asmenimis yra tinkama. Tai rodo, kad reikia tam tikro elgesio kodekso, paslaugų teikimo standarto, kaip turėtų būti kalbama su nukentėjusiais asmenimis – pareigūnai turėtų žinoti ne tik „ko paklausti“, bet ir „kaip paklausti“.

Objektyvios informacijos trūkumas, ypač mokyklose, gali paskatinti patyčias ir nusikaltimus vėlesniame gyvenime ir versti LGBT jaunimą slėpti savo identitetą, todėl teisėsaugos institucijos, veikdamos kartu su švietimo institucijomis ir mokyklomis, galėtų padėti mokykloms tapti saugesne ir draugiškesne vieta LGBT jaunimui.

Translyčiai asmenys atsiduria dviprasmiškoje situacijoje, kadangi neišvengia problemų, susijusių ne tik su lyties keitimu ir teisiniu jo pripažinimu, bet ir su atsainiu požiūriu į privataus gyvenimo gerbimą. **Informacijos stoka yra vienas didžiausių trukdžių**, prisidedančių prie neigiamų visuomenės nuostatų apie translyčius asmenis formavimosi. Žinių apie translyčių asmenų poreikius stinga visiems: patiems translyčiams asmenims, specialistams ir medicinos darbuotojams (psichiatrams, psichologams, psichoterapeutams,

---

¹² Taip pat ir viena iš šio tyrimo informančių, kurią į tyrimą rekomendavo įtraukti informantas Q2G.

endokrinologams). Teisininkams ir politikams trūksta politinės valios priimti tinkamus sprendimus dėl translyčių asmenų teisių užtikrinimo ir apsaugos, ir jie vangiai reaguoja į LGBT organizacijų ir bendruomenės aktyvistų pastangas.

5. musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenių tyrimo neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčių incidentų atžvilgiu rezultatai

5.1. musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenių Lietuvoje pažeidžiamumo pobūdis

Šioje dalyje analizuojami 2-ų atskirų grupinių diskusijų su musulmonais ir kitos rasės asmenimis ir 14 interviu (7-ių interviu su musulmonais ir 7-ių interviu su kitos rasės asmenimis) duomenys. Analizuoti šių pažeidžiamų grupių situaciją neatskiriant vienos grupės nuo kitos nuspręsta visų pirma todėl, kad šios abi grupės turi nemažai panašumų: tiek musulmonai Lietuvoje, tiek kitos rasės asmenys gali tapti pažeidėjų aukomis dėl atpažįstamumo pagal išorinius požymius (vyrai – dėl tamsesnio gymio, musulmonų moterys – ir dėl galvos apdangalų). Taip pat dalis tyrime dalyvavusių informantų priskyrė save abiem grupėms (pvz., pilietis iš Nigerijos, studijuojantis Lietuvoje, Kolumbijos pilietis, vedęs Lietuvos pilietę ir dirbantis Lietuvoje, keletas informantų studentų iš Indijos ir vienas iš Irano). Visi šie asmenys taip pat buvo ne ES šalių piliečiai, turintys laikiną leidimą gyventi ar dirbti Lietuvoje arba nuolatinio gyventojų statusą. Diskusijoje su musulmonų bendruomene dalyvavo asmenys, turintys pabėgėlio statusą arba laikiną apsaugą. Taigi, visi tyrimo dalyviai yra kartu ir imigrantai, be to, juos sieja ir tai, kad beveik visi (išskyrus vieną musulmoną vyrą ir musulmonę moterį ir vieną kitos rasės informantą, kuris taip pat identifikuoja save ir kaip musulmoną, ir kaip LGBT asmenį) negali gerai kalbėti lietuviškai ir juos visus sieja imigracijos, kultūrinio šoko ir adaptacijos Lietuvoje patirtys. Kita vertus, analizuojant šių grupių situaciją dėl galimų neapykantos incidentų, musulmonų ir kitos rasės asmenų patirtys vienu metu yra ir labai panašios, ir labai skirtingos, todėl abiejų grupių palyginimas ir kontrastavimas leidžia geriau atspindėti jų situaciją.

Diskusijose ir interviu su musulmonais ir kitos rasės asmenimis apie neapykantos kalbos ir nusikaltimo požymių turinčius incidentus, tyrimo dalyviai teigia, kad nors **Lietuva vertinama, kaip pakankamai saugi šalis kitos rasės asmenims ir musulmonams, neapykantos incidentai prieš juos yra galimi**, nepriklausomai nuo lyties ar amžiaus, nes tai vizualiai matoma asmenų grupė. Nors informantai sutinka, kad dauguma gyventojų yra draugiški, tačiau „yra žmonių, kurie labai nemėgsta atvykusių iš kitų šalių“ (M1V), dėl ko **kitos rasės asmenys ir musulmonai informantai jaučiasi nemėgstami, atskirti nuo visuomenės**. Situacijos prieštaravimą rodo ir tai, kad interviu metu, uždavus pirmąjį klausimą, kaip, musulmono informanto nuomone, Lietuvoje yra žiūrima į musulmonus, interviu prasideda žodžiu „*baisiai*“ (M2V), kita musulmonė informantė pačioje pradžioje interviu, tik uždavus šį klausimą, atsako: „*Žinau daug blogų istorijų*“ (M7M). Informantas iš Indijos, gyvenantis ir studijuojantis Kaune, apibūdina Lietuvą kaip pakankamai saugią šalį, bet teigia, kad jo vengia

grupės draugai: „*Jaučiu, kad jie mūsų nemėgsta, bendrauja tik vieni su kitais*“ (M1V), ir kartu pamini, kad vyresnio amžiaus moteris, kuri jam nuomoja būstą, elgiasi su juo itin draugiškai. Musulmonė informantė iš Pakistano, studijuojanti Klaipėdoje, sako, kad yra „pasimetus“: jai Lietuva atrodo draugiška šalis, bet „*visi aplinkiniai man sako, būk atsargi [...], taigi, aš pasimetus*“ (M6M). Informantas, kuriam tyrimo metu buvo 18 m., ir kuris save identifikuoja ir kaip kitos rasės asmenį, ir kaip LGBT asmenį, ir kaip musulmoną, atvyko su šeima gyventi į Lietuvą vaikystėje, apie savo išgyvenimus pasakoja šitaip: „*Praėjus metams po atvykimo [...], gal čia paauglystės reikalai man prasidėjo [...], prasidėjo ir patyčios [...] dėl visko [...], dėl to, kad mes su sese buvom vieninteliai ne europiečiai mokykloje*“ (K4V). Kitas informantas, prieš atvykdamas gyventi į Lietuvą, 7-erius metus gyveno Vokietijoje. Save identifikuojantis kaip kitos rasės asmenį ir musulmoną pasakoja, kad per tuos metus, kuriuos praleido Vokietijoje, turėjo tik 2 įvykius, kurių metu patyrė užgauliojimus. Gyvendamas Lietuvoje vyras teigė galintis įvardyti daugiau negu 20 tokių įvykių, nutikusių per 2-jus metus: „*Aš esu kilęs iš Kolumbijos. 99 atvejais iš 100 aš sulaukiu juokelių apie Pablo Escobarą, narkotikus ir ar aš turiu kokaino... Ir žmonės mano, kad tai yra labai juokinga ir kad tai yra kažkas, kas priimtina man. Tačiau taip nėra. Ir žmonės to nesupranta*“ (K5V).

Diskusijoje su musulmonais ir kitos rasės asmenimis išsakytos nuomonės, kad aplinkinių nepasitikėjimas ir galima neapykanta kyla **dėl stereotipų, kultūrinio uždarumo, menkų žinių apie kitų šalių kultūrą ir religiją**. Pavyzdžiui, interviu metu musulmonas informantas pasakojo, kad atsikraustęs gyventi į Lietuvą susidūrė su **žodiniais komentarais, viešu pažeminimu** (gatvėje) vien dėl to, kad yra musulmonas (M2V). Informantų musulmonų nuomone, vietiniai gyventojai apie musulmonus yra susidarę stereotipinę nuomonę remdamiesi informacija **apie teroristinius išpuolius**: „*Kokie mes teroristai? Kodėl jie užsipuola gatvėj ir šaukia man „Alach akbar“, tai jie mane terorizuoja, tai jie teroristai [...], mokykloj, gatvėj, jie man šaukia „Alach akbar“*“ (M7M). Tokie asmenys, pasak šios informantės, kurie tyčiojasi, gali būti ir mokyklos moksleiviai, kurie pažįsta auką („*bendrabutyje aš turėjau patį baisiausią gyvenimą*“ (M7M), ir pašaliniai asmenys, užkabinėjantys gatvėje žodžiais „*babuška*“ ir „*tu baisi*“ (M7M).

Informantai negalėjo tiksliai įvardinti, kaip dažnai tai vyksta, bet minėjo, kad tokie **žodiniai užkabinėjimai nėra reti**. Pasak musulmono informanto, lietuviai, kurie nėra keliavę, tokią nuomonę susidaro iš „*media, televizijos ir žurnalų*“ (M2V). Kitas informantas teigė, kad tarptautinio terorizmo įvykiai neretai susiejami su visa musulmonų bendruomene: „*Po nemalonaus įvykio musulmonams Naujojoje Zelandijoje, žmonės komentavo, jog taip ir turėjo nutikti... Paskui buvo parašyta, kad jeigu jie dar pabandys, kažkoks tai dalykas, nežinau, tada jiems taip ir turi nutikti*“ (M4V). Informantas teigia, kad tapatindami visus musulmonus su teroristais, asmenys, rašantys **komentarus internete ir socialiniuose tinkluose**, kursto neapykantą. Tačiau informantas pabrėžia, jog tai vyksta ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse. „*Teroristai, susprogdins, lietuvių nebeliks*“ – ironiškai pastebi informantas (K4V).

Nors tarptautinio terorizmo įvykiai buvo vienas svarbiausių diskusijoje ir interviu su musulmonais Lietuvoje išskirtų veiksnių, galinčių išprovokuoti neapykantos incidentus ir neapykantos prieš musulmonų bendruomenę kurstymą (tiek virtualioje erdvėje, komentarų būdu, tiek ir žiniasklaidoje nušviečiami tarptautiniai terorizmo įvykiai), tačiau musulmonai, kaip ir kitos rasės asmenys, **dėl savo matomumo (dėl išvaizdos, o musulmonės moterys – ir dėl galvos apdangalų) gali patirti žodinę agresiją**. Pasak tyrimo dalyvių, aplinkiniams kliudo

musulmonių moterų netipiška apranga, gausus vaikų skaičius šeimoje ar valgymo ypatumai, kitos rasės asmenys teigia, kad aplinkiniams netinka jų odos spalva ar apskritai išvaizda. Pavyzdžiui, musulmonė informantė pasakojo, kad su mama [abi dėvėjo hidžabą] išėjęs pasivaikščioti į parką Karoliniškėse Vilniuje, prie judviejų priėjo gerai angliškai kalbanti iš pažiūros jauna moteris. Iš pradžių ji buvo labai draugiška. Mergina, kurios mama nekalba angliškai, teigia nuoširdžiai papasakojusi moteriai apie savo gyvenimą: „[...] *ji manęs išklausinėjo, iš kur aš, kiek man metų, ką čia veikiu, apie Lietuvą, ir aš tokia kvailė, taip nekaltai, ai, maniau, ji tokia maloni moteris, tokia miela, šnekučiuojasi su mumis, jau maniau bus mano nauja draugė, ir mes taip šnekam ir šnekam, ir kai jau baigėm [pokalbį], ji staiga pradėjo rėkti ant mūsų „fuck you, go home motherfucker“.* Pradžioje aš labai išsigandau [...], ta moteris, ji atrodė išsilavinusi ir elegantiška, kalbėjo labai gerai angliškai [...], o mano mama, dar arabiškai man sako, papasakok jai ir apie tą, ir apie tą, ir ji [pažeidėja] sužinojo labai daug [privačios] informacijos apie mus, kaip mes čia atvažiuojam, su kuo ir kur gyvenam... viską... ji tik klausinėjo, aš pati jos nieko nepaklausiau... [...] Paskui ji rėkė „go back home, go back home, Lithuania don't have money“. Mano tėvas čia turi verslą, mes mokam [mokesčius], mes neimam [neatimam pinigų iš lietuvių]“ (M7M). Kiti asmenys, pasak informantės, į jų incidentą parke nereagavo.

Tiek musulmonai (ypač musulmonės moterys), tiek kitos rasės asmenys, jaučiasi nuolat „stebimi“ viešosiose vietose: „Aš dėviu hidžabą, jie žiūri į mane viešosiose vietose [...], vyresnės moterys, autobusų stotelėse, kai kurios man šypsosi, kai žiūri į mane [...], aš nežinau, gal jos bijo musulmonų, gal ir draugiškai susidomėjusios [...], gal mano hidžabas jas domina, gal mano odos spalva [...], aš pasimetus“ (M6M). Informantė pasakoja: „Kartą aš pirkau traukinio bilietą ir eilėje stovėjęs vyresnio amžiaus vyras paklausė, iš kur aš esu, atsakiau, kad iš Pakistano ir jis buvo toks susižavėjęs“ (M6M). Kitas informantas teigia, kad pirmosiomis dienomis Kaune jausdavosi nejaukiai, kadangi eidamas gatve sulaukdavo nemažai nužiūrinėjančių žvilgsnių: „Pradžioje, kai tik atvykau į Kauną, į mane žiūrėdavo daugybė žmonių, kadangi aš atrodžiau kitaip, o tai jiems buvo neįprasta. Tačiau Lietuvoje daugėja tarptautinių studentų, todėl dabar to stebėjimo nebejaučiu, jie jau priprato“ (K1V). Kitos rasės ir musulmonai informantai pripažįsta, kad sulaukia smalsių ir kartais nemalonių ir nedraugiškų žvilgsnių iš aplinkinių **ir didmiesčiuose, ir mažesniuose miestuose:** „Yra tas jausmas, kad kai vaikštai, matai, kad žmogus žiūri į tave nuo apačios iki viršaus“ (5 diskusija su musulmonais). Viena diskusijoje dalyvavusių moterų pasakoja, kad kartais aplinkiniai keistai žiūri į ją nebūtinai tik dėl išvaizdos ar aprangos, bet ir dėl didelio vaikų skaičiaus: „Ir dar vienas dalykas yra, kad kai pamato, kad mes ateinam su trim ar keturiais vaikais, matosi, kad kai lipi į autobusą ar eini į parduotuvę, tai žiūri taip ir nepatenkinti“ (5 diskusija). Didmiesčiai, informantų nuomone, yra kiek tolerantiškesni kitų religijų ir kultūrų asmenims: „Tai vietovės tikriausiai skiriasi ir žmonių mąstymas skiriasi“ (5 diskusija).

Viešoje vietoje yra pažeidžiami ir musulmonai, ir kitos rasės vyrai. Musulmonai ir kitos rasės informantai pasakojo apie **užgauliojimus, grasinimą ginklu, muštynes gatvėje ir patirtus fizinius sužalojimus (dūrį peiliu).** Musulmonas informantas prisimena atvejį, kai į jo darbo vietą Vilniaus senamiestyje užėjo moteris, kuri paprašė stiklinės vandens ir paliko keistą ranka parašytą laišką, kuriame, informanto nuomone, buvo reiškiamas neapykanta prieš musulmonus. Ta informacija, pasak informanto, buvo neapykantos incidentas prieš jį kaip musulmoną (arba prieš musulmonus apskritai, nes informanto darbovietėje yra ir daugiau

darbuotojų musulmonų). Kitas informantas pasakoja apie incidentą Kaune: „*Turguje močiutė priėjo prie jo ir paklausė „iš kur tu esi?“ Jis pasakė, kad iš Turkijos. Ir iškart [moteris] sakė, kad teroristas, ar neužteko tiek nužudyt, ar mus irgi nužudysite?“* (M4V). Vienas informantas pasakojo, kad Vilniaus miesto centre einant per gatvę neblaivus vyras jam praeinant sušaukė: „*Arabas, arabas!*“ (M4V).

Kitos rasės informantas Naujų metų išvakarėse su savo draugais planavo eiti į Kauno miesto centrą sutikti Naujuosius metus. Kadangi bandymai išsikviesti taksi buvo nesėkmingi, jie nusprendė nueiti pažiūrėti į stotelę, galbūt dar yra važiuojančių autobusų. Išėję iš bendrabučio informantas ir jo draugai pamatė priešais ateinančią grupelę žmonių – maždaug 8 žmones, 3–4 iš jų buvo moterys, likusieji – vyrai. Du buvo girti, jie net nekalbėjo, informanto nuomone, jie atrodė kaip negerai žmonės. Vienas iš tų, kurie buvo girti, rankose nešėsi fejerverką ir staiga nusitaikė į informantą ir jo draugus tarsi norėdamas į juos iššauti fejerverką. Nepaisant to, kad spėjo pasitraukti, jie išsigando, nes nežinojo, kokio tipo buvo fejerverkai ir ar jie galėjo sprogti. Tuo metu asmuo, kuris metė fejerverką, priėjo prie informanto ir jo draugų ir nerišlia anglų kalba pasakė, jog Lietuva yra labai pavojinga, bloga šalis, bei pasidomėjo, iš kur jie atvykę. Vėliau vienas iš girtų grupelės žmonių staigiai prišoko prie juodaodžio informanto draugo ir bandė jį sumušti. Tačiau asmuo, prieš tai nusitaikęs fejerverką į informantą ir jo draugus, nustūmė užgaulioją ir bandė juos apsaugoti. Vėliau viena iš moterų taip pat bandė smurtautoją sustabdyti (K1V). Informanto nuomone, galbūt moteris atlaidžiau žiūrėjo į juos dėl to, kad jie čia atvyko laikinai ir nėra priežasties ant jų pykti, jie negalėtų užimti vietinių gyventojų darbo vietų, įsitvirtinti šalyje ir panašiai. Informantas nesikreipė į policiją, nes mano, kad policija gali padėti tik vietiniams, o spręsti atvykėlių problemas jie tarsi neturi laiko ir motyvų: „*[Indijoje] policija padeda vietiniams, kalbantiems ta pačia kalba. Todėl spėju, kad taip pat yra ir Lietuvoje*“ (K1V). Tiriamojo nuomone, tai buvo neapykantos nusikaltimas ir tuo pačiu rasizmo apraiška, nes šis Naujų metų išvakarėse įvykęs incidentas buvo nukreiptas į jo draugą, kuris yra tamsesnės odos spalvos.

Diskusijoje dalyvavęs kitos rasės informantas papasakojo apie **užpuolimą ir sužalojimą peiliu**: „*Buvau padurtas visai prie pat studentų bendrabučio. Tai buvo prie šalia esančios parduotuvės IKI, stovėjusi „pižonų grupuotė“ („marozai“). Mano draugui kelis kartus buvo sulaužę nosį. [...] jie visada pasišalina, kai atvyksta policijos pareigūnai. [...] Sykį kažkas sudaužė butelį ir vijosi mane*“. Informantas diskusijos metu labai susijaudino, ir tik po kurio laiko pratęsė pasakojimą apie smurto patirtį: „*Jie stovėjo prie IKI įėjimo, rūkė, gėrė alų ir tada tai atsitiko per dvi ar tris minutes. Jie iš pradžių bandė mane apvogti, bet dėl kažkokio nesusipratimo jie man įdūrė į ranką [informantas parodė kairiosios rankos riešą su randu]. Manau, kad tai įvyko dėl mano išvaizdos, dėl to, kad turėjau tą dalyką ant galvos, nes esu indas [...]*“ (4 diskusija su kitos rasės asmenimis).

Kitas informantas, 20 metų vyras, iš Indijos atvykęs studijuoti iš į Kauną, teigė: „*Aš turėjau daug incidentų, bet papasakosiu tik kelis*“ (K1V). Kartą eidamas gatve (jis ėjo kairėje gatvės pusėje, nepažįstamasis – dešinėje) jis buvo netikėtai **užpultas gatvėje grasinant ginklu** – nepažįstamasis pamatė informantą, greitai perėjo į kitą gatvės pusę ir išsiėmė ginklą, galintį sukelti laikiną paralyžių (angl. „taser“ – ginklas, laidais prijungtas prie baterijų). Pagrasinęs ginklu užpuolikas paliepė atiduoti pinigų, tačiau informantas išsitraukęs piniginę parodė tik skyrelį, kuriame nebuvo pinigų. Tada nepažįstamasis paprašė atiduoti laikrodį, tačiau tuo metu vaikas jo nedėvėjo. Galiausiai užpuolėjas paklausė, ar informantas turi bent vieną eurą.

Tyrimo dalyvis teigia: „*Manau, kad jis nebūtų padaręs nieko panašaus bet kuriam baltaodžiui, ir žinoma, jis mane pavadino nigeriu*“ (K1V). Iš šio interviu galima daryti prielaidą, kad nusitaikydami į užsienio piliečius užpuolikai tikisi lengviau gaunamo „grobio“, kadangi vietiniai galimai gintūsi ar šauktūsi pagalbos.

Kitos rasės asmenys gali nukentėti **viešajame transporte**, taip pat **paslaugų vietose – parduotuvėse, užkandinėse, baruose**. Pavyzdžiui, kitos rasės informantui yra tekę nukentėti viešajame transporte Kaune. Jis sulaukė grasinimų ir buvo vejamas lauk iš Lietuvos: „*čiurka, važiuok iš čia*“ (K4V). Kitos rasės informantas prisiminė atvejį, kai kartu su sese važiavo autobusu. Tuo pačiu autobusu važiavo vaikai iš gretimo namo. Jie stebėjo ir žiūrėjo į juos ir visi vienu metu pradėjo šaukti: „*Kinai kinai [...], jų akys yra siauros*“ (K4V). Musulmonė informantė teigia, kad kartą Vilniaus viešojo transporto vairuotoja per greitai uždarė duris ir taip ją prispaudė tarp autobuso durų. Tyrėjui paklausus, galbūt vairuotoja jos nepastebėjo, ir patikslinus, kad taip gali atsitikti bet kuriam keleiviui, skubančiam į nuvažiuojantį autobusą, ji tvirtai teigė, kad buvo suspausta tyčia. Po šio incidento ji sakė: „*Aš verkiau tris dienas*“ (M7M). Kitos rasės tyrimo dalyvis pasakojo, kad kartą jis nuėjo į greito maisto užkandinę ir atsistojo į eilę, norėdamas užsisakyti maisto. Prie kasos stovėjo du suaugę vyrai, lietuviai, ir vienas iš jų netikėtai priėjo ir pasakė: „*Fuck you, motherfucker*“. „*Tada aš pagalvojau: vau, be to, jis buvo girtas, galėjau tai užuosti iš jo kvapo*“ (K1V). Paklausus, kaip tiriamasis jaučiasi, kai susiduria su panašia situacija, jis teigia: „*Na, aš jaučiuosi blogai... aš nepykstu ant jų, aš nesu to tipo žmogus, kuris greitai įsižeidžia. Aš būnu tiesiog pasimetęs. Nes aš nepadariau nieko – neišprovokavau jų tai pasakyti, tiesiog laukiau eilėje užsisakyti sumuštinio*“ (K1V). Informanto teigimu, dažniausiai įvairiais būdais užgaulioti arba pasityčioti bando jaunesni vyrai.

Kitas musulmonas informantas taip pat prisiminė atvejį, kai padarė nedidelį pažeidimą **vairuodamas ir jį sustabdė policija**. Tuo metu automobilyje su juo buvo musulmonė moteris, dėvinti hidžabą. Policijos pareigūnai, pasak informanto, užuot tik paskyrę baudą, pradėjo klausinėti, kas ta moteris, ir pasityčiojo iš jos, tikrino dokumentus, uždavinėjo nekorektiškus klausimus, pažeidžiančius poros privatumą, domėdamiesi, ar moteris yra jo žmona ir ar jis ištikimas žmonai, šaipėsi iš jo, nes esą važiuoja su „svetima“ moterimi. Kitos rasės tyrimo dalyvis iš Azijos, nors ir turi vairuotojo pažymėjimą, bet vengia vairuoti. Jis prisiminė atvejį, kai vairuojant jo mamai gretimoje juostoje sustojusio automobilio vairuotojas vaizdavo siauras akis ir tyčiojosi. „*Nenoriu vairuoti mašinos vienas ir su savo šeima, jei mašinoje nebus nors vieno balto žmogaus [...], jaučiuosi saugus, tik kai esu su kitu žmogumi, kuris yra lietuvis [sarkastiškas pastebėjimas]*“ (K4V).

Incidentai ir nemalonios situacijos gali nutikti ir **privačiose gyvenamosiose erdvėse, kaimynystėje arba šalia namų**. Kitos rasės ir kitaip atrodantys informantai gali susidurti su sunkumais **nuomodamiesi būstą**. Musulmonas informantas pabrėžia, kad nemokant lietuvių kalbos gali atsirasti komunikacijos problemų išsinuomojant butą, nes savininkai nori gerai pažinti žmones, kurie jame gyvens, o patys taip pat negali susikalbėti anglų kalba. Informantas prisimena ir kitą istoriją, kurioje buto savininkas neišnuomojo buto vien dėl to, jog į jį norėjo įsikraustyti turkas: „*Savininkas sakė, jog nenuomosiu buto turkui, neduodam šito buto turkams*“ (M4V). 21 m. mergina iš Turkijos, nešiojanti hidžabą ir nuomojanti butą kartu su kitomis hidžabą dėvinčiomis merginomis, nusprendė susipažinti su laiptinės kaimynais ir nunešė jiems dovanų tradicinių turkiškų saldumynų. Kaimynas, pasak informantės, buvo nustebintas, jis paėmė dovaną, bet kartu ir įžeidė informantę: „*Jis pasakė, tikiuosi nepadarei*

čia kokios [blogos] magijos [su ta dovana]?” (M5M). Tada kitas kaimynas, buvęs laiptinėje, replikavo: „O aš nežinojau, kad Lietuva priima pabėgėlius? [...] aš jaučiausi labai blogai, verkiau visą naktį [...], bet po kurio laiko vaikinai, kuris klausė, ar nepadariau kokių burtų, po kokių kelių valandų jis man irgi atnešė dovanų [...], po kurio laiko, dieny, su kaimynu, kuris mus pavadino pabėgėlėmis, pradėjome sveikintis, o maždaug prieš mėnesį jis pasakė, kokios mielos kaimynės mes esame“ (M5M).

Neapykanta kitos rasės asmenims ir musulmonams gali kilti ir iš šeimos narių, artimųjų ar giminių. Tyrime dalyvavęs kitos rasės asmuo ir taip pat musulmonas buvo sudaręs santuoką su Lietuvos piliete. Informantas pasakoja, kaip jo uošvis reiškė neigiamas nuostatas dėl jo: „Ji [draugė] man sakė, kad jos tėvas, pavyzdžiui, nepritarė, jog ši turėtų net musulmonų draugų, tik lietuvius, tai jos tėvas nėra šimtu procentu patenkintas, kad mes su ja esame santykiuose, vien dėl to, kad aš esu musulmonas. Jo svajonė buvo, kad jo dukra turėtų šeimą su lietuviu vyru“ (K5V). Buvusios žmonos tėvai iš Panevėžio buvo labai priešiška nusiteikę prieš informanto santykius su jų dukterimi. Jie netgi nevengė įžeisti pavadindami jį „juodu“, „juoduoju“. Informantas pasakoja, kad buvusios žmonos tėvai ragino dukrą nutraukti visus ryšius su juo: „Buvusios žmonos tėvai buvo visiškai prieš mane nusiteikę, jie vadino mane „juodu“, „juoduoju“. Jie spaudė ją, kad ji paliktų mane, iki tokio lygio, kad jie palaikė idėją [...] tam, kad šią [santuoką] sugriautų“ (K5V). Tyrime dalyvavęs jaunas informantas iš Azijos teigė, kad ilgą laiką buvo gėda draugams pasakyti, kad jo mama yra musulmonė, nes dėl to sulaukdavo pašaipų komentarų: „Aš žinau, kad tu ne toks [...], tu esi musulmonas“ (K4V).

Diskusijų su kitos rasės asmenimis informantai teigė, kad įvairūs **nemalonūs žodiniai komentarai apie kitas kultūras girdimi vidurinėse mokyklose ir aukštojo mokslo institucijose.** Pavyzdžiui, kitos rasės ir musulmonas informantas teigė, kad studentai ir kartais dėstytojai, universitete nenori matyti moterų su galvos apdangalais: „[universitete] tikrai nėra patenkinti dėvimu galvos apdangalu“ (M4V). Iš diskusijoje ir interviu išryškėjusių temų, galima susidaryti įspūdį, kad kartais mokytojams ir dėstytojams būdingas **kultūriškai neįtaigus elgesys** kitos rasės asmenų ar musulmonų atžvilgiu. Kitos rasės ir musulmonas informantas pasakojo, kad nors **vidurinėje mokykloje**, kurioje jis mokėsi Kaune, dirbo daug supratingų ir palaikančių mokytojų, tarp jų buvo ir vienas „labai aštriai pasisakantis apie musulmonus [...], jis yra krikščionis, tikybos mokytojas, ir jis labai nemėgsta ir gėjų. Jis sako, kad jau geriau gyventi su nusikaltėliu. Juos (gėjus) reikia pravalyti“ (K4V). Musulmonė informantė **mokykloje** teigia nuolat girdėdavusi: „Tu būtum tokia graži, jei nusiimtum skaras“ (M7M). Kartą ji negalėjo vaidinti mokyklos spektaklyje, nes mokytoja jai pasakė: „Vaikeli, tu musulmonė, mums [spektakliui] reikia gražios su plaukais. Tai buvo taip skaudu“ (M7M)¹³. Informantė teigia, kad mokytoja manė, kad nėra nieko blogo taip pasakyti: „Bet žinai, kai tau 18 metų ir kas nors taip pasako, tai labai skaudu“ (M7M).

Diskusijos su kitos rasės asmenimis dalyvė pasakojo apie dėstytoją, kuri galimai netinkamai elgėsi su kitataučiais studentais: „Turime vieną dėstytoją, kuriai buvo uždrausta vesti paskaitas tarptautiniams studentams [...], apie ją netgi yra pranešta policijai. Bet ji vis dar dėsto šiame fakultete, nes kitas yra tik Vilniuje, Kaune tai yra vienintelis, bet dabar jai

¹³ Ši informantė interviu metu didžiavosi savo vaidmeniu Lietuvos nacionalinio dramos teatro spektaklyje „Dreamland“ (rež. Mantas Jančiauskas), kuriame vaidino ne tik profesionalūs aktoriai, bet ir imigrantai bei pabėgėliai.

leista dėstyti tik lietuviams“ (4 diskusija). Pasak diskusijos dalyvių, vyresnio amžiaus universiteto dėstytojų vertybių sistemoje svarbią vietą užima lietuviškumo puoselėjimas ir svetimtaučių nepripažinimas ir nuvertinimas (4 diskusija).

Kitos rasės asmenys ir musulmonai pasakojo, kad jaučiasi nemėgstami ir vietinių studentų ir gali nukentėti nuo **žodinių užgauliojimų ir komentarų bei priekabiavimo požymių turinčių veikų nuo studijų draugų**. Informantas, Irano pilietis, gyvenantis Kaune, minėjo jį persekiojusią studijų draugę, kuri socialiniuose tinkluose aktyviai sekdamo ir komentuodavo **neapykantos grupių** skelbiamą informaciją, ir, pasak informanto, save neteislingai „apskelbusi“ žyde, ėmė jį persekioti viešai užgauliodama kitų draugų akivaizdoje (K2V). Tas pats informantas taip pat minėjo patyręs užgauliojimų dėl savo identiteto iš grupės draugų: *„Dažniausiai stereotipinį požiūrį į mus turėdavo studentai. Vienas mus vadindavo teroristais, kitas sakydavo, kad mes nekenčiame moterų, trečias galiausiai pavadino mus antisemitais, nes esam iš Irano. [...] turėjome susitikimą [mokymosi įstaigos] pagrindiniame ofise, tačiau jie niekaip negalėjo mums padėti su šiuo besitęsiančiu absurdu“ (4 diskusija).* Kitos rasės informantas diskusijos metu papasakojo apie incidentą susirašinėjant žinutėmis su studijų draugu. Informantas parašė žinutę programėlėje „Messenger“ savo studijų draugui (Lietuvos piliečiui) ir paprašė jo susitikti ir paaiškinti bei padėti išspręsti studentams skirtą namų darbų užduotį. Informantas taip pat pasiūlė draugui atsilyginti už šią paslaugą ir už skirtą laiką, tačiau sulaukė jį įžeidžiančiojo atsakymo: *„Mes tau neduosim [atsakymo] nes tu rudas. Mano protėviai žudė žydus, nesitikėk, kad būsiu geraširdis [...]“.* Informantui pareiškus nepasitenkinimą dėl jį žeminančių žinučių, jam buvo atsakyta: *„[...] boo hoo varyk namo. Jei žmonės tau malonūs, tai nereiškia, kad tu jiems patinki“ (susirašinėjimas žinutėmis anglų kalba, informanto perduotos tyrėjui).*

Remiantis diskusijų ir interviu duomenimis, taip pat galima teigti, kad incidentų prieš musulmonus ar kitos rasės asmenis gali kilti ir dėl **įvairių valstybės institucijų darbuotojų nuostatų ar kultūrinio uždaramo**. Pavyzdžiui, vienas tyrime dalyvavęs musulmonas informantas teigia „pajutęs“ priešišumą iš Valstybinės mokesčių inspekcijos darbuotojų, kurie, pasak jo, „atidžiau“, dažniau ir su didesniu nepasitikėjimu tikrina jo vadovaujamą įmonę. Keletas diskusijoje dalyvavusių musulmonų pasakojo apie trumpą jų sulaikymą vienoje iš Lietuvos sulaikymo įstaigų dėl dokumentų. Apie nemalonus situacijas **oro uoste** prakalbo kitas diskusijoje dalyvaujantis kitos rasės informantas: *„Jie pamato mano vardą ir nusiveda į kitus tikrinimo kambarius, tam, kad mane visą patikrinti, apžiūrėti, išklausinėti. Mano kiti draugai – lietuviai – praėjo ir niekas prie jų neprisikabino. [...] Mane nusivedė į specialų kambarį, kur su manim labai grubiai buvo elgiamasi, taip pat galėjau girdėti, ką jie šneka man už nugaros, kadangi gerai šneku lietuviškai“ (4 diskusija).* Kitas diskusijoje su kitos rasės asmenimis dalyvavęs informantas iš Irano papasakojo apie **dokumentų tikrinimą**: *„Asmeniškai aš tai turiu daug ką papasakoti [...], kartą važiavome į kelionę ir mus sustabdė Lietuvos-Lenkijos pasienyje. Buvome sustabdyti dėl dokumentų patikros, tačiau pasų parodymo jiems neužteko, buvome išprašyti iš autobuso ir nuvesti į policijos apžiūros kabinetą. Ten buvome priversti labai ilgai laukti, kol atvyks tam tikri pareigūnai. Po patikros, aišku, jie nieko nerado ir neturėjo prie ko prisikabinti, juk mes esame normalūs žmonės, kaip ir kiti... buvome išleisti gatvės vidury, kažkur šalia pasienio be jokios pagalbos, ir žinoma, autobuso jau seniausiai nebebuvo – nuvažiavo. Buvo trečia valanda nakties, žiema“ (4 diskusija).*

Dėl maldų vienoje iš **sulaikymo įstaigų** musulmonai informantai tikina susilaukę įdėmaus žiūrėjimo iš prižiūrėtojų ir kitų kalinių: „*Aš tada tuo metu meldžiuosi, tuo metu maldą atlikau ir tada jis toks nustebęs pakvietė vieną žmogų, antrą žmogų ir visi žiūri taip nustebę*“ (5 diskusija). Informantas pabrėžia, kad ne kartą buvo pašaipiai pasijuokta iš jo valgymo ypatumų: „*Tai, sakau, aš musulmonas, aš nevalgau šito maisto. Tai pradėjo rėkti ant manęs, sako, čia tavo reikalas, čia tavo problema*“ (5 diskusija). Taip pat vyras prisimena, kad prižiūrėtojai labai **piktai kažką lietuviškai rėkdavo lietuviškomis frazėmis**, bet jis nieko negalėjo suprasti, nors ir žinojo, kad tos frazės skirtos jam. Paklausus apie tai, kaip reaguotų, jei suprastų, ką jie sako ir galėtų atsakyti, kelių informantų nuomonės išsiskiria. Vienas vyras tvirtai pabrėžia, kad neleistų, kad su juo būtų taip kalbama ir tyčiojamasi: „*Atsakyčiau tuo pačiu, kaip jisai su manim kalba, aš taip pat kalbu, kodėl jis turi su manim... iš manęs tyčiotis*“ (5 diskusija). Kitas vyras tvirtina, kad sureaguotų ramiau, kad situacija nepablogėtų: „*Net ir jeigu suprasčiau, ką jisai ten sako, aš stengčiausi gal parodyt, kad nesupratau, kad blogiau nebūtų*“ (5 diskusija). Vienas iš informantų teigė, kad Lietuvoje sulaikymo įstaigose būdavo visokių prižiūrėtojų. Kai kurie būdavo labai malonūs jam: „*Buvo žmonės, kurie tikrai buvo širdyje su mumis ir iš prižiūrėtojų buvo, kur garbingai elgėsi su mumis*“ (5 diskusija), o kiti nepraleisdavo galimybės pasityčioti ar kitaip pašiepti: „*Kai man buvo antrankius uždėję ant rankų, tai, sakau, kodėl reikia taip vežti, ta prasme, na, kas čia tokio, tai jis pradėjo šypsotis ir sako, tai ką, tu galvoji tu čia esi Vokietijoje?! Na, toks pasityčiojimas...*“ (5 diskusija).

Apibendrinant, remiantis interviu ir diskusijos duomenimis, galima teigti, kad nesvetingumas ir neigiamos nuostatos, stereotipai, komentarai internete ir socialiniuose tinkluose (kuriuose visi musulmonai tapatinami su teroristais, o kitos rasės asmenims „siūloma“ išvykti iš Lietuvos) apsunkina musulmonų ir kitos rasės asmenų kasdienybę. Tiek musulmonai (ypač moterys), tiek kitos rasės asmenys jaučiasi nuolat „stebimi“ viešosiose vietose. Visi informantai teigė, kad yra girdėję daug neigiamų komentarų ir pasisakymų (ypač apie musulmonus) ir susidūrę su tiesioginiais žodiniais komentarais apie juos. Musulmonės moterys dažniau pasakojo apie bandymus viešosiose vietose pažeminti jas dėl religijos ir aprangos, kitos rasės ir musulmonai vyrai pasakojo ir apie fizinius užpuolimus, kada į juos nusitaikyta tamsiu paros metu. Informantai minėjo, kad gali susidurti su neigiamomis nuostatomis švietimo įstaigose ir sulaukti nepalankaus ir nepagarbaus požiūrio skirtingose institucijose ir darbo vietose. Incidentai ir nemalonios situacijos gali nutikti ir privačiose gyvenamosiose erdvėse, kaimynystėje arba šalia namų. Musulmonai ir kitos rasės asmenys gali nukentėti viešajame transporte, taip pat paslaugų vietose – parduotuvėse, užkandinėse, baruose. Musulmonai ir kitos rasės asmenys kartais yra ignoruojami, su jais nekalbama ir nesiekama užmegzti ryšio ne tik darbo vietoje, bet neapykanta, pasireiškianti ignoravimu, tiesioginiais komentarais gali kilti ir iš šeimos narių, artimųjų ar giminių. Mišrių santuokų atveju nuo artimųjų žodinių užgauliojimų gali nukentėti ir Lietuvos piliečiai, sudarę santuoką su musulmonais ar kitos rasės asmenimis.

5.2. Neapykantos kalbos ir nusikaltimų poveikis musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenėms

Tyrimo duomenys rodo, kad patirti **incidentai įbaugina asmenį**, kas gali turėti neigiamų pasekmių jo ar jos adaptacijai ir gyvenimui Lietuvoje bei bendravimui su kitais asmenimis. Išankstiniai nusistatymai **įtvirtina musulmonų ir kitos rasės asmenų „grėsmės“ stereotipą**, dėl to kitos rasės asmenys ir musulmonai gali jaustis **vieniši ir atskirti nuo visuomenės (taip pat ir dėl kalbos barjero)**, taip pat reikšti **prieštaringas nuostatas dėl Lietuvos, kaip šalies**: „*Čia niekad nebus mano šalis*“ (M7M). Incidentus patyrę kitos rasės asmenys ir musulmonai teigė, kad yra užsisklendę savyje, nenori viešai kalbėti apie patirtus sunkumus. Prisimindamas incidentą per Naujųjų metų šventę, kitos rasės informantas atvirauja: „*Po to karto, mes pradėjom nekęsti lietuvių*“ (K1V). Tyrime dalyvavę informantai teigė, kad **neapykantos faktorius būtų svarbus priimant sprendimą likti gyventi Lietuvoje ar kreipiantis dėl pilietybės gavimo**. Kai kurie informantai svarstė, ar būtų malonu gyventi šalyje, kurioje neapykanta patiriama dažnai, ir pastebėjo, kad moterys ir merginos Lietuvoje, ypač jaunesnio amžiaus, yra atviresnės ir svetingesnės užsieniečiams.

Tyrimo dalyvavusios musulmonės moterys ir kitos rasės vyrai minėjo, **kad viešumoje imasi priemonių, kad taptų mažiau matomi ir pastebimi**, pvz., moterys nenešioja hidžabo, jį pakeičia mažesniu galvos apdangalu, o kitos rasės vyrai ir musulmonai turi nuolat būti „budrūs“, kad išvengtų galimų incidentų (pvz., stebėti aplinką eidami gatve, vengti susidurti akis į akį su galimais pažeidėjais, pereiti į kitą gatvės pusę pamatę agresyviai atrodančių vyrų grupę, pasišalinti iš tam tikros vietos). Pavyzdžiui, kitos rasės informanto paklausus, kokią įtaką jam padarė situacijos, nutikusios ar vis dar nutinkančios Kaune, jis teigia: „*[aš] tapau atsargesnis, aš jaučiausi šiek tiek nepatogiai, neužtikrintai. Kartais jaučiu nedidelę baimę, kai, pavyzdžiui, vaikštau vienas*“ (K1V).

Vienas kitos rasės informantas taip pat teigia, kad išvengti nemalonių situacijų padeda ir tai, kad moka lietuvių kalbą, tad gali puikiai susikalbėti ir atsikirsti ar blogiausiu atveju iškviesti policiją, nes yra buvę atvejų, kai sulaukė epitetų „čiurka“, tiesiog užėjęs į greito maisto užkandinę miesto centre, bet nenorėdamas patirti užgauliojimų ir, galbūt, smurto, tiesiog paliko patalpas (K4V). Kitas informantas Kaune pasakojo, kad vengia eiti gatvėje vienas: „*Kai reikia nuvykti kur nors mieste, dėl saugumo teikiu pirmenybę viešajam transportui, ir dar kas nors visada bus šalia, pavyzdžiui, vairuotojas [...], tai saugiau [...], einant pėsčiomis... nežinai, kada kas kur, ne visos gatvės filmuojamos [...], žmonės šneka, kad kažkas kažkur kažką primušė, na, žinai...*“ (K6V).

Neapykantos musulmonams kurstymas atsiranda, pasak tyrimo dalyvių, dėl „*blogų musulmonų*“, kurie užtraukia neapykantą visiems musulmonams: „*Gali būti toks atvejis, kai žmogus, pavyzdžiui, mes negalim visus į tai įtraukt, turėjo kažkokią karčių patirtį su musulmonu, ir tada tas persikelia nuo žmogaus ant visų*“ (5 diskusija). Kaip teigia informantas, kitų nuomonės apie save jie negali kontroliuoti ir ją sunku keisti: „*Kartais vienas žmogus [kalbama apie terorizmą] gadina reikalą visiems*“ (5 diskusija). Kai kurie tyrimo dalyviai musulmonai teigė, kad jų tapatinimas su terorizmo įvykiais yra ne Lietuvos, o globali problema. Informantai mano, kad teroristiniai aktai būtent ir yra skirti, kad supykdytų visuomenes ir atsirastų nesutarimų: „*Kad ta maža dalis, visuomenė, arba visuomenės,*

nukentėtų dėl to ir kad atsirastų diskriminacija“ (5 diskusija). Tokia viktimizacija didina pažeidžiamumo, baimės ir nesaugumo jausmą.

Musulmonės moterys pabrėžia, kad nuolat **patiria spaudimą „prisitaikyti“ prie priimančios visuomenės, pamokymus ir komentarus iš aplinkinių** (tiek pažįstamų asmenų ir net nepažįstamų asmenų, kurie užkalbina viešosiose vietose), kad neturi dėvėti hidžabo, kad tai Lietuvoje esą pavojinga. Taigi, musulmonės moterys prievarta yra mokomos, kaip turi elgtis ir atsižvelgti į tai, „ką kiti žmonės pasakys“. *„Aš nebenešioju hidžabo, tik pridengiu plaukus [rodo į beretės formos apdangalą]. Pradžioje [atvykus į Lietuvą] tai [hidžabas] buvo didelė problema, todėl „perdariau“ [hidžabą] į kepuraitę [...], dabar lengviau“ (M7M).*

Kitos rasės ir musulmonai informantai **gali patirti ignoravimą ir pasyvų priešišumą darbe**. Pavyzdžiui, kitos rasės informantas iš Kolumbijos pasakojo, kad su paslėptos neapykantos apraiškomis tenka susidurti ir darbo aplinkoje. Darbe dauguma kolegų vengia su informantu kalbėti anglų kalba. Vyras pasakoja, kad darbe nėra kviečiamas kartu pietauti, kartu keliauti į verslo keliones, nekviečiamas prisijungti prie organizuojamo laisvalaikio po darbo: *„Pagrindinė problema buvo tai, kad aš nekalbu lietuviškai, taigi, jie nenorėjo dėti pastangų bendraudami su manimi anglų kalba. [...] jie elgiasi diplomatiškai, nes aš esu čia, jie stengiasi... jie tiesiog yra pasyvūs... naudoja pasyvią diskriminaciją. Jie man nieko nesako, bet ir neįtraukia į jokias veiklas kartu“ (K5V).* Paklaustas, kada pastebėjo tokį elgesį, informantas pasakojo, jog tik įsidarbinus buvo tarsi „*medaus mėnuo*“ (K5V). Kadangi vyras buvo naujas darbuotojas įmonėje, visi buvo labai supratingi ir elgėsi kantriai, padėjo informantui. Tačiau po 6 mėnesių situacija pasikeitė, kadangi buvo tikėtasi, kad po pusės metų jau gebės kalbėti lietuviškai: *„Vienas kolega vidury mūsų susitikimo beveik šaukė ant manęs, dėl to, nes aš nekalbėjau lietuviškai. Jis manęs klausė „kodėl tu nešneki lietuviškai? Aš pavargau šnekėti angliškai“ (K5V).* Vyras teigia, kad lietuvių kalba yra sudėtingesnė, nei kitos kalbos, ir ją išmokti per pusę metų jam nepavyko. Informantas iš Kolumbijos teigė, kad apie įvairius incidentus visuomet pasišneka su savo draugais užsieniečiais, kurie taip pat patiria panašias situacijas. Informantas atvirauja, kad tokie atvejai labai liūdina, ir mato, kaip pagyvenus ilgiau didėja atvykusiųjų nepasitenkinimas Lietuva ir jos žmonių požiūriu į kitos kilmės asmenis.

Informantai taip pat pasakojo, kad **dėl patirtų nemalonumų jiems teko keisti mokyklą ar persikelti gyventi į kitą vietą mieste**. Pavyzdžiui, musulmonė informantė, kuri atvyko gyventi į Lietuvą su tėvais, pasakojo, kad turėjo keisti mokyklą Vilniuje. Mokytojai jai sakydavo: *„Grįžk [į savo šalį] ir tekėk už arabų šeicho [...], ko tu čia vargsti mokytis lietuvių kalbos [...], prie visos klasės, ir jie juokdavosi visi“ (M7M).* Informantė pasakoja, kad jauniems musulmonams vyrams mokykloje gali būti lengviau pritapti nei musulmonėms merginoms. Ji pasakoja apie savo brolių: *„Žinai, lietuviams merginoms jis seksualus, gražus, žinai... [...] man buvo kitaip, gal dėl to, kad aš mergina [...], dėl streso mokykloje kartą nugriuvau [nualpau], man prasidėjo migrena, Santariškėse man diagnozavo, kad aš turiu labai stiprią migreną“ (M7M).* Vėliau informantė pakeitė mokyklą. Kitą mokyklą susirasti nebuvo lengva, nes mokyklos nenorėjo priimti dėl to, kad informantė gerai nekalba lietuvių kalba.

Jaunas kitos rasės informantas taip pat turėjo keisti mokyklą: *„7 ir 8 klasėj buvo labai blogai, aš amžiais verkdavau [...], fizinio smurto nesu patyręs, tik tokį verbalinį [...], 8 klasėj aš supratau, kad nenoriu čia [mokykloje] likti, noriu išeiti iš čia“ (K4V).* Pakeitus mokyklą, incidentai baigėsi: *„[naujoji] mokykloje visi mokytojai su manimi gerai elgėsi, mokytojai būdavo šilti, užstodavo mane, pakalbėdavo su manimi, kitais vaikais“ (K4V).* Tiriamojo tėvai taip pat

nusprendė persikraustyti į kitą rajoną mieste, o informantui, gyvenusiam tame miesto rajone, atmintyje įstrigo kiemo draugų išpuoliai išėjus į kiemą: „*Jeigu dar išeisi į kiemą, aš tave papjausiu*“ (K4V). Tyrimo dalyvis iš Azijos valstybės pažymi: „*Aš supratau, kad ne visi žmonės yra tokie [...], pastaruosius du metus nėra kažkokių atvirų konfliktinių situacijų*“ (K4V). Tačiau tai, pasak informanto, yra susiję su faktu, kad jo šeima Kaune persikėlė į kitą miesto rajoną. Informantas džiaugėsi, kad naujoje mokykloje mokytojai vertino jo gabumus ir pastangas bendrauti lietuviškai ir mokytis, ir teigia, kad naujoje mokykloje buvo vertinamas kaip talentingas mokinys ir nebuvo išskiriamas dėl išvaizdos ar kitokio gymio.

Tyrimas rodo, kad **nukentėti gali ir kitos rasės asmenų ar musulmonų artimieji ir draugai**. Patirti incidentai gali turėti poveikį **santykiams šeimoje ir su artimaisiais**. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie santykius su savo mergina, musulmonas informantas pasakojo, kad merginos tėvai jo nepripažįsta ir jai tenka rinktis tarp jo ir savo šeimos. Jis jaučiasi pažeidžiamas, atstumtas ir nepriimamas pačių artimiausių žmonių. Vyras pripažįsta, kad dėl tokių incidentų su artimaisiais ir darbe patiria įtampą, stresą, kuriam yra jautrus. To pasekmė – įvairios sveikatos problemos. Kita informantei musulmonei skaudu, kad kartais ir jos tėvas ir šeima netikėdavo jos pasakojimais. Tėvas ją drąsindavo: „*Nepasiduok, būk stipri [...], bet net ir jis neįsivaizdavo, ką aš patirdavau kiekvieną dieną*“ (M7M). Pasak informanto iš Nigerijos, jo merginos mama neleido su juo turėti jokių santykių: „*Merginos mama jai liepė rinktis, ar draugauti su manimi, ar likti su ja. Jos mama sirgo ir sakė mirs, jeigu ji draugaus su manimi*“ (K3V). Kitos rasės vyras, vedęs lietuvę, teigė, kad jo uošviai buvo labai nusistatę prieš jį dėl to, kad jis juodas (K5V). Informantas iš Nigerijos pasakojo, kad pirmas jam nutikęs incidentas įvyko vykstant su mergina miesto autobusu Klaipėdoje. Vaikinas pasakoja, kad vienas įprastai atrodantis apie penkiasdešimties metų vyras lietuviškai pradėjo sakyti nemalonius komentarus jo draugei (jis nemoka lietuvių kalbos ir nesuprato, kas sakoma). Anot informanto, vyras sakė merginai nepasitikėti juodaodžiu – jis tik įskaudins ir paliks ją.

Patirti incidentai taip pat gali paskatinti musulmonus ar kitos rasės asmenis „priešintis“ neapykantai, demonstratyviai pabrėžiant savo identitetą. Pavyzdžiui, viena musulmonė informantė teigė, kad galvos apdangalą ji dėvi siekdama pabrėžti ir „parodyti“ savo identitetą, o aplinkinių spoksojimas, nekorektiškas kaimynų elgesys atsikrausčius gyventi į butą ją „aktyvavo“ stengtis visais būdais rodyti gerąsias musulmonų savybes, kuo daugiau bendrauti su kaimynais: „*Jeigu jie juokaus apie mane su hidžabu, aš jiems to neleisiu, ar kokios mes kvailos, kad dėvim hidžabą*“ (M5M).

Patirti incidentai gali paskatinti „normalizuoti“ neapykantą. Pavyzdžiui, kitos rasės informantas teigė, kad yra įpratęs prie juokelių ir dėl to nustojo į juos reaguoti su pasipiktinimu, išmoko pažeidėjams atsakyti su humoru: jeigu gatvėje Kaune jį kas nors užkabinėja žodžiais „*Labas, nigeri!*“, jis ištiesia ranką pažeidėjui ir linksmai atsako į tokį „pasveikinimą“.

Kartais **„tariamasis“ rasizmas ir ksenofobija ar „tariama“ neapykanta musulmonams gali būti panaudojami kaip gynybinis „resursas“ tam tikrose gyvenimiškose situacijose**. Pavyzdžiui, kitos rasės informantas pastebi, kad kai kurie kitos rasės asmenys tam tikrą elgesį gali neteisingai suvokti kaip rasizmo arba neapykantos išraišką. Šis informantas pasakojo, kad studentai mokydami nerodo didelių pastangų ir susidomėjimo dėstomais dalykais ir vėluoja į paskaitas, viena iš dėstytojų pavėlavus į užsiėmimą neleidžia

dalyvauti. Informanto draugai tai aiškina kaip rasistinį elgesį, nors šiuo atveju dėstytoja laikosi akademinės tvarkos.

Daugialypės diskriminacijos¹⁴ atvejais neapykantos incidentai sukelia skausmingiausius išgyvenimus. Kitos rasės informantas, musulmonas ir gėjus, paklaustas, dėl kurio bruožo jis jaučiasi nesaugiausiai, atsakė: „*Dėl to, kad aš esu azijietis, čia labiausiai*“ (K4V). Jis prisipažino, kad dėl lankėsi pas psichologą, ir teigė, kad visą savo vaikystę praleido „*tarp baltų žmonių*“. Anot jo, baltos rasės vyrai yra aukšti, vyriški, o azijiečiai yra gerokai žemesni: „*Aš buvau žemiausias savo klasėj*“ (K4V). Jis teigia, kad bijodavo iškelti savo nuotrauką Lietuvos gėjų pažinčių puslapiuose ir programėlėse, nes sulaukė daug užgauliojimų dėl išvaizdos: „*Tarp jų [gėjų] irgi yra labai prastų žmonių, tarp jų irgi yra niekšų*“ (K4V). Tyrimo dalyvis pasakoja, kad po tokių patirčių gyvenime, jis nesijaučia savas Lietuvoje, nors ir supranta lietuvių kalbą, lietuvišką kultūrą: „*Vis tiek čia dešimt metų pragyvenau*“ (K4V). Jis teigia, kad kasdieniame gyvenime jaučiasi kaip eilinis lietuvis, tačiau iš kitos pusės nesijaučia savu: „*O kur tuomet aš esu savas?*“ (K4V). Tiriamasis prisipažino turintis planą 2019 m. **išvykti gyventi į kitą valstybę¹⁵**, nes gyvenimo Kaune patirtys buvo labai sudėtingos ir skausmingos. „*Man tai yra svetima, kai lietuviai akcentuoja savo Tėvynę, savo valstybę*“ (K4V). Informantas pasakoja: „*Aš pradėjau pastebėti, kad nemažai žmonių kinais mus vadina, nemėgsta, ir nuo tada man, realiai, na, man buvo 10 metų, ir nuo tada iki kokių 17–18 metų, man būdavo dažnai neramu eit į lauką [...], nenoriu, aš išsiskiriu, nenoriu būti kažkoks išskirtinis ir nenoriu, kad į mane kažkaip žiūrėtų*“ (K4V).

5.3. Neapykantą kurstančių kalbų ir neapykantos nusikaltimų latentškumo lygio įvertinimas ir nesikreipimo į teisėsaugą dėl galimai patirtų neapykantos incidentų priežastys

Tyrimas parodė, kad **nesikreipimo į teisėsaugą priežastys yra priklauso nuo nukentėjusiojo subjektyviai suvokiamo incidento „rimtumo“**. Pirmiausia neapykantos incidentų latentškumą lemia tai, kad **žodiniai incidentai sprendžiami vietoje tiesiogiai su pažeidėju arba tarpininkaujant kitiems asmenims** (pvz., kolegoms ar vadovams darbe). Tokie incidentų sprendimų būdai gali padėti išspręsti incidentą „tam kartui“, t. y. konfliktą siekiama „užglaistyti ir neeskaluoti“. Pavyzdžiui, musulmonė moteris viešojo transporto bendrovei apskundė autobuso vairuotoją Kaune, kuris galimai „dėl skarų“ nenorėjo jos įleisti į autobusą. Informantė teigia, kad autobuso vairuotojas buvo nubaustas tik darbdavio: „*[...] ir vairuotojas gavo atitinkamą reakciją iš... iš darbdavio*“ (5 diskusija).

Kita svarbi neapykantos latentškumo priežastis – **incidentų sumenkinimas, atkalbėjimas teikti skundą ar kreiptis į vadovaujančius asmenis, nes pranešęs asmuo bijo**

¹⁴ Daugialypės diskriminacijos sąvoka vartojama apibūdinti atvejams, kai asmuo diskriminuojamas dėl daugiau nei vienos priežasties.

¹⁵ 2019 m. rugpjūčio mėn. šis 18 m. amžiaus informantas išvyko gyventi į kitą ES šalį. Apie išvykimą po 9 metų gyvenimo Lietuvoje jis viešai paskelbė savo Facebook paskyroje, paminėjęs ir neapykantos incidentų patirtis: „*[...] Esu laimingas, kad kadaise tėvai nusprendė įsikurti Lietuvoje, nes būtent čia sutikau pačius artimiausius savo draugus, įdomiausius mokytojus ir šiltus žmones. Koks bebūčiau nelegalus imigrantas, teroristas, japonas, čigonas, kinas, mongolas ir čiūrka, kaip spėjo mane išvadinti nemažai žmonių, kažkuria širdies dalimi jaučiuosi esantis lietuvis, nes buvau augintas kaip dėkingas šios šalies (neoficialus) pilietis. Nepaisant visų negatyvių ir širdį daužančių potyrių, noriu su savimi išsivežti tik gerus prisiminimus [...].“*

sulaukti pasmerkimo. Tiek kitos rasės, tiek musulmonai informantai teigė, kad dažnai įvairiose situacijose būtent dėl baimės sulaukti pažeidėjų keršto jie nesikreipia į teisėsaugos institucijas ir nepraneša apie incidentus: „*Kam mums reikia skųstis. Baimė yra, kad nebūtų po to prieš mane viskas*“ (5 diskusija). Pavyzdžiui, musulmonė informantė, neblogai mokanti lietuvių kalbą ir dirbanti slaugytoja valstybinėje sveikatos priežiūros įstaigoje Vilniuje, pasakojo apie incidentą darbe, kai jos paslaugų atsisakė vyresnio amžiaus vyras, motyvuodamas tuo, kad nenori, „*jog musulmonė jį liestų*“ (M7M): „*Aš jam du kartus dariau procedūrą. Nežinau, iš kur jis sužinojo, kad aš musulmonė. Jis nuėjo pas [kolegę] gydytoją ir pasakė: „aš nenoriu, kad musulmonė moteris mane liestų“.* Moteris teigė, kad pradžioje kolegė norėjo nuslėpti šį faktą nuo jos, bet moteris atkakliai klausinėjo ir sužinojo priežastį, kodėl pacientas jos atsisakė: „*Tai man buvo šokas, nes aš darbe tikrai stengiuosi [gerai dirbti]. Ir ta gydytoja, su ja santykiai yra geri, mes sutariam, vieną dieną man sako „[...] neikite į 13-ą palatą“. Aš sakau – kodėl? [gydytoja atsako] „palik man šitą pacientą“. Aš sakau, aš pradėjau su juo, dar septynios procedūros [liko]. [gydytoja sako] ai, tiktai neikit ir viskas. Aš jaučiu iš [gydytojos] veido ir balso, kad kažkas yra [ne taip] [...], sakau, rimtai, man pasakyk [kas ne taip], aš apie tai galvosiu visą dieną, aš turiu migreną, ir man skaudės galvą, jei tu nepasakysi. [gydytoja sako] gerai, aš tau pasakysiu, bet pažadi, kad niekam nesakysi. Gydytoja stengėsi nuraminti, sakė, kad tik nereaguok, tik neliūdėk [tada pasakė]: „jisai pasakė, kad „aš nenoriu, kad prie manęs musulmonė liestųsi“ (M7M). Kolegė gydytoja, pasak informantės, stengėsi sušvelninti situaciją, paversti ją juokais, jos abi sarkastiškai pajuokavo apie paciento elgesį ir tuo viskas baigėsi. Informantė bandė sakyti, kad eis skųstis, bet kolegė gydytoja informavo, kad vyras jau nuėjo pas skyriaus vedėją, „*o ji [skyriaus vedėja] yra rasistė, ir nemėgsta kitų tautybių, taigi, jei eisi pas ją [skųstis], ji bus prieš tave, ne už tave. Ir tu nieko nepakeisi, tik visą ligoninę nuteiksi prieš save*“ (M7M).*

Kita svarbi neapykantos nesikreipimo priežastis – **pačių nukentėjusiųjų sugebėjimas pasipriešinti ir apsiginti.** Tyrime dalyvavusi musulmonė informantė pasakoja, kartą gatvėje ją, jos mamą, dėvinčią galvos apdangalą, ir jos draugę prie namų Karoliniškėse užkalbino moteris: „*Ar tu kalbi lietuviškai? Maniau, kad ji nori paklausti kelio. [...] Ji pradėjo sakyti, Jums negalima taip [su galvos apdangalais] vaikščioti. Jūs neturite teisės, Lietuvos įstatymai neleidžia taip atrodyti. Jei gyvenat mūsų šalyje, turite [mus] gerbti. Ir tą kartą aš pradėjau ant jos irgi rėkti, sakau, iškvieskim policiją [...], ir tą kartą aš pradėjau šaukti ant jos, sakau, ne, aš studijavau čia [...], parodyk, koks įstatymas neleidžia mums taip vaikščioti [...], kai aš pradėjau taip šaukti, tada ji sako, varyk iš čia, aš jai – čia mano gatvė, aš čia gyvenu, jei tau reikia varyt, tai tu ir varyk, aš iškviesiu policiją [...], ji išsigando ir pasišalino, bet tą kartą pasijaučiau tikrai gerai [...], ji grasino mums, ir kodėl jie sako, kad mes teroristai, jei jie [vietiniai] mums grasina*“ (M7M).

Net ir **pateikus skundą pažeidėjo darbdaviui, ne visada aišku, ar pažeidėjai bus nubausti.** Pavyzdžiui, informantė musulmonė, neblogai kalbanti lietuviškai, kai dar mokėsi vidurinėje mokykloje, buvo sulaikyta Vilniuje transporto kontrolės pareigūnų dėl važiavimo viešuoju transportu be bilieta. Informantė pasakoja, kad transporto kontrolės pareigūnai manė, jog ji nesupranta lietuviškai, ir tarpusavyje pradėjo ją įžeidinėti: „*Užsieniečiai, atima visus darbus, suka, blet, visus blogus žodžius, kokius tu tik gali įsivaizduoti jis sakė apie mane. O aš sėdžiu su jais ir viską suprantu (juokiasi)*“ (M7M). Mergina paprašė paskambinti, nes norėjo informuoti, kad pavėluos. Jai grubiai buvo nurodyta sėdėti („*sit, sit*“). Tada darbuotojai pradėjo

kalbėti tarpusavyje: „Vienas sako, kad buvo Izraelyje, kad arabai vagys [...], nes jis paklausė, iš kur aš, ir aš pasakiau, kad iš Egipto. Tada manęs paprašė dokumentų. Aš pradėjau prašyti, kad man leistų paskambinti tėvui ir jis atveš. Tada vienas jų pradėjo šaukti: „Ji meluoja, ji meluoja“ (M7M). Po kiek laiko, darbuotoja transporto kontrolės automobilyje į ją kreipėsi lietuviškai ir ji automatiškai atsakiusi lietuviškai. Darbuotojai suprato, kad mergina supranta lietuviškai, pradėjo šaukti: „Gudri žmonė, net ji, matai, supranta viską“ (M7M). Mergina pasakė: „Rašyk man tą baudą, bet nekalbėk su manim taip“, tačiau ant jos darbuotojai pradėjo rėkti: „Užsičiaupk“. Vėliau mergina buvo nuvežta į policijos nuovadą, ją darbuotojas tempė už drabužių, ragino išlipti iš automobilio: „Nu, blet, davai“. Policijoje merginai nustatyta tapatybė ir paaiškėjus, kad mergina turi moksleivio pažymėjimą ir mėnesinį bilietą, ji buvo išleista. „Jie [kontrolieriai] su manim elgėsi kaip su šunim, ok, aš gal ir padariau nusižengimą“ (M7M). Padedama vidurinės mokyklos mokytojos, ji pateikė skundą ją įžeidusių asmenų darbovietei. Po skundo pateikimo jai paskambino vadovaujantis asmuo ir atsiklausė, ar panaikinti informantei skirtą baudą ir užbaigti bylą atsiimant pareiškimą ar nubausti pažeidėją. Mergina teigė pasirinkusi, kad pažeidėjas būtų nubaustas. Jos telefonu buvo atsiprašyta, pasakyta, kad tokie incidentai daugiau nepasikartos, bet, kaip teigia mergina: „Jie man nepateikė jokių įrodymų, kad tas darbuotojas buvo nubaustas ar nenubaustas“ (M7M).

Tyrimo duomenys rodo, kad patyrę neapykantos incidentus asmenys dažniausiai **kreipiasi tik į savo draugus, artimuosius**. Kreipimasi į teisėsaugą apsunkina **įkalčių ir drąsos neturėjimas**. Kai kurie informantai teigia, kad **svetimoje šalyje yra pasimetę, ne visada žino, kur gali kreiptis**. Kai kurie informantai **susitaiko ir bando patys analizuoti padėtį ir ieškoti pateisinimo, kodėl incidentai įvyksta**: „Bet manau, kad tokie dalykai atsitinka dėl sunkios Lietuvos praeities. [...] Vieną kartą paskambinau policijai, jie pasakė būti labai atsargiam, nes esu kitatautis, pasakė vaikščioti tik kai lauke yra šviesu“ (4 diskusija).

Kai kurie informantai teigia, kad nesikreipia dėl patirtų incidentų, nes **nenori jaustis aukomis**. Kitos rasės informatas teigė: „Aš niekad negalvočiau pranešti policijai“ (K4V). Jis teigė nenorintis būti „kaip bobutė, kuri skundžiasi policijai“ (K4V). Tiriamajam atrodo, kad dėl to, jog beveik visi Lietuvoje yra baltos odos, dauguma žmonių yra rasistai ir, jei jis praneš apie kurį nors atvejį policijai, į jį **niekas nereaguos**: „Žmonės nusiteikę automatiškai prieš užsieniečius“ (K4V). Jei konflikte susiduria lietuvis ir užsienietis, anot tiriamojo, žiniasklaida būtinai paminės, kad konflikte dalyvavo užsienietis: „Kodėl nerašo, kad lietuvis užsipuolė lietuvių naktiniame klube?“ (K4V). **Aplinkinių nereagavimas**, pasak informantų, gali turėti ir ypač tragiškas pasekmes. Vienas diskusijos dalyvis teigė žinąs smurto dėl rasinės neapykantos atvejį, kai **kitos rasės studentas nusižudė** bendrabutyje Kaune. Pasak diskusijos dalyvio, nors tai buvo tiriama policijoje, ši byla liko pamiršta: „Mes nenorėtume minėti jo vardo [...], pirmiausia, norėčiau pasakyti, kad aš visada esu pasiruošęs padėti, kadangi jau esu tarsi bendrabučio valdytojo [padėjėjas]. Tačiau tada buvau išvykęs ir gavau skambutį apie šio vaikiną savižudybę. [...] Kažkieno vaikas nusižudė svetimoje žemėje [...]. Pabandykit įsivaizduoti, kas turėjo vykti jo galvoje... [...] jo kambario draugas sakė, kad jis susirgo depresija ir niekas tuo nepasirūpino“ (4 diskusija).

Informanto (K5V) nuomone, policija nepadedą užsieniečiams atvejais, kada incidentas yra juokeliai ir žodiniai užgauliojimai. Jis nurodė, jog viena iš priežasčių – **kalbos barjeras**, o kita priežastis, informanto nuomone, – jog teisėsaugos pareigūnai mano, kad užsienietis yra turistai, gyvenantis kitoje šalyje ir dėl to **niekas nekreips dėmesio į tokią bylą**: „Aš eičiau į

policiją, bet kaip jau sakiau anksčiau, kaip jau buvo mano draugui, kai nueini į policiją, niekas į tave nekreipia dėmesio“ (K5V). Vyras papasakojo apie įvykius, nutikusius jo užsieniečiams draugams: „[informanto] draugas iš Ekvadoro buvo vos nesumuštas dviejų vyrų, jam teko bėgti, nes jie norėjo jį sumušti. Jis tada nuėjo į policiją, tačiau policija pasakė, kad jie nieko negali padėti“ (K5V).

Informantas patvirtina, jog žino, kad galėtų skambinti policijai, tačiau **nenorėtų gaišinti savo laiko** tik dėl to, jog jį ižeidė: „*Pirmiausia, dažniausiai tai būna neblaivūs žmonės ir aš neturiu jokio įrodymo, bet jeigu ir turėčiau, nesikreipčiau, nes... na, nežinau, tiesiog nežinau“ (M4V). Tačiau informantas priduria, jog pasitiki Lietuvos policija labiau nei savo šalyje policija, ir mano, jog ji galėtų, prireikus, jį apginti: „Aš pasitikiu Lietuvos policija, daugiau nei Turkijoje“ (M4V). Informantas mano, jog tam, kad reikėtų kreiptis į policiją, **turėtų būti sviri priežastis**. Pirmiausia, reikėtų suvokti, kada tai yra tikra neapykanta, o kada tiesiog neapgalvoti žodžiai, ištarti tam tikru momentu ir kurie žeidžia.*

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima teigti, kad kitos rasės asmenys ir musulmonai apie neapykantos incidentus nepraneša, nes:

1. **Nors ir žino, kad gali kreiptis į policiją, bet neturi aiškaus supratimo, kaip tą padaryti, trūksta patikimos informacijos, nėra sistemiškos tinkamos pagalbos ir atstovavimo:** „*Kai tokie dalykai nutinka, aš žinau, jog būtų galima kreiptis į policiją, tačiau manau, kad policija man nepadėtų, nesvarbu, kas nutiktų, ir taip yra dėl to, jog jie [užpuolikai] čia vietiniai“ (K1V).*

2. **Nepasitiki teisėsaugos pareigūnais, mano, kad teisėsaugos institucijos labiau palaikys pažeidėjus, t. y. „savus“ piliečius, pareigūnų nuostatos dėl kitos rasės asmenų ar musulmonų, informantų manymu, gali trukdyti tinkamai išspręsti incidentą:** „*Manau, jog vietinis visada suteikia pagalbą vietiniui. Aš taip jaučiu. Nežinau, tai tik spėjimas“ (K1V); „Nenoriu [būti] kaip bobutė, kuri skundžiasi policijai“ (K4V).*

3. **Incidentai pačių musulmonų ir kitos rasės asmenų nelaikomi labai rimtais, ypač žodiniai ir vienkartiniai, jei nebuvo fizinių veiksmų, todėl manoma, kad teisėsaugos institucijos nereaguos į skundą:** „*Kai prie manęs prieina lietuviai ir sako: „labas, nigeri, duok penkis“, tai aš taip ir padarau. Aš nelaikau to neapykanta“ (K1V).*

4. **Žodinių incidentų ir komentarų (ypač apie musulmonus) socialiniuose tinkluose yra daug, todėl pranešti apie kiekvieną ižeidimą ar komentarą nėra įmanoma.**

5. **Incidentų pasiseka išvengti, pvz., pasišalinama siekiant išvengti pažeidėjų, nereaguojama į provokaciją.**

6. **Skundas neregistruojamas, nes teisėsaugos pareigūnų ar kitų asmenų, pvz., apsaugos darbuotojų ar pašalinių asmenų, įsikišimas padėjo išspręsti problemą vietoje.** Tokiu atveju incidento sprendimas likdavo neformalus, pareigūnai apsaugojo aukas, o nukentėjusieji vėliau atsisakė pateikti pranešimą, motyvuodami laiko stoka, nenorėdami įsivelti į tolimesnes incidento sprendimo procedūras, manydami, kad įvykęs incidentas nesukels neigiamų pasekmių.

7. **Incidentu metu, jei pažeidėjas yra grupėje su kitais asmenimis, mažiau agresyvūs asmenys gali bandyti sutramdyti agresyviai nusiteikusį pažeidėją, išskirti pažeidėją ir apsaugoti auką. Jei užpultas asmuo (auka) yra ne vienas(-a), sutramdyti pažeidėją gali padėti ir aukos artimieji, draugai.**

8. **Incidentas nuslepiamas (pvz., mokinio – nuo mokytojų, darbuotojo – nuo vadovų), o draugai, bendradarbiai ar patys artimiausi asmenys (tėvai, giminės, draugai) ir kiti aplinkiniai asmenys „atkalba“ kreiptis dėl incidento tyrimo tiek į tiesioginius vadovus, tiek į teisėsaugos institucijas.**

9. **Nesikreipiama dėl kalbos barjero, dėl kurio gali būti sunku atlikti procedūrinius veiksmus: „Aš kai stresuoju, negaliu kalbėt lietuviškai [...]“ (M7M).**

10. **Nukentėję neteikia skundų, nes planuoja po kurio laiko (pvz., po studijų) išvykti iš šalies.**

11. **Turi neigiamų patirčių, susijusių su kitomis viešomis institucijomis (pvz., tvarkydami migracijos dokumentus), todėl nepasitiki, vengia institucijų apskritai.**

12. **Abejoja, ar pažeidėjai bus nubausti, teigia, kad neapykantos motyvas bus sunkiai įrodomas: „Jokių įrodymų nėra, tik pojūčių kratinys“ (K4V).**

13. **Nepranešama apie incidentus, jei asmuo yra nelegalus migrantas arba dirba nelegaliai.**

Apibendrinant interviu metu tyrimo dalyvio pateiktus atsakymus, galima teigti, jog neapykantos incidentų formos prieš musulmonus ir kitos rasės asmenis būna įvairios, tačiau tai, kaip į jas reaguojama, priklauso nuo subjektyviai vertinamo situacijos „rimtumo“. Tyrime dalyvavę musulmonai ir kitos rasės asmenys neapykantos incidentais įvardija tokias situacijas, kurios pasikartoja, ir tik dėl pasikartojančių ir tiesioginio smurto situacijų ryžtųsi kreiptis į teisėsaugos institucijas. Kaip ir žydų, LGBT, ir romų, taip ir kitos rasės asmenų ir musulmonų pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis yra žemas, todėl galima konstatuoti, kad jei incidentas buvo vienkartinis ir asmuo pernelyg nenukentėjo, tikėtina, kad ir pagalbos nesikreips (pagalbos „neprireikė“ net asmeniui, kuris galimai rasinės neapykantos pagrindu buvo sužalotas peiliu).

Taigi, musulmonų bendruomenė ir kitos rasės asmenys turi mažai „ryžto“ ieškoti pagalbos. Ši „ryžta“ mažina informacijos apie savo teises trūkumas, galimos neigiamos pareigūnų nuostatos dėl musulmonų ir kitos rasės asmenų, kalbos barjeras, taip pat „nesėkmingi“ tyrimai, ne iki galo išspręstas klausimas, kai asmuo kreipėsi dėl pagalbos ne tik į teisėsaugos institucijas, bet ir į pažeidėjo atstovaujamos organizacijos ar darbovietės vadovus. Galima daryti prielaidą, kad tyrime dalyvavę asmenys taip pat remiasi ir savo moraliniais ir religiniais principais, saugo savo orumą, ir turi nuostatą niekada neatsakyti pykčiu į pyktį (ypač ši nuostata stipri musulmonų tarpe).

5.4. Musulmonų ir kitos rasės bendruomenių Lietuvoje poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms

Tiek diskusijų, tiek interviu metu apie musulmonų ir kitos rasės asmenų bendruomenių Lietuvoje poreikius dėl jų apsaugos nuo neapykantos kalbos ar nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms, informantai pabrėžė, kad jiems **reikia informacijos apie tai, kaip pranešti apie neapykantos incidentus, kaip ginti savo teises**: „Tikiuosi, kad man niekada nieko neatsitiks, bet jei kas atsitiktų, nežinau, kur kreiptis ir ką daryčiau, bet lietuviai man sako, kad tai tau gali atsitikti, [nors aš manau], žmonės čia malonūs, gal kiek susikaustę [...], incidentai gali atsitikti visur, net tik Lietuvoje, bet aš manyčiau, mums turėtų kažkas pasakyti,

kad jei atsitiks, skambinkit tokiu numeriu, kreipkitės ten ir ten, ir panašiai [...], studentų bendrabutyje reikėtų tokio žmogaus“ (M6M).

Nepakankamą informuotumą rodo ir tai, kad incidentus patyrę informantai šio tyrimo autoriaus prašė suteikti informaciją, kur jie galėtų kreiptis (pavyzdžiui, dėl pranešimo apie nekorektišką studijų draugo žinutę „mesengeryje“ kitos rasės asmeniui, kurioje pažeidėjas teigė, kad nepadės atlikti namų darbų universitete savo grupės draugui, dėl to, kad lietuviai nepadeda „rudiesiems“, nes jų protėviai žudė žydus; taip pat dėl kitos rasės asmenis galimai diskriminuojančių darbo sutarčių).

Musulmonai ir kitos rasės informantai tiek diskusijų, tiek interviu metu minėjo, kad reikia **keisti teisėsaugos pareigūnų neigiamas nuostatas dėl kitų kultūrų ir religijų**. Teisėsaugos institucijų darbuotojai turėtų turėti nors minimalų supratimą apie įvairovę, nes tai padėtų geriau suprasti migrantų, kitos rasės asmenų ir musulmonų situaciją ir pabrėžė, kad tokios žinios padėtų išvengti galimų nesusipratimų ir klaidų bei didintų musulmonų ir kitos rasės asmenų pasitikėjimą teisėsauga ir saugumo jausmą: „*Norėčiau, kad būtų vieta, žmonės ar kažkokia įstaiga, kur dėl situacijų [incidentų] galėtų būti paaiškinama ir kad galėtume pasitikėti, kad jie į mūsų problemą žiūrės neutraliai, kad jie [pareigūnai] neturės savo išankstinių nusistatymų, ir kad jie neprisigalvos savo versijų“ (K6V).*

Diskusijų ir interviu metu informantai akcentavo **visuomenės švietimo** svarbą: „*Reikia šviesti tuos žmones, kad tai yra musulmonai, kas yra tie musulmonai, ta prasme, jis turi savo... jis turi melstis, nevalgo kiaulienos“ (5 diskusija).* Tyrimo dalyvių nuomone, yra labai svarbu suteikti kuo daugiau informacijos mokyklose vaikams apie kitas religijas ir kultūras: „*Mokyklose irgi, kad šviestų tuos vaikus, kad yra kitos religijos, reikia gerbti kita tikinčius ir taip toliau“ (5 diskusija).*

Kaip vienas galimas paramos musulmonų ir kitos rasės asmenims būdas yra paminimas **sėkmingų istorijų viešinimas žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose**: „*Ta prasme, ir viešinimas yra žiniasklaida, kad rodytų tas sėkmės istorijas, kad, va, žiūrėkit, va, atvažiavo iš karo zonos, pradėjo dirbti, įsikuria, dirba sėkmingai, vaikai eina į darželius, į mokyklas“ (5 diskusija).* „*Ir reikia mažiau pūsti į žmones, kad šitie yra negerai ar dar kažką... nedarytų intrigų tarp skirtingų kultūrų, skirtingų valstybių ir taip toliau“ (5 diskusija).*

Tyrimo dalyviai taip pat pasigenda, kad teisėsaugos institucijos **turėtų specialiai išmokyti darbuotojų ar specializuotų padalinių**, kurių paskirtis – neapykantos incidentų tyrimas ir pagalba aukoms. Tyrimo dalyviai pasakojo apie specialų biurą Turkijoje, kur bet kuriuo metu galima kreiptis įvairiais klausimais, o atsakymą galima gauti arabų kalba. O Lietuvoje, pasak tyrimo dalyvių, panašių įstaigų nėra: „*Specialiai arabakalbams, kad jeigu atsitinka kas nors su tuom žmogum, skambink ir bus atsiliepta arabiškai“ (5 diskusija).*

Apibendrinant, galima teigti, kad yra labai svarbu didinti informuotumą apie virtualius ir realius prieš musulmonų bendruomenę padaromus incidentus, **viešinti išaiškintus neapykantos nusikaltimus**.

Tyrimo dalyvių nuomone, reikėtų didinti visuomenės informuotumą apie neapykantos incidentus, viešinti teigiamą informaciją apie teisėsaugos darbą, nes tai prisidėtų prie „nebaudžiamumo“ mažėjimo.

Tyrime dalyvavę informantai neretai minėjo **susikalbėjimo anglų kalba su pareigūnais** sunkumus: „*minimum English language“ (K7V).* Tikėtina, kad ateityje gali didėti ir teisėsaugos specialistų, galinčių susikalbėti arabų kalba, poreikis. Taip pat informantai

pabrėžia pareigūnų tiesioginio bendradarbiavimo su švietimo įstaigomis ir bendruomenių organizacijomis svarbą: *„Būtų labai naudinga, jeigu mūsų universitete įvyktų policijos pareigūnų paskaita, kurios metu būtų paaiškinta, kokios yra mūsų teisės, kokiais atvejais mes galime į juos kreiptis ir kokios pagalbos sulaukti, ar bent jau išdalintų lankstinukus su tokia informacija – tai būtų labai naudinga“ (K1V).*

IŠVADOS

1. Bendruomenių pažeidžiamumo pobūdis.

Tyrimo rezultatai prieštaringi. Viena vertus, informantai tiek Lietuvą, tiek savo gyvenamąjį rajoną ar kaimyniją mieste vertina kaip saugią, tolerantišką ir draugišką aplinką įvairių visuomenės grupių, kultūrų, religijų ar rasių asmenims ir teigia, kad visuomenės nuostatos dėl įvairovės gerėja, antra vertus, tyrimo dalyviai „turi ką papasakoti“. Įvairių neapykantos kalbos ar nusikaltimo požymių turinčios veikos išlieka latentiškos, neapykantą galimai kurstantys asmenys lieka nenubausti, o galimai nukentėję asmenys nesikreipia į teisėsaugos institucijas ir nesulaukia reikalingos paramos ir pagalbos.

Vertinant, kokio pobūdžio neapykantos incidentai patiriami, kokios galėtų būti tiriamųjų patiriamos situacijos, įvardijamos kaip dažniau tikėtinos ar tipinės, galima teigti, kad tyrime fiksuoti galimi neapykantos incidentų atvejai apima platų informantų patirčių spektrą: nuo žodinių užgauliojimų ar fizinių veiksnių (tariamo ar realaus bandymo pastumti, trenkti, primušti) iki užpuolimo ir dūrio kitos rasės asmeniui peiliu. Žinoma, ne kiekvienas patirtas incidentas galėtų būti kvalifikuojamas ir tiriamas kaip neapykantos kalba ar neapykantos nusikaltimas, tačiau tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad **neapykantos incidentų skaičius gali būti daug didesnis nei oficiali statistika dėl visų tirtų bendruomenių.**

Tyrimas parodė, kad **žodiniai incidentai (tiesioginės patyčios, užgaulūs komentarai apie konkretų asmenį ar asmenis) yra pati tipiškiausia neapykantos incidentų forma.**

Tyrimo duomenys rodo, kad kuo aiškiau pagal išorinius požymius yra „matomas“ asmens identitetas (etniškumas, religiniai drabužiai ar simboliai, lyties raiška), tuo didesnė tikimybė sulaukti žodinės ar fizinės agresijos. Taigi, vertinant neapykantos motyvą, svarbu atsakyti, ar **auka buvo aiškiai atpažįstama** kaip romas, musulmonas, žydas, kitos rasės ar LGBT asmuo: pavyzdžiui, buvo tipiškos išvaizdos, dėvėjo religinius ar etninius drabužius, simbolius, buvo ne-heteronormatyvios lytinės orientacijos (translytis asmuo, lyties stereotipų neatitinkančios išvaizdos ar drabužių).

Tyrimo dalyvavę **moterys ir vyrai** apie savo patirtis pasakojo skirtingai, tačiau negalima teigti, kad moterys turi didesnę tikimybę tapti pažeidėjų aukomis nei vyrai. Tyrimo duomenys rodo, kad „aukos“ matomumas ir pažeidžiamumas gali priklausyti tiek nuo aukos lyties, tiek nuo fizinės išvaizdos. Musulmonės, romės ir kitos rasės moterys ir smulkesnio sudėjimo kitaip atrodantys vyrai ar translyčiai asmenys gali būti pažeidžiamesni dėl to, kad pažeidėjai galimai įvertina pasirinktos aukos gebėjimą pasipriešinti. Tyrimas rodo, kad moterys ar smulkesnio sudėjimo vyrai iš Indijos ar Azijos gali tapti ne tik vyrų, bet ir vyresnių moterų („močiučių“) žodinės agresijos ar komentarų „taikiniu“. Kitos rasės vyrai ar musulmonai, atrodantys fiziškai stiprūs, turi mažesnę tikimybę sulaukti fizinės agresijos ar užkabinėjimų. Žodinių komentarų, užgauliojimų ir agresijos iš aplinkinių gali patirti ir romų, musulmonų ar kitos rasės asmenų **sutuoktiniai ar partneriai.**

Vertinant **pažeidėjo profilį**, tyrimas rodo, kad nukentėti nuo agresyviai atrodančių **pavienių ar 2–5 asmenų grupės jaunų vyrų** didesnę tikimybę turi LGBT (priklausomai nuo matomų lyties raiškos požymių) ir kitos rasės asmenys bei musulmonai – tiek vyrai, tiek moterys. Asmuo, kuris yra vienas (ypač tamsiu paros metu), tikėtina, turėtų didesnę galimybę nukentėti nuo vieno pažeidėjo ar pažeidėjų grupės. Ir atvirkščiai – jei pažeidžiami asmenys yra

grupėje, o potencialus pažeidėjas yra vienas, incidento tikimybė yra mažesnė. Jei incidentas įvyksta tarp pažeidžiamų asmenų ir pažeidėjų grupių, konflikto pradžioje tipiška vienas pažeidėjas užsipuola pasirinktą „pirmąją“ auką. Priklausomai nuo aukos ir kitų konflikto dalyvių reakcijos, incidentas gali būti suvaldytas, jei auką apgina kiti pažeidžiamos grupės nariai. Pažeidėjo grupės nariai gali reaguoti skirtingai: 1) įsivelti į incidentą ir padėti bendrininkui susidoroti su auka; 2) užsipulti kitus pažeidžiamos grupės narius; 3) bandyti nuraminti pažeidėją ir išskirti konfliktuojančias šalis.

Tyrimas taip pat rodo, kad **vietinės moterys**, kurios išreiškė neigiamas nuostatas dėl kitos rasės asmenų ar musulmonų, nevaržo tiesioginio fizinio smurto prieš auką, o incidentai paprastai yra žodiniai. Toks žodinis incidentas retais atvejais gali būti agresyvus, tačiau tipinė tokių incidentų išraiška – „pamokymai“, kaip elgtis, ar „priekaištai“ dėl asmens rasės ar religijos, ar žodiniai komentarai „už nugaros“ – išsakomi taip, kad aplinkiniai asmenys ir auka juos girdėtų ir suprastų.

Nusikaltimo vieta taip pat gali būti šališkumo motyvacijos rodiklis. Jei kurios nors grupės sutelktumas gyvenamojoje vietoje, mieste ar miesto dalyje yra didesnis (pvz., kitos rasės asmenų ar romų), didesnė ir tikimybė, kad įvyks ir kokių nors incidentų (pvz., prie studentų bendrabučių, kur gyvena nemažai kitos rasės asmenų, šalia esančiuose baruose).

Tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamieji galimų neapykantos incidentų gali patirti **tiuk dienos, tiuk nakties metu**. Kitos rasės asmenys, musulmonai ir romai susidūrė su galimais pažeidėjais tiek viešajame transporte, tiek gatvėje, prekybos centruose, taip pat universitetų bendrabučiuose. Pavyzdžiui, musulmonės moterys pasakojo apie incidentus dienos metu, agresyvius raginimus nusiimti galvos apdangalus, vyresnių asmenų (moterų, „močiučių“) apkalbas ir komentarus lietuvių kalba „už nugaros“, stovint eilėje prie prekybos centrų kasos. LGBT asmenys ir žydų bendruomenės informantai neapykantos incidentų gali patirti darbovietėse ar privačiose erdvėse. LGBT asmenys (ypač translyčiai tyrimo dalyviai) pasakojo apie nemalonumus vakare, tamsiu paros metu, gatvėje, autobusų stotelėse ir pan. Nors ne visi kitos rasės ir musulmonai informantai dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo suprato, kas konkrečiai kalbama, tačiau nujautė, kad buvo garsiai reiškiamas nepasitenkinimas jų buvimu šalyje.

Vertinant, kaip tiriamieji supranta neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbas, ir apibendrinant visų tirtų informantų ir grupinių diskusijų įžvalgas, galima teigti, kad skirtingų informantų **supratimo lygis apie neapykantos nusikaltimus yra skirtingas**: nuo visiškai nežinančių savo teisių (ypač romų bendruomenėje) iki gerai informuotų visų bendruomenių atstovų. Tačiau informantai daugiau ar mažiau vieningai supranta, kad neapykantos nusikaltimai yra nusikaltimai, motyvuoti šališkumu prieš kurią nors religinę, tautinę, kultūrinę, rasinę grupę arba motyvuoti lytinės orientacijos ar lyties raiškos pagrindu.

Aiškindami, **kaip supranta neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimo skirtumus**, tyrime dalyvavę asmenys teigia, kad šališkumu motyvuoto fizinio veiksmo (bandymo paliesti, nuplėšti drabužius, pastumti, trenkti, primušti) pavartojimas incidento metu suvokiamas kaip neapykantos nusikaltimas, o pasikartojantys žodiniai komentarai, pastabos, keiksmažodžiai ar niekinamieji epitetai tais atvejais, kada jie yra tiesiogiai išsakomi konkrečiam asmeniui ar konkrečioms asmenims, siekiant įžeisti pasirinktą konkretų asmenį, informantų suvokiami kaip neapykantos kalba. Kita vertus, informantai linkę nekreipti dėmesio

ir „susitaikyti“ su bendro pobūdžio žodiniaus pasisakymais, stereotipais, kai jie nėra skirti tiesiogiai konkrečiam asmeniui.

Atsakant į klausimą, kaip galima nustatyti, kad tai neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalbos, svarbu įvertinti incidento kontekstą ir ypač tai, ar, nukentėjusio asmens manymu, incidentas buvo motyvuotas šališkumu. Tiriamųjų nuomone, svarbu įvertinti pažeidėjo **pasikartojančius veiksmus**. Nuolatiniai, pasikartojantys veiksmai, tiek žodinės (taip pat ir konkrečiam asmeniui skirti komentarai socialiniuose tinkluose), tiek fizinės agresijos forma, taip pat trunkantys ilgesnį laiką, informantų vertinami kaip tyčiniai ir kaip pavojingesni. Pasikartojančių veiksmų svarba tiriant neapykantos incidentus pabrėžiama ir Vidaus reikalų ministerijos paskelbtoje teisinės praktikos analizėje (VRM, 2019).

Dar vienas ribos tarp „mažų incidentų“, dėl kurių neverta pradėti tyrimo, ir rimto neapykantos kalbos ar nusikaltimo kriterijus yra **fizinis smurtas**, kai dėl išankstinių nuostatų pažeidėjas siekė paliesti, pastumti, trenkti ar kitais būdais pavartoti fizinę jėgą. Tiriamųjų manymu, tai jau galėtų būti laikoma neapykantos nusikaltimu. Į šią kategoriją taip pat įeina atvejai, kada sugadinama nuosavybė (pvz., informantų minėti atvejai apie automobilio daužymą, spardymą, informantui romui sėdint automobilio salone, antisemitinis užrašas kreida prie žydų gyvenamųjų namų, apipiltas išmatomis sodo namelis, kaip antisemitinė ataka).

2. Skirtingų tiriamųjų grupių patirtų incidentų specifika.

Tyrimo rezultatai rodo, kad romų patiriami galimų neapykantos incidentų požymių turintys incidentai, jų pačių vertinimu, yra ypač dažni, brutalūs ir latentiški. Tyrimas rodo, kad romų bendruomenė **galimai patiria didžiausią neapykantos „naštą“** ir yra mažiausiai pajėgi priešintis ir ginti savo teises. Asmeninių santykių su vietiniais gyventojais plotmėje patyčios, šaipymasis, nepasitikėjimas ir kitos neigiamos nuostatos dėl romų pačių tiriamųjų laikomos savaime suprantama „buvimo romu“ dalimi.

Kitos rasės ir romų kilmės asmenys bei LGBTQ asmenys (ypač turintys neheteronormatyvinę lyties raišką) patiria **žodinę agresiją viešosiose vietose**.

Žydų bendruomenės informantai ir LGBT asmenys pasakojo apie vaikystėje **mokykloje** patirtas įvairias neapykantos kalbos ar nusikaltimų požymių turinčius incidentus. LGBT asmenys dažniau minėjo fizinius užpuolimus (pvz., fizinį priekabiavimą ir muštynes mokykloje), žodinius bauginimus, gąsdinimus, pažeminimus. Tyrime dalyvavę informantai žydai minėjo įžeidžiančias replikas, jų vaikų pravardžiavimą mokyklose, kultūriškai „nejautrius“ mokytojų ar aukštųjų mokyklų dėstytojų pasisakymus.

Žydų ir LGBT bendruomenių nariai susiduria su latentišku, „nematomu“ priešišku „už nugaros“: dalis informantų žydų ir LGBT asmenų teigė, kad jaučia tiek **draugų, giminaičių ir artimųjų, tiek kolegų, bendradarbių priešiškumą**, jų negatyvias ir neigiamas nuostatas. LGBT asmenys minėjo neapykantą, kurią į juos nukreipė jų pačių šeimos nariai ar giminės: sužinoję apie jų lytinę orientaciją, ne tik nustojo bendrauti, bet ir įžeidė šiuos asmenis savo pasisakymais, pastabomis.

Remiantis kitos rasės asmenų, romų bei LGBT asmenų pasakojimais, prieš šiuos asmenis dažniau galimai padaromi **pramoginiai neapykantos kalbos pažeidimai** – teisės normų pažeidimai prieš tam tikrą grupę siekiant pasišaipyti, „pasilinksmiti“. Tokie pažeidėjai, tyrime dalyvavusių informantų žodžiais, dažnai apibūdinami kaip jauni agresyviai atrodantys

vyrai, veikiantys grupėse, galimai apsvaigę nuo alkoholio, gatvėje dienos metu ar prie barų ar klubų nakties metu, atokesniuose miestų gyvenamuosiuose rajonuose.

Diskusijos ir interviu su musulmonų bendruomenės atstovais duomenys rodo, kad šiai grupei tipiškesni **keršto neapykantos nusikaltimai**. Tai pažeidimai, kurie padaromi prieš individą ar visą musulmonų grupę kaip kerštas už tariamus visos grupės nusikaltimus. Už atskirų individų pripažintas nusikalstamas ar kitas neteisėtas, amoralias veikas užkraunama kaltė ir atsakomybė visai grupei. Žydų atveju tai gali būti susiję su Izraelio ir Palestinos konfliktu, žydų istorija ir holokaustu, musulmonų atveju – „kerštas“ už terorizmą.

Visų bendruomenių atstovai, dalyvavę tyrime, tiek interviu, tiek diskusijos metu, dažnai minėjo **priėtarus ir išankstinį nusistatymą** – neigiamą požiūrį į asmenis, priklausančius ar priskiriamus tam tikrai grupei (pvz., viešajame transporte atsisakyta sėdėti šalia kitos rasės asmens). Privilegiuotesni ir labiau išsilavinę tyrimo dalyviai (žydai ir LGBT asmenys, einantys aukštesnes pareigas darbe, taip pat jauni universitetų studentai, tiek žydai, tiek LGBT asmenys) teigė nuolat girdintys juokelių, pasisakymų apie šias bendruomenes darbovietėse, studijų institucijose ir neformalioje aplinkoje.

Tyrimas rodo, kad kartais „tariamasis“ rasizmas ir ksenofobija ar „tariama“ neapykanta musulmonams ar kitos rasės asmenims gali būti išnaudojami kaip **gynybinis „resursas“** tam tikrose situacijose, kada teisėtas elgesys gali būti neteisėtai suvokiamas kaip rasizmo arba neapykantos išraiška (pvz., teisėti aukštosios mokyklos dėstytojų reikalavimai studentams dėl užduočių atlikimo, paskaitų lankymo ir pan.).

Žydų, kitos rasės asmenų ir musulmonų atžvilgiu taip pat galimi **gynybinių neapykantos nusikaltimų** požymių turintys pažeidimai. Tai psichologine gynyba motyvuoti pažeidimai, nukreipti prieš konkrečius „pašalinius“ asmenis, kurie laikomi konkurentais ar nepageidaujamais (pvz., kitos rasės imigrantai, kitos religijos asmenys sunkiau rasdavo būstą nuomai). Taip formuojamas negatyvus etninis, rasinis, tautinis, religinis ar kitoks stereotipas, neigiamas tam tikros tautos, rasės, religijos įvaizdis. LGBT asmenų atveju – lyties stereotipų ar lyties išraiškos pagrindu, kitos rasės asmenų atžvilgiu – kaip bandymas įteigti, kad musulmonai ar kitos rasės imigrantai „išnyktų“ iš šalies. Tokiems pažeidimams būdingi nacionalistiniai prietarai. Remiantis tyrimo duomenimis, būtų galima teigti, kad skirtumas tarp musulmonų ir kitos rasės asmenų įžeidimų yra tik žodžiai ir keiksmažodžiai, kuriais pažeidėjai „kreipiasi“ į incidentų aukas. Labiau tikėtina, kad musulmonai bus susiejami su terorizmu, o kitos rasės ar tamsaus gymio asmenys bus įžeidinėjami nacionalistiniais pareiškimais.

Tyrimo rezultatai rodo, kad romų, musulmonų, LGBT, žydų ir kitos rasės asmenų bendruomenių atstovai susiduria ir su **modernaus rasizmo, ksenofobijos, homofobijos, transfobijos, antisemitizmo apraiškomis**. Tyrime fiksuoti atvejai: šališkos atrankos į darbo vietą procedūros romų atžvilgiu Marijampolėje, darbo sutarčių klastojimas, mokant mažesnę darbo užmokestį kitos rasės asmenims Vilniuje, translyčio asmens vaikams teikiamų paslaugų atsisakymas.

Tyrimas rodo, kad incidentai, apie kuriuos pasakojo informantai, neturi aiškių organizuotos veiklos požymių, tačiau **organizuotų neapykantos grupių ir vandalizmo tema** iškilo diskusijų ir interviu su žydų bendruomenės nariais metu ir tai yra suvokiama kaip nuolatinė grėsmė žydams ir žydų bendruomenei.

3. Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos poveikis pažeidžiamoms bendruomenėms.

Vertinant, kaip tiriamieji reaguoja į incidentus, galima teigti, kad **patirti incidentai įbaugina asmenį.**

Romai, kitos rasės asmenys ir musulmonai gali jaustis vieniši ir atskirti nuo visuomenės (taip pat ir dėl kalbos barjero). Juos (ypač musulmonės moteris ir romų kilmės asmenis) lydi **įtampa ir baimė bei nesaugumo jausmas**, dėl to jie jaučiasi beverčiais visuomenės nariais ir reiškia priešiškas Lietuvai, kaip valstybei, ir vietiniams gyventojams nuostatas..

Tyrimė dalyvavusios musulmonės moterys ir kitos rasės vyrai minėjo, kad viešumoje imasi priemonių, kad taptų mažiau matomi ir pastebimi, pvz., moterys nenešioja hidžabo, jį pakeičia mažesniu galvos apdangalu. Romės atsisako dėvėti tradicinių rūbų elementus, stengiasi šviesinti odą ir plaukus ir kitaip **išoriškai paslėpti savo identitetą.**

Kitos rasės vyrai ir musulmonai **turi nuolat būti „budrūs“**, kad išvengtų galimų incidentų (pvz., stebėti aplinką eidami gatve, vengti susidurti akis į akį su galimais pažeidėjais, pereiti į kitą gatvės pusę pamatę agresyviai atrodančių vyrų grupę, pasišalinti iš tam tikros vietos).

Žydai ir LGBT tyrimo dalyviai teigė, kad **apsiriboja bendravimu tik su savo grupe, artimais ir patikimais kolegomis ir draugais.**

LGBT asmenys taip pat **jaučiasi nesaugūs ir dėl savo artimųjų**, nes viešas LGBT asmenų atsiskleidimas sukelia nesaugumo jausmą ir jų šeimų nariams.

Tyrimas parodė, kad translyčiai asmenys patiria didžiausių sunkumų dėl lytinės tapatybės, o šališkumu motyvuotos patyčios, užgauliojimai ir fizinis smurtas prieš juos gali būti ir įvairių **psichologinių išgyvenimų (depresijos, miego sutrikimų, bandymų žudyti)** priežastimi.

Nuolatinis aplinkinių engimas **verčia** romų bendruomenės narius **užsisklęsti savyje, jaustis nevisaverčiais**, atskirtais, o į kasdienybę tapusį aplinkinių priešiškumą pradedama žiūrėti kaip į savaime įprastą dalyką – su juo nebėra kovojama, bet susitaikoma.

Kai kurie LGBT informantai ir romų kilmės asmenys **atsiriboja nuo savo šeimos narių, giminių**. Informantai jaučia nepasitikėjimą, nesaugumą dėl savo identiteto, pavyzdžiui, stengiasi neprasitarti, kad yra žydai ar romai.

Neretai patyrę incidentus asmenys **bijo pažeidėjų keršto, gėdinasi dėl patirtų išgyvenimų, baiminasi, kad bus patys apkaltinti** (antrinė viktimizacija), nenori, kad artimieji sužinotų apie išgyventus nemalonumus, sumenkina savo išgyvenimus, nenori prisiminti ir pakartoti žodinių įžeidimų (keiksmazodžių, įžeidžiančiųjų epitetų ir pan.) dar kartą.

Įtampą ir nesaugumo jausmą dėl žodinių komentarų, užgauliojimų ir incidentų gali patirti ir asmenys, sudarę santuokas su romų, musulmonų ar kitos rasės asmenimis.

Kaip vieną iš būdų išvengti neapykantos tyrimo dalyviai minėjo **emigraciją**, išvykimą gyventi į kitą šalį.

4. Neapykantą kurstančių kalbų ir neapykantos nusikaltimų latentškumo lygis ir nesikreipimo į teisėsaugą priežastys.

Tyrimo rezultatai rodo, kad incidentus patyrę asmenys patys neišreiškė didelio noro apie juos pranešti. Pagrindinė nepranešimo apie neapykantos incidentus priežastis yra tiriamųjų įsitikinimas, kad **pažeidėjai nebus nubausti**. Toks įsitikinimas indikuoja tai, kad nėra gerai

veikiančios pranešimų apie neapykantos nusikaltimus sistemos: esančia sistema nepasitikima, o, pranešimą pateikus, galima „nauda“ iš teisėsaugos institucijų tyrimo suvokiama kaip mažesnė nei nukentėjusiojo patirti „kaštai“ (pvz., tyrimui skirtas laikas, emociniai išgyvenimai ir pan.).

Nesikreipimo į teisėsaugą priežastys gali būti skiriamos į bendras visoms bendruomenėms ir specifines atskiroms bendruomenėms.

Bendros visoms bendruomenėms nepranešimo apie neapykantos incidentus priežastys yra šios:

- Nežinojimas, kur kreiptis ir (ar) kad galima kreiptis.
- Nukentėjusiųjų pasyvumas ir nemokėjimas ginti savo teisių (pvz., tuo atveju, kada teisėsaugos pareigūnai tariamai atkalba teikti skundą dėl neapykantos motyvo, nukentėję asmenys „teoriškai“ gali pareikalauti, kad pranešime būtų nurodytas ir neapykantos motyvas, tačiau to nepadarė).
- Nepasitikėjimas teisėsaugos institucijomis (apie incidentą nepranešama, nes nesitikima, kad jis bus išaiškintas, o pažeidėjai bus nubausti, kyla abejonių dėl pareigūnų šališkumo).
- Nujaučiamos teisėsaugos institucijų pareigūnų neigiamos nuostatos dėl pažeidžiamų grupių.
- Antrinė viktimizacija (pvz., pareigūnų atsisakymas atvykti į iškvietimą ir traktuoti pranešimą rimtai, patirto incidento nuvertinimas, atkalbinėjimas pateikti skundą, neveikimas).
- Teisėsaugos institucijų nepasirengimas tokius incidentus tirti, nepakankamos žinios apie bendruomenių religiją, kultūrą (pvz., negebėjimas interpretuoti bendruomenių simbolių).
- Nukentėjusieji abejoja, ar pažeidėjai bus nubausti, turi nuostatų, kad neapykantos motyvas bus sunkiai įrodomas, bus sunku atlikti procedūrinius veiksmus.
- Nėra aiški pažeidėjų atsakomybė, todėl nukentėjusieji nesitiki, kad klausimas bus išspręstas tinkamai.
- Incidentai nelaikomi labai rimtais, ypač jei yra žodiniai ir nebuvo tiesioginio poveikio, ar laikomi sukėlusiais per menką žalą, kad dėl to būtų verta kreiptis į teisėsaugą.
- Incidentai išsprendžiami vietoje (pvz., policijos pareigūnai suteikė pagalbą vietoje, apsaugojo galimas aukas, sudrausmino pažeidėjus arba nukentėjusieji pasišalino siekdami išvengti pažeidėjų, nereagavo į provokaciją; jei incidentas įvyko darbovietėje, jis buvo išspręstas neformaliu šalių susitarimu, pvz., pokalbio su vadovais metu).
- Bendruomenių organizacijos gali suteikti ribotą pagalbą.
- Nukentėjusiųjų įsitikinimas, kad pažeidėjai sulauktų didesnio palaikymo ir pritarimo iš aplinkinių nei nukentėjusieji.
- Baimė dėl pažeidėjo keršto (ypač jei tai pažįstami asmenys, pvz., bendradarbiai, kaimynai ir pan.).

Specifinės tirtoms bendruomenėms nepranešimo apie neapykantos incidentus priežastys yra šios:

- Žydų bendruomenės ir LGBT informantai teigė, kad pranešti apie kiekvieną įžeidimą ar komentarą socialiniuose tinkluose ir internete nėra įmanoma. Informantams neaišku, ar kiekvienas atvejis gali būti laikomas neapykantos incidentu, ypač jei tai

„vienkartinis“ įžeidimas ar komentaras. Incidentų prieš romus tiek socialiniuose tinkluose ar internete, tiek ir tiesioginių žodinių įvyksta beveik kasdien.

- Žydų ir musulmonų bendruomenės informantai minėjo, kad incidentus siekiama „užglaistyti“, „neeskaluoti“, „nuslėpti“ (pvz., bendradarbiai ar artimieji „atkalba“ kreiptis dėl incidento tiek į tiesioginius vadovus darbovietėje ar švietimo įstaigose, tiek į teisėsaugos institucijas).

- LGBT asmenys problemas sprendžia konsultuodamiesi vieni su kitais tiek tiesiogiai, tiek per socialinius tinklus. Dažniausiai tokia tarpusavio pagalba apsiriboja emocine parama.

- LGBT informantai nepasitiki teisėsaugos institucijomis dėl informacijos apie jų seksualinę orientaciją atskleidimo.

- Romai nėra linkę kreiptis į teisėsaugos institucijas, nes nežino, kaip gali ginti savo teises, nemoka tinkamai apginti savo teisių. Pranešimą sunkina socialinė atskirtis, neraštingumo problemos. Neraštingi asmenys nesugeba atlikti visų pranešimo apie įvykį procedūrų.

- Romai yra „išmokę“ (susitaikę) būti „neapykantos taikiniu“. Bendruomenė pačių romų apibūdinama kaip kriminalizuota, todėl galimai kenčia ir nuo prieš romus padaromų neapykantos incidentų.

- Socialinę atskirtį patiriantys romų bendruomenės atstovai kartais linkę imtis problemas spręsti patys naudodami tiesioginį smurtą.

- Kitos rasės asmenys ir musulmonai nesikreipia dėl kalbos barjero, dėl kurio gali būti sunku atlikti procedūrinius veiksmus.

- Nukentėję kitos rasės asmenys ir musulmonai neteikia skundų, nes planuoja po kurio laiko (pvz., po studijų) išvykti iš šalies.

- Kitos rasės asmenys ir musulmonai turi neigiamų patirčių, susijusių su kitomis valstybės institucijomis (pvz., tvarkydami migracijos dokumentus), todėl nepasitiki, vengia institucijų ir jų dėmesio apskritai.

- Kitos rasės asmenys (imigrantai) bus linkę nepranešti apie incidentus, jei bus susiduriama su sunkumais dėl leidimų gyventi ar vizų išdavimo (taip pat ir tuo atveju, jei asmuo jau yra nelegalus migrantas arba dirba nelegaliai).

5. Bendruomenių poreikiai dėl jų apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir paramos nusikaltimų aukoms.

Vertinant, kokios atsakomosios priemonės ar veiksmai siūlomi, kokie tiriamųjų poreikiai ir lūkesčiai siekiant užkardyti tokius nusikaltimus, galima teigti, kad nors daugeliu atvejų tiriamieji žino, kad gali kreiptis į policiją, tačiau tą apsunkina nepasitikėjimas teisėsauga bei su ja susijusios neigiamos nuostatos, todėl pirmiausia **reikia priemonių, skatinančių pranešti apie patirtus incidentus**. Nesant tinkamų priemonių, skatinančių pranešti apie incidentus, susidaro prielaidos neapykantos incidentų „normalizavimui“, kad pažeidimai bus nuvertinami ir nelaikomi rimtais ir pačių nukentėjusiųjų.

Kai kurie tyrimo dalyviai minėjo, kad policijos pareigūnai galėtų *ad hoc* pasisiūlyti **susitikti, tiesiog „užėiti pasikalbėti“ su pažeidžiamų bendruomenių atstovais** per ar prieš jų renginius, šventes, apsilankyti mokymo įstaigose ir įmonėse, kuriose mokosi ar dirba pažeidžiamoms grupėms priklausantys asmenys, ar kitaip savo buvimu parodyti, kad policijai

rūpi pažeidžiamų bendruomenių saugumas, paskatinti kreiptis dėl galimų pažeidimų ir kartu tokiu būdu gauti informacijos, naudingos prevenciniam darbui su potencialiais pažeidėjais.

Romų atžvilgiu išlieka didžiausia tikimybė, kad apie incidentą nebus pranešta, o į romų kilmės asmens pranešimą dėl neapykantos nebus reaguojama tinkamai dažniausiai dėl to, kad patys romai išreiškia didelį nepasitikėjimą policija ir teisėsauga apskritai (dėl didelės dalies bendruomenės kriminalizacijos). Tyrimas rodo, kad policija, tyrėjai ar prokurorai gali netraktuoti rimtai romų kilmės asmens pareiškimo dėl prietarų bei išankstinių nuostatų. Nors yra ir išimčių, tačiau romų išsilavinimo lygis yra gerokai žemesnis, nedarbo lygis didesnis, pajamų lygis daug žemesnis, be to, nemaža dalis romų gyvena skurdžiose ir izoliuotose miestų kaimynijose, kur vyrauja blogos kokybės būstai, trūksta pagrindinių paslaugų ir nepakanka geros kokybės sveikatos priežiūros. Pranešimo pateikimą gali apsunkinti ir žemas asmens raštingumo lygis, todėl ypač **reikalinga individuali pagalba**. Tokią pagalbą iš dalies gali suteikti romams atstovaujančių organizacijų darbuotojai bei neformalus bendruomenių lyderiai, tačiau tokia pagalba yra ribota ir ne visiems prieinama.

Visoms bendruomenėms **trūksta tinkamos pagalbos ir atstovavimo**. Tyrimas parodė, kad, nepaisant įvairių iniciatyvų ir pastangų, bendruomenės, asociacijos ir NVO negali pačios išspręsti visų problemų, negali išmokyti visų pareigūnų savo iniciatyva ir projektų lėšomis. Galimų pažeidimų aukos dažnai nenori ir nesugeba atlikti visų pranešimo apie įvykį procedūrų, nukentėjusieji nepasitiki teisėsauga, taip pat nežino, kad gali kreiptis, mano, kad už neapykantos kalbos veiksmus nėra numatyta atsakomybė, ir problemas bando spręsti individualiai. Tokio latentškumo pasekmės – uždarumas, atsiribojimas, kontaktų vengimas, vengimas susidurti su pažeidėjais, taip pat konfliktų sprendimas tarpusavyje su pažeidėjais, pavyzdžiui, romų atveju, – ir fiziniu smurtu.

Kitas faktorius, kuris apsunkina neapykantos incidentų tyrimą, yra **teisėsaugos institucijų nepasirengimas tokius nusikaltimus tirti**, pvz., LGBT tyrimo informantai mano, kad nors policijos pareigūnai stengdavosi padėti, tačiau abejojo, ar visais atvejais jų skundas bus traktuojamas rimtai, kalbėjo apie nujaučiamas pareigūnų homofobiškas nuostatas ir abejojo, ar pažeidėjai bus nubausti, minėjo, kad policininkai gali ir pasišaipyti iš LGBT asmenų. Lietuvių kalbos nemokantys informantai (musulmonai, kitos rasės asmenys) minėjo, kad policijos pareigūnai visada stengiasi padėti, tačiau kartais tam trukdė nepakankamas informantų lietuvių kalbos mokėjimas ar pareigūnų nepakankamas gebėjimas tinkamai susikalbėti užsienio (anglų) kalba, tiek bendraujant su pareigūnais tiesiogiai, tiek pildant pranešimus. Kitos rasės asmenys minėjo atvejus, kai pareigūnai patys ragino informantus, kurie kreipėsi dėl pagalbos, nerašyti pareiškimo, nes esą niekas nebus išaiškinta. Tyrimas parodė, kad galimai nukentėję asmenys tuo atveju, kai į įvykio vietą buvo kviečiama policija, teigia, kad pareigūnų įsikišimas visada padėjo išspręsti problemą vietoje ir pareigūnai stengėsi apsaugoti aukas, tačiau incidento sprendimas likdavo neformalus, o nukentėjusieji dažnai ir patys nenorėdavo pateikti pranešimo, motyvuodami laiko stoka, nenorėdami įsivelti į tolesnes incidento sprendimo procedūras, manydami, kad incidentas nepakankamai rimtas, taip pat susitaikydami su tuo faktu, kad incidentas buvo išspręstas neformaliai ir kad įvykęs incidentas nesukels neigiamų pasekmių.

Tyrimo duomenys rodo, kad pažeidėjo išsakytas **neapykantos** galimoms aukoms **motyvas** yra pareigūnų **dažnai nuvertinamas** ir nelaikomas pagrindu policijai pradėti tyrimą. Tyrimo duomenys rodo, kad pažeidėjai dažnai prieš pažeidimą, jo metu ar po jo išreiškia savo

priertarus ir nuostatas. Taigi, pažeidėjai beveik visada siunčia aukoms ar jų atstovaujamai grupei savo žinutę, tačiau galimos aukos teigia, kad teisėsaugos institucijos ne visada kreipia dėmesį į šališkumo motyvaciją ir tiria incidentą, pirmiausia, kaip pažeidimą *per se*.

Bendruomenės pasigenda teisėsaugos institucijose **specialiai išmokytų darbuotojų ar specializuotų padalinių**, užsiimančių tik neapykantos incidentų požymių turinčių pažeidimų tyrimais. Taip pat buvo kalbėta ir apie **telefoninės pagalbos linijos** (ir anglų kalba) tokių pažeidimų aukoms poreikį. Specialiai išmokyti pareigūnai ar padaliniai, pasak tyrimo dalyvių, turėtų aktyviai bendrauti su bendruomenėmis bei aukomis ir užtikrinti, kad su apie nusikaltimus pranešusiais asmenimis būtų elgiamasi tinkamai, jie nebūtų ignoruojami, o aukos – pakartotinai viktimizuojamos. Informantai ir diskusijų dalyviai minėjo, kad jiems spėsti su neapykantos kurstymu susijusius klausimus taip pat galėtų padėti „**aukų advokatai**“ – asmenys, teikiantys tiek emocinę, tiek administracinę pagalbą. Ši pagalba ypač reikalinga žemesnio išsilavinimo, vyresnio amžiaus ar socialinę atskirtį patiriantiems asmenims. Tikėtina, kad vėliau gali didėti ir teisėsaugos specialistų, galinčių susikalbėti lietuvių ir arabų kalba, poreikis.

Tyrimo dalyvių nuomone, reikėtų didinti visuomenės informuotumą apie neapykantos incidentus, **viešinti teigiamą informaciją** apie teisėsaugos darbą, pvz., ištirtus neapykantos kurstymo atvejus ar neapykantos nusikaltimus.

Informantų ypač pabrėžiamas ir **žiniasklaidos vaidmuo**, nes viešai neatsakingai pateikiama informacija, kai pažeidžiamų bendruomenių asmenys susiejami su neigiamo pobūdžio įvykiais, įtvirtina stereotipus ir nepalankias nuostatas dėl bendruomenių. Bendruomenių atstovai pasigenda teigiamos informacijos (pvz., informacijos apie bendruomenių veiklą, sėkmės istorijų apie bendruomenės narius) pateikimo žiniasklaidoje. Informantai taip pat pabrėžia individualią autorių atsakomybę, etikos, savikontrolės ir refleksijos stoką, dėl kurios nėra vertinama, kokią žinutę spaudos ar interneto straipsniai, televizijos ar radijo laidos siunčia auditorijai.

Tyrime dalyvavę informantai teigia, kad pastebi visuomenėje vykstančius pokyčius ir mano, kad **gyventojų nuostatos dėl tirtų bendruomenių pamažu keičiasi į teigiamą pusę**. Prie to prisideda ir pačių bendruomenių organizacijų pastangos ir vykdoma įvairi šviečiamoji veikla, tačiau visuomenei įvairėjant (pvz., dėl imigracijos) kartu gali daugėti ir prieštaravimų ir konfliktų gyventojų santykiuose.

LITERATŪRA

1. Aldridge, J. (2015). *Participatory Research: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Bristol: Policy Press.
2. Anti-Defamation League (2018). *Pyramid of Hate*, prieiga internete: <http://bit.do/eVbzw> žiūrėta [2019-06-16].
3. Balsiūnaitė, I. (2017). Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius. *Žurnalistikos tyrimai*. 2017, 11. P. 78–102.
4. Barna, I. (2015). Teaching about and against Hate in a Challenging Environment in Hungary: A Case Study. *Casopis za Kritiko Znanosti*; 43(260):272-283.
5. Berk, R.A., J.M. Adams (2001). Establishing Rapport with Deviant Groups. p. 58–71. In: *Extreme Methods: Innovative Approaches to Social Science Research*, edited by J.M. Miller and R.Tewksbury. Boston: Allyn and Bacon
6. Birch, M., T. Miller (2000). Inviting Intimacy: The Interview as Therapeutic Opportunity, *International Journal of Social Research Methodology* 3(3): 189–202.
7. Booth, T., W. Booth (1994). Use of Depth Interviewing with Vulnerable Subjects. *Social Science and Medicine* 39(2): 415–24
8. Čigrin, V. (2013). Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 2013 (9). Mykolo Romerio universitetas, 2013. p. 73–91.
9. Dickson-Swift, V., Lyn James, E., Liamputtong, P. (2008). *Undertaking Sensitive Research in the Health and Social Sciences: Managing Boundaries, Emotions and Risks*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Herek, G. M. (2017). Documenting hate crimes in the United States: Some considerations on data sources. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 4(2), 143–151.
11. Hesse-Biber, S.N., L.P. Leavy (2005). *The Practice of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
12. Iganski, P., Levin, J. (2015). *Hate Crime: A Global Perspective*. New York: Routledge.
13. Iganski, P. (2001) *Hate Crimes Hurt More*, *American Behavioral Scientist*, Vol. 45 p. 626–638.
14. Isokaitė, I. (2015). Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms. *Teisė*, p. 189–203.
15. Levin, J., McDevitt, J. (2008). Hate Crime. (ed.V. N. Parrillo, *Encyclopedia of Social Problems* (p. 426–428)). London: Sage.
16. LGL (2018). *Atpažink ir Pranešk: Trumpas Praktinis Vadovas apie Homofobinius, Bifobinius ir Transfobinius Neapykantos Nusikaltimus*, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxu> [žiūrėta 2019-02-15].
17. LGL (2018a). *Darbas su nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų nukentėjusiais asmenimis. Praktinis vadovas*, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxC> [žiūrėta 2019-02-15].
18. LGL (2017). *UNIFORM projekto lankstinukas: Sustabdyk neapykanta*, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxG> [žiūrėta 2019-02-15].

19. LGL (2017a). Suprasti homofobinį, bifobinį ar transfobinį smurtą ir priekabiavimą patyrusių asmenų poreikius: Neapykantos nusikaltimų poveikis, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxQ> [žiūrėta 2019-02-15].
20. LGL (2016). Pagalba nukentėjusiems nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų. Praktinis vadovas, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxW> [žiūrėta 2019-02-15].
21. LGL (2015). Nematomos patyčios: tyrimo Lietuvos mokyklose rezultatai ir rekomendacijos, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbx2> [žiūrėta 2019-02-15].
22. LGL (2014). Neapykantos nusikaltimai: praktinis vadovas policijos pareigūnams, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbya> [žiūrėta 2019-02-15].
23. LGL (2013). Homofobiniai ir transfobiniai neapykantos nusikaltimai Lietuvoje: LGL stebėsenos ataskaita, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbyj> [žiūrėta 2019-02-15].
24. LGL (2013a). Neapykantos nusikaltimai: būtina žinoti, Vilnius: Nacionalinė LGBT teisių organizacija, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbyn> [žiūrėta 2019-02-15].
25. Liamputtong, P., D. Ezzy (2005). *Qualitative Research Methods*, 2nd edition. Melbourne: Oxford University Press. Minichiello, Aroni, Timewell ir kt., 2000
26. Lichtenstein, B., T. Nansel (2000). Women's Douching Practices and Related Attitudes: Findings from Four Focus Groups. *Women & Health* 31(2/3): 117–31.
27. Liamputtong, P. (2007). *Researching the Vulnerable: A Guide to Sensitive Research Methods*. London: Sage.
28. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. (2019). *Translyčių asmenų padėtis Lietuvoje. Nacionalinė apžvalga*. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.
29. Matocha, L.K. (1992). Case Study Interviews: Caring for Persons with AIDS. p. 66–84. In: *Qualitative Methods in Family Research*, edited by J.F. Gilgun, K. Daly and G. Handel. Newbury Park, CA: Sage Publications. Miller ir Tewksbury, 2001
30. Minichiello, V., Madison, J., Hays, T., Courtney, M., St John, W. (1999). Qualitative interviews, in Minichiello, V., Sullivan, G., Greenwood, K. and Axford, R. (Eds), *Handbook of Research Methods for Health Sciences*, Addison-Wesley, Sydney, pp. 395–418.)
31. Nicholson, P., J. Burr (2003). What is „Normal“ About Women's (Hetero)Sexual Desire and Orgasm?: A Report of An In-Depth Interview Study, *Social Science and Medicine* 57: 1735–45.
32. Nyamathi, A. (1998). Vulnerable Populations: A Continuing Nursing Focus. *Nursing Research* 47(2): 65–66.
33. Seymour, J., G. Bellamy, M. Gott, S.H.Ahmedzai, D. Clark (2004). Planning for the End of Life: The Views of Older People About Advance Care Statement. *Social Science and Medicine* 59: 57–68
34. Silva, M.C. (1995). *Ethical Guidelines in the Conduct, Dissemination, and Implementation of Nursing Research*, Washington, DC: American Nurses Publishing
35. Silverman, D. (2011). *Doing Qualitative Research*. London: Sage.

36. Venclauskas, L. (2010). „Who rules the world?“ – case study of Lithuanian and Latvian press articles. Regioninės studijos. Baltic region: past and new challenges, p. 53–64.
37. VRM. (2019). Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita. Vilnius: VRM.
38. Wellings, K., P. Branigan, K. Mitchell (2000). Discomfort, Discord and Discontinuity as Data: Using Focus Groups to Research Sensitive Topics, Culture, Health & Sexuality 2(3): 255–67.
39. Žmogaus teisių stebėjimo institutas (2017). Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga, Vilnius: ŽTSI, prieiga internetu: <http://bit.do/eVbxg> [žiūrėta 2019-02-15].
40. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. (2018). *Kovojant su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje (sud. Irena Biharova)*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

PRIEDAI

1 priedas. Socialinė-demografinė grupinių diskusijų dalyvių charakteristika

2018 m. gruodžio 22 d. diskusijos Vilniuje su LGBT asmenimis dalyviai (1 diskusija)

Amžius	Lytis	Darbo ar užsiėmimo pobūdis	Pastabos
Atsisakė nurodyti	Moteris	Atsisakė nurodyti	Reikalavo visapusiško anonimiškumo užtikrinimo
45	Moteris	Samdoma darbuotoja	Viena iš dalyvių moterų identifikavo save ir kaip žydiškos kilmės asmenį
44	Moteris	Savarankiškai dirbanti	
37	Moteris	Savarankiškai dirbanti	
22	Translytis vyras	Studentas	
38	Vyras	Samdomas darbuotojas	
30	Vyras	Samdomas darbuotojas	
25	Vyras	Samdomas darbuotojas	Tyrimo metu buvo lyties keitimo etape
30	Vyras	Samdomas darbuotojas	

Diskusijos vieta: UAB „Vilniaus verslo konsultacinis centras“ patalpos

2019 m. sausio 18 d. diskusijos Vilniuje su romų bendruomene dalyviai (2 diskusija)

Amžius	Lytis	Darbo ar užsiėmimo pobūdis	Gyvenamoji vieta
23	Moteris	Įmonės savininkė	Vilnius
68	Moteris	Samdoma darbuotoja	Marijampolė
23	Moteris	Namų šeimininkė	Vilnius
31	Moteris	Savarankiškai dirbanti	Panevėžys
41	Moteris	Samdoma darbuotoja	Vilnius
60	Vyras	Nenurodė	Vilnius
19	Vyras	Studentas	Vilnius
38	Vyras	Nenurodė	Vilniaus raj.
25	Vyras	Nenurodė	Vilniaus raj.
39	Vyras	Įmonės savininkas	Vilnius

Diskusijos vieta: VšĮ „Tautinių bendrijų namai“ patalpos

2019 m. vasario 5 d. diskusijos Vilniuje su žydų bendruomene dalyviai (3 diskusija)

Amžius	Lytis	Išsilavinimas	Darbo ar užsiėmimo pobūdis
26	Moteris	Bakalauro laipsnis	Samdoma darbuotoja
60	Vyras	Magistro aukštesnis laipsnis	Samdomas darbuotojas
70	Vyras	Magistro aukštesnis laipsnis	Savarankiškai dirbantis

Diskusijos vieta: asociacijos „Lietuvos žydų bendruomenė“ patalpos

2019 m. vasario 28 d. diskusijos Kaune su žydų bendruomene dalyviai (3 diskusija)

Amžius	Lytis	Darbo ar užsiėmimo pobūdis
66	Moteris	Samdoma darbuotoja
67	Moteris	Senatvės pensijoje
46	Moteris	Savarankiškai dirbanti
45	Moteris	Samdoma darbuotoja
58	Vyras	Samdomas darbuotojas
70	Vyras	Samdomas darbuotojas
72	Vyras	Samdomas darbuotojas
66	Vyras	Nenurodė
70	Vyras	Samdomas darbuotojas

Diskusijos vieta: asociacijos „Lietuvos žydų bendruomenė“ Kauno skyriaus patalpos

2019 m. kovo 7 d. diskusijos Kaune su skirtingų rasių asmenimis dalyviai (4 diskusija)

Amžius	Lytis	Atvykimo į Lietuvą priežastis	Kilmės šalis	Gyvenimo trukmė Lietuvoje	Pastabos
28	Moteris	Darbo tikslais	Turkija	1 m. 8 mėn.	
19	Moteris	Studijų tikslu	Indija	1 m. mėn.	
20	Vyras	Studijų tikslu	Iranas	1 m. 8 mėn.	Identifikuoja save ir kaip musulmoną
18	Vyras	Šeimos susijungimo tikslais	Kirgizija	9 m. 6 mėn.	Identifikuoja save ir kaip musulmoną ir homoseksualų asmenį
28	Vyras	Studijų tikslais	Indija	2 m. 6 mėn.	
31	Vyras	Darbo tikslu	Iranas	2 m. 6 mėn.	Identifikuoja save kaip musulmoną

Amžius	Lytis	Atvykimo į Lietuvą priežastis	Kilmės šalis	Gyvenimo trukmė Lietuvoje	Pastabos
30	Vyras	Studijų tikslu	Indija	3 m. 5 mėn.	
20	Vyras	Studijų tikslu	Indija	4 mėn.	
21	Vyras	Studijų tikslu	Indija	3 m. 6 mėn.	
Diskusijos vieta: Vytauto Didžiojo universiteto patalpos, diskusija vyko anglų kalba					

2019 m. kovo 12 d. diskusijos Rukloje su musulmonų grupės asmenimis dalyviai (5 diskusija)

Amžius	Lytis	Kiek laiko Lietuvoje	Šalis
24	Moteris	1 m.	Sirija
21	Vyras	1 m.	Sirija
50	Vyras	1 m. 2 mėn.	Sirija
33	Vyras	1 m. 2 mėn.	Sirija
27	Moteris	1 m. 2 mėn.	Sirija
23	Moteris	10 mėn.	Sirija
28	Vyras	1 metai	Sirija
43	Vyras	1 m. 2 mėn.	Sirija
36	Moteris	1m. 5mėn.	Sirija
Diskusijos vieta: Pabėgėlių priėmimo centro Rukloje patalpos, diskusija vyko arabų kalba su vertėjo pagalba			

2 priedas. Socialinė-demografinė kokybinių giluminių individualių interviu dalyvių charakteristika

LGBT tyrimo dalyviai

Interviu kodas	Amžius	Lytis ir (arba) savęs identifikacija	Darbo ar užsiėmimo pobūdis	Interviu data	Pastabos
Q1T	28	Translytė moteris	Samdoma darbuotoja	2019-01-19	
Q2G	31	Homoseksualus vyras	Savarankiškai dirbantis	2019-01-17	
Q3T	22	Translytis vyras	Studentas	2019-01-15	
Q4G	35	Homoseksualus vyras	Samdomas darbuotojas	2019-01-07	Interviu anglų kalba, JAV pilietis, sudaręs santuoką su ES šalies piliečiu atvyko gyventi į Lietuvą kaip šeimos narys;
Q5T	21	Homoseksualus vyras, tyrimo metu tranzicijos etape	Samdomas darbuotojas	2019-01-17	
Q6L	29	Homoseksuali moteris	Samdoma darbuotoja	2019-01-22	Policijos pareigūnė
Q7G	39	Homoseksualus vyras	Samdomas darbuotojas	2019-04-28	

Romų kilmės tyrimo dalyviai

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Interviu kalba	Gyvenamoji vieta	Interviu data	Pastabos
R1M	64	Moteris	Lietuvių	Marijampolė	2019-02-12	
R2M	34	Moteris	Lietuvių	Marijampolė	2019-02-12	
R3V	21	Vyras	Kotliarų	Panevėžys	2019-02-13	Tyrėjui tarpininkavo neformali bendruomenės lyderė, ji vertėjavo interviu metu;
R4M	44	Moteris	Lietuvių	Panevėžys	2019-02-13	
R5M	31	Moteris	Lietuvių	Panevėžys	2019-02-13	

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Interviu kalba	Gyvenamoji vieta	Interviu data	Pastabos
R6M	32	Moteris	Lietuvių	Kybartai	2019-02-12	Interviu metu dalyvavo bendruomenės darbuotoja;
R7M	38	Vyras	Lietuvių	Panevėžys	2019-02-13	

Žydų bendruomenei priklausantys tyrimo dalyviai

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Darbo ar užsiėmimo pobūdis	Interviu data	Pastabos
Z1M	24	Moteris	Samdoma darbuotoja	2019-02-24	Interviu anglų kalba, Izraelio pilietė
Z2M	23	Moteris	Studentė	2019-04-05	
Z3V	28	Vyras	Samdomas darbuotojas	2019-04-04	
Z4M	26	Moteris	Samdoma darbuotoja	2019-04-10	
Z5M	42	Moteris	Samdoma darbuotoja	2019-04-23	
Z6V	32	Vyras	Savarankiškai dirbantis	2019-05-07	
Z7V	24	Vyras	Studentas	2019-05-01	Interviu anglų kalba, Izraelio pilietis, identifikuoja save kaip homoseksualų asmenį

Skirtingų rasių tyrimo dalyviai

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Atvykimo į Lietuvą priežastis	Kilmės šalis	Gyvenimo trukmė ir vieta Lietuvoje	Interviu kalba	Interviu data
K1V	20	Vyras	Studijų tikslu	Indija	3 m. Kaunas	anglų	2019-02-28
K2V	23	Vyras	Studijų tikslu	Iranas	1 m. 8 mėn. Kaunas	anglų	2019-02-29
K3V	22	Vyras	Studijų tikslu	Nigerija	1 m. 1 mėn. Klaipėda	anglų	2019-03-21
K4V	18	Vyras	Šeimos susijungimo tikslais	Kirgizija	9 m. 6 mėn. Kaunas	lietuvių	2019-02-28
K5V	37	Vyras	Šeimos susijungimo tikslu	Kolumbija	2 m. Panevėžys	anglų	2019-04-10
K6V	24	Vyras	Atvyko studijuoti, įsidarbino po studijų	Indija	6 m. Kaunas	anglų	2019-03-15

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Atvykimo į Lietuvą priežastis	Kilmės šalis	Gyvenimo trukmė ir vieta Lietuvoje	Interviu kalba	Interviu data
			baigimo Lietuvoje				
K7V	29	Vyras	Darbo tikslu	Indija	3 m. mėn.	anglų	2019-03-15

Musulmonų grupei priklausantys tyrimo dalyviai

Interviu kodas	Amžius	Lytis	Atvykimo į Lietuvą priežastis	Kilmės šalis	Gyvenimo trukmė ir vieta Lietuvoje	Interviu kalba	Interviu data
M1V	29	Vyras	Darbo tikslais	Indija	4 m. Kaunas	anglų	2019-03-31
M2V	36	Vyras	Verslo tikslais	Egiptas	9 m. Vilnius	lietuvių	2019-04-12
M3V	25	Vyras	Studijų tikslu	Indija	4 m. Kaunas	anglų	2019-02-28
M4V	22	Vyras	Studijų tikslu	Turkija	3 m. Vilnius	anglų	2019-04-24
M5M	21	Moteris	Studijų tikslu	Turkija	2 m. Vilnius	anglų	2019-04-23
M6M	21	Moteris	Studijų tikslu	Pakistanas	2 m. Kaipėda	anglų	2019-04-28
M7M	21	Moteris	Darbo tikslais	Egiptas	7 m. Vilnius	anglų	2019-04-12

3 priedas. Grupinės diskusijos gairės

ĮŽANGA

Kaip Jūs ir žinote, Vidaus reikalų ministerijos užsakymu mes vykdome tyrimą apie neapykantos nusikaltimus. Jūs esate atrinktas (-a) tyrimui, atsižvelgiant į jūsų patirtį. Tyrimas atliekamas anonimiškai ir konfidencialiai, informacija bus naudojama apibendrintai, kartu su kitų asmenų suteikta informacija. Ar sutinkate, kad pokalbis bus įrašytas į diktofoną? Tyrimui pasibaigus, įrašas su mūsų pokalbiu bus sunaikintas. Žinoma, prieš tai noriu informuoti, kad galite neatsakyti į mano klausimus, jei nenorite, ir galite baigti pokalbį bet kuriuo metu.

ĮVADINIAI KLAUSIMAI

Šiek tiek papasakokite apie save.

Amžius, šeima, partneris (-ė), gyvenimo sąlygos, užimtumas?

KLAUSIMAI TYRIMO DALYVIAMS

Kaip apibūdintumėte Lietuvą tolerancijos Jūsų bendruomenei aspektu? Jūsų nuomone, kaip politikai, žiniasklaida, bendradarbiai, kaimynai ir pan. priima [kitų tautybių, religijų, rasių, LGBT+] žmones?

Kokias „politinio, socialinio“ nekorektiškumo apraiškas esate linkę toleruoti (anekdotai, buitiniai nacionaliniai stereotipai, patarlės ir pan.)? Kaip manote, kur yra riba tarp humoro ir kada jau derėtų kreiptis į policiją? Sakoma, kad „politinis, socialinis“ nekorektiškumas yra tam tikras kultūrinis „prieskonis“, be kurio kasdienybė būtų neįdomi? Ką apie tai manote?

Kaip dažnai apie šias patirtis kalbate su savo artimaisiais, draugais ir kolegomis? Su kuo ir kaip dažnai kalbatės apie šias patirtis? Ar pokalbiai apie netoleranciją yra [nuolatinė, dažna, epizodinė, reta] tema su šeimos nariais ir artimiausiais draugais?

[Klausimai visiems] Kokių asociacijų Jums pirmiausia kyla išgirdus „neapykantą kurstanti kalba ar neapykantos nusikaltimas“? Kokie šių sąvokų skirtumai? Kaip manote, kiek tikėtina, kad kam nors galite nepatikti tik dėl to, kad esate (romų, žydų, LGBT+, musulmonų, kitos rasės) visuomenės grupės atstovas (-ė)? Kaip manote, kokie žmonės galėtų Jūsų nemėgti tik dėl šio fakto?

Kaip netolerancija ar neapykanta jūsų atstovaujamai grupei reiškiasi Jūsų artimoje aplinkoje? Kokius jos bruožus ar pasireiškimus galėtumėte išskirti? Kokiose situacijose esate sulaukę komentarų savo adresu? [Ar komentarai išsakomi vieno asmens akis į akį? Asmeniškai? Ar grupės asmenų?] Jei taip, iš kokios aplinkos (fizinės ar medijų)? [Lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas]. Kokius konkrečius komentarus galėtumėte prisiminti? [Dėl išvaizdos, dėl rasės, dėl tautybės, dėl seksualinės orientacijos, skirti asmeniui ar bendri grupei? Kylančys iš konkrečios situacijos ar iš bendro konteksto].

Jei dirbate, kaip į jus reaguoja darbdaviai, bendradarbiai, kaimynai? [klausimai kitos rasės, musulmonų grupės atstovams] Kokios problemos iškilo dirbant ir gyvenant Lietuvoje? Kokius pokyčius įžvelgiate per pastarąjį laikotarpį?

[Klausimai visiems] Gal galite papasakoti ar prisiminti kokių nors atsitikimų iš savo ar savo artimųjų gyvenimo? [Kaip dažnai tai nutinka? Kada tai vyko? Asmeninės ir pačios naujausios patirtys] Kokie žmonės tai buvo? [Koks yra pažeidėjo profilis?] [Ar komentarai

išsakomi vieno asmens akis į akį? Asmeniškai? Ar grupės asmenų?] Prieš jus kaip asmenį, ar prieš jus kaip bendruomenės atstovą? [Lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas]. Kokie jūsų santykiai su pažeidėjais? Pažeidėjai – pavieniai ar grupės? [Kova su nusikalstamu elgesiu.] [Kokia aplinkinių asmenų reakcija, nutikus incidentui?]

Kaip Jūs manote, kokios neapykantos formos yra labiau susijusios su jūsų kaip (romų, žydų, LGBT+, musulmonų, kitos rasės) atstovaujama visuomenės grupe? Kokia būna Jūsų reakcija į tokio pobūdžio dalykus?

[JEI NETURI PAVYZDŽIŲ AR ISTORIJŲ] Aš Jums paminėsiu įvairių neapykantos pavyzdžių: *(žodinis įžeidinėjimas, grasinimas smurtauti, sugadinta nuosavybė, į jus nusitaikyta (pvz., mesti kitą daiktą) kaip į objektą, apspjaudymas, trenkimas į veidą, spyris, stūmimo veiksmas, grasinimas daiktu ar ginklu, patyčios iš policijos pareigūnų, seksualinio pobūdžio smurtas, kaip savo grupės atstovui (-ei), žodinis smurtas artimoje aplinkoje (iš šeimos narių, artimųjų, draugų, kolegų; adresuotas jums; ar bendro pobūdžio pasisakymai apie jūsų grupę), fizinis smurtas artimoje aplinkoje, baimės jausmas dėl savo kaip grupės nario saugumo, vienkartinis ar pakartotinis neapykantos pasireiškimas, tikimybė, kad vėl bus grasinama ar priekabiuojama).*

Kur tiriamieji nukenčia? Privačios ir viešosios erdvės. Viešasis transportas. Žiniasklaida ir socialiniai tinklai. Kaip bandote priešintis esamai situacijai?

Kaip neapykanta veikia jus? [Baimė dėl viktimizacijos. Emocinis ir fizinis poveikis. Neapykantos „normalizavimas“. Pasipriešinimo neapykantai strategijos].

Į ką kreipiatės [kreiptumėtės, jei reikėtų] pagalbos, patyrę neapykantos nusikaltimus? Jei kreipėsi – padėjo, nepadėjo? Kodėl nesikreipia į teisėsaugos institucijas? Kas paskatintų nukentėjus kreiptis į teisėsaugą? Kokie Jūsų lūkesčiai dėl teisėsaugos (policijos)? Kokią turite bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis teigiamą ar neigiamą patirtį?

Ko bandėte ar reikėtų imtis, kad išspręstumėte problemą? Kokios atsakomosios priemonės ar veiksmai galėtų pakeisti padėtį? [Kokie poreikiai ir lūkesčiai siekiant užkardyti tokius nusikaltimus?]

Kokia apsauga nuo neapykantos nusikaltimų, jūsų nuomone, yra veiksmingiausia? Ar pakanka informacijos apie nukentėjusiųjų teises, ar žinote, kur ir kokią paramą gali gauti (nemokama teisinė pagalba, kompensacija už smurtinius nusikaltimus ir pan.). Kokios paramos reikia ar pasigendate? Koks bendradarbiavimo su institucijomis ir bendruomene modelis būtų priimtinausias?

PABAIGA, APIBENDRINIMAS

Kokių pokyčių – tolerancijos, saugumo, neapykantos nusikaltimų, neapykantą kurstančių kalbų didėjimo ar mažėjimo – tikėtės po 5 metų?

Gal dar kažko nepaklausėme? Gal norėtumėte dar ką nors pridėti? Kaip jautėtės per šį pokalbį? Kurie mūsų klausimai jums patiko ar nepatiko?

4 priedas. Giluminių interviu gairės

Kaip apibūdintumėte Lietuvą tolerancijos Jūsų bendruomenei aspektu? Jūsų nuomone, kaip politikai, žiniasklaida, bendradarbiai, kaimynai ir pan. priima [kitų tautybių, religijų, rasių, LGBT+] žmones?

Kokias „politinio, socialinio“ nekorektiškumo apraiškas esate linkę toleruoti (anekdotai, buitiniai nacionaliniai stereotipai, patarlės ir pan.)? Kaip manote, kur yra riba tarp humoro ir kada jau derėtų kreiptis į policiją? Sakoma, kad „politinis, socialinis“ nekorektiškumas yra tam tikras kultūrinis „prieskonis“, be kurio kasdienybė būtų neįdomi? Ką apie tai manote?

Kaip dažnai apie šias patirtis kalbate su savo artimaisiais, draugais, kolegomis? Su kuo ir kaip dažnai kalbatės apie šias patirtis? Ar pokalbiai apie netoleranciją yra [nuolatinė, dažna, epizodinė, reta] tema su šeimos nariais ir (ar) artimiausiais draugais?

Gal galite papasakoti ir (ar) prisiminti istorijų iš savo ar savo artimųjų gyvenimo? [Kaip dažnai tai nutinka? Kada tai vyko? Asmeninės ir pačios naujausios patirtys.]

1. Savo žodžiais papasakokite, kas atsitiko?
2. Kokie žmonės jus įžeidė, kas jie buvo?
3. Kaip ši patirtis paveikė jus? Kas pasikeitė gyvenime po šios patirties?
4. Kaip ši patirtis paveikė kitus jūsų artimuosius, jų gyvenimą?
5. Kokius jausmus sukėlė patirtis?
6. Kokių minčių pirmiausia jums kyla, kai prisimenate šią patirtį?
7. Kaip reagavo jūsų kūnas? Kokius kūno pokyčius ar pojūčius pastebėjote?
8. Kas buvo sunkiausia tuo laikotarpiu?
9. Kokie žmonės tai buvo, kurie Jus įžeidė? Kur tiriamieji nukenčia? Privačios ir viešosios erdvės. Viešasis transportas. Žiniasklaida ir socialiniai tinklai. [Koks yra pažeidėjo profilis?] Kokie jūsų santykiai su pažeidėjais? [Kova su nusikalstamu elgesiu] Kaip bandote priešintis esamai situacijai?
10. Remdamiesi savo asmenine patirtimi, kaip apibrėžtumėte neapykantos nusikaltimą? Kokių asociacijų jums pirmiausia kyla išgirdus „neapykantą kurstanti kalba ir neapykantos nusikaltimas“? Kokie šių sąvokų skirtumai? Kaip manote, kiek tikėtina, kad kam nors galite nepatikti tik dėl to, kad esate (romų, žydų, LGBT+, musulmonų, kitos rasės) visuomenės grupės atstovas (-ė)? Kaip manote, kokie žmonės galėtų Jūsų nemėgti tik dėl šio fakto?
11. Kas padeda ir (ar) padėjo jums išverti ir (ar) įveikti krizę? Išoriškai – žmonės, vietos; viduje – mintys, emocijos, įsitikinimai. Kokia veikla ir (ar) elgesys?

Kaip netolerancija ir neapykanta jūsų atstovaujamai grupei reiškiasi Jūsų artimoje aplinkoje? Kokius jos bruožus ir (ar) pasireiškimus galėtumėte išskirti? Kokiose situacijose esate sulaukę komentarų savo adresu? [Ar komentarai išsakomi vieno asmens akis į akį? asmeniškai? Ar grupės asmenų?] Jei taip, iš kokios aplinkos (fizinės ar medijų)? [Lietuvių kalbos mokėjimas ar nemokėjimas]. Kokius konkrečius komentarus galėtumėte prisiminti? [Dėl išvaizdos, dėl rasės, dėl tautybės, dėl seksualinės orientacijos, skirti asmeniui ar bendri grupei? Kylantys iš konkrečios situacijos ar iš bendro konteksto].

Jei dirbate, kaip į jus reaguoja darbdaviai, bendradarbiai, kaimynai? [Klausimai kitos rasės ar musulmonų grupės atstovams] Kokios problemos iškilo dirbant ir (ar) gyvenant Lietuvoje?

Kaip dažnai apie šias patirtis kalbate su savo artimaisiais, draugais, kolegomis? Su kuo ir kaip dažnai kalbatės apie šias patirtis? Ar tokie pokalbiai yra [nuolatinė, dažna, epizodinė, reta] tema su šeimos nariais ir (ar) artimiausiais draugais?

Kaip Jūs manote, kokios neapykantos formos yra labiau susijusios su jūsų kaip (romų, žydų, LGBT+, musulmonų, kitos rasės) atstovaujama visuomenės grupe? Kokia būna Jūsų reakcija į tokio pobūdžio dalykus?

Kaip neapykanta veikia jus? [Baimė dėl viktimizacijos. Emocinis ir fizinis poveikis. Neapykantos „normalizavimas“. Pasipriešinimo neapykantai strategijos].

Į ką kreipiatės [kreiptumėtės, jei reikėtų] pagalbos, patyrę neapykantos nusikaltimus? Jei kreipėsi – padėjo ar nepadėjo? Kodėl nesikreipiate į teisėsaugos institucijas? Kokią turite bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis teigiamą ir (ar) neigiamą patirtį?

Ko bandėte ar reikėtų imtis, kad išspręstumėte problemą? Kokios atsakomosios priemonės ir (ar) veiksmai galėtų pakeisti padėtį? [Kokie poreikiai ir lūkesčiai siekiant užkardyti tokius nusikaltimus?]

Kokia apsauga nuo neapykantos nusikaltimų, jūsų nuomone, yra veiksmingiausia? Kokios paramos reikia ar pasigendate? Koks bendradarbiavimo su institucijomis ir (ar) bendruomene modelis būtų priimtinausias?

Kokių pokyčių – tolerancijos, saugumo, neapykantos nusikaltimų, neapykantą kurstančių kalbų didėjimo ar mažėjimo – tikėtės po 5 metų? Kokius pokyčius išvelgiate per pastarąjį laikotarpį?

Ar pasidalijote viskuo, kas yra svarbu, atsižvelgiant į patirtį?

5 priedas. NVO ir pilietinės visuomenės organizacijų, atstovaujančių pažeidžiamoms bendruomenėms, sąrašas

Pastaba: sąraše pateikiamos tik tos pažeidžiamoms grupėms atstovaujantios organizacijos, su kuriomis bendradarbiauta tyrime.

Lietuvos žydų bendruomenė

Pylimo g. 4, 01117, Vilnius,
Tel.: +3702613 003
El. p.: info@lzb.lt

Kauno žydų bendruomenė

Gedimino g. 47, Kaunas
Tel.: +370 37 203717

Lietuvos gėjų lyga - Nacionalinė LGBT teisių organizacija

Pylimo g. 21, Vilnius
Tel.: +370 5 2610314
El. p.: office@gay.lt

Lietuvos romų bendruomenė

Puipinės g. 1B, Vilnius
Tel.: +37063721575
El. p. sareroma@takas.lt

Baltijos regiono romių asociacija

Vaduvos g. 32-31, Vilnius
Tel.: +37069985958
El. p. sareromalt@gmail.com

Asociacija „Ahmadija“

Šv. Stepono g. 6, Vilnius
Tel.: +370 682 86882
El. p. asociacijaahmadija@gmail.com

Lietuvos musulmonų sunitų dvasinis centras-muftiatas

Smolensko g. 19, Vilnius
Tel.: +379 674 17 710
El. p. muftiatas@gmail.com

Ruklos pabėgėlių priėmimo centras

Karaliaus Mindaugo g. 18, Rukla, Jonavos rajonas
Tel.: +370 349 73377
El. p. centras@rppc.lt